

**T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

TASAVVUFTA KUŞ BENZETMESİ

Mükerrem SOYGÜDER

**Danışman
Prof. Dr. Himmet KONUR**

İzmir-2021

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Tasavvufta Kuş Benzetmesi” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

....../....../2020

Mükerrem SOYGÜDER

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Tasavvufta Kuş Benzetmesi
Mükerrem SOYGÜDER

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Temel İslam Bilimleri Programı

Bu çalışmada İslam kültüründe ve tasavvufta kuşların rol oynadığı hikâye ve benzetmeler üzerine çalışılmıştır. Konu hakkında tasavvuf ve tefsir kaynakları incelenmiş ve bu bağlamda yapılan çalışmalarla desteklenmiştir. Araştırmalar esnasında kuşlara olan ilginin çok eskiye dayandığı ve onlara birtakım manevî özellikler atfedildiği tespit edilmiştir. Bu noktada Kur’ân kıssalarında kuşların bulunmasının sûfilere ilham kaynağı olduğu anlaşılmıştır.

İncelemeler sırasında, tasavvufun İslam ışığında bünyesine aldığı konuları sembolik ve metaforik bir yöntemle analiz ettiği görülmüştür. Kuşlara dair hikâye ve teşbihler araştırıldığında kaynaklarda önemli bir yere sahip olduğu, adına müstakil eserler yazıldığı belirlenmiştir.

Çalışmamızda; tasavvuf kaynaklarında adı geçen kuşlar incelenerek hangi manevî özelliği temsil ettiği açıklanmıştır. Ayrıca eserlerde bazı konular kuşlarla somutlaştırıldığı için müstakil başlıklar olarak ele alınmıştır. Peygamberlere verilen mucizelerde kuşların rolü tespit edilip sûfilerin bakışı ile ifade edilmeye çalışılmıştır. Tasavvufun ana konusu olan seyr u sülûk, kuşların yapmış olduğu sembolik bir yolculuk ile anlatıldığı *Mantıku’t-Tayr*’dan yararlanarak önemli bahisler üzerinde durulmuştur. Son olarak, kuşların zikredildiği âyetlerin tefsiri çeşitli eserlerle açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kuş, Sembol ve Hikâye, Tasavvuf, Mantıku’t-Tayr.

ABSTRACT
Master's Thesis
Similation of Bird in Mysticism
Mükerrem SOYGÜDER

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of Basic Islamic Sciences
Basic Islamic Sciences Program

In this study in Islamic culture and Islamic Sufism stories and metaphor in which birds played a role were worked on. On subject Sufism and exegesis sources examined and it is been sported with the works have been made in this regard. During the researches, it was determined that the interest on birds dates back to very old times and some spiritual characteristics were attributed to them. At this point in qur'anic parables existence of birds being a source of inspiration to the Sufis were understood.

During examination, it has been seen in the light of Islam Sufism analyse contained subjects with symbolic and metaphoric method. It has been determined by studying that independent works were written in the name of it, stories and metaphors regard birds in sources it has an important place.

In our study; examining the birds were mentioned Sufism sources, which spiritual characteristics they represent were explained. And also, in writings because of some subjects embodied with birds it tackled independent titles. With determining the role of birds in the miracles given to the prophets with Sufis perspective tried to express. Benefiting from *Mantuku't Tayr*, the main subject of Sufism Seyr u Suluk, is told with a symbolic journey of birds, important inquiries were emphasized. Lastly, the interpretation of the verses in which birds are mentioned are explained with various works.

Keywords: Bird, Symbol and Stories, Islamic Sufism, Mantiku't-Tayr.

TASAVVUFTA KUŞ BENZETMESİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TASAVVUF KAYNAKLARINDA KUŞLAR VE ÖZELLİKLERİ

1.1. İYİ ÖZELLİKLERLE ANILAN KUŞLAR	6
1.1.1. Bülbül	7
1.1.2. Doğan	9
1.1.3. Güvercin	12
1.1.4. Leylek	15
1.1.4. Serçe	17
1.1.5. Turna	19
1.1.6. Papağan	20
1.1.7. Keklik	23
1.1.8. Kartal	24
1.1.9 Zümrüd-ü ankâ/Simurg	26
1.1.10. Hümâ	28
1.2. KÖTÜ ÖZELLİKLERLE ANILAN KUŞLAR	30
1.2.1. Tavus	30
1.2.2. Kaz	32

1.2.3. Karga ve Kuzgun	35
1.2.4. Horoz	38
1.2.5. Baykuş	40

İKİNCİ BÖLÜM

TASAVVUF KAYNAKLARINDA KUŞ BENZETMESİYLE AÇIKLANAN KONU VE KAVRAMLAR

2.1. RIZIK	43
2.2. RÛH	46
2.3. GECE İBADETİ	47
2.4. HAVF VE RECÂ	48
2.5. İLİM	50
2.6. ALLAH'IN ORDULARI	54
2.7. MELEKLERİN SEMBOLÜ KUŞLAR	56
2.8. ÂŞIK SÛFİ	57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PEYGAMBERLER VE KUŞLAR

3.1. HZ. İBRAHİM'İN (AS) VE DÖRT KUŞ HİKÂYESİ	60
3.2. HZ. DAVUD'UN (AS) SESİNİ KUŞLARIN DİNLEMESİ	65
3.3. HZ. SÜLEYMAN'IN (AS) KUŞLARLA KONUŞMASI	66
3.4. HZ. İSA'NIN (AS) TOPRAKTAN KUŞ YAPMASI	69

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

FERİDÜDDİN ATTÂR'IN MANTIKU'T-TAYR ADLI ESERİNDE KUŞLAR

4.1. MANTIKU'T-TAYR	71
4.2. MANTIKU'T-TAYR'DA GEÇEN KUŞLARIN YOLCULUĞU	73
4.2.1. Kuşların Özrü	78
4.2.1.1. Bülbül	78
4.2.1.2. Dudunun Özrü	79

4.2.1.3. Tavusun Özü	80
4.2.1.4. Kazın Özü	81
4.2.1.5. Kekliğin Özü	81
4.2.1.6. Hümânın Özü	82
4.2.1.7. Doğanın Özü	83
4.2.1.8. Alaüveykin Özü	84
4.2.1.9. Baykuşun Özü	85
4.2.1.10. Kuyruksalan Kuşunun Özü	86
4.2.2. Kuşların Yolculuğu	87
4.2.2.1. Birinci Kuşun Arzı (Bahtın Kaynağı)	89
4.2.2.2. İkinci Kuşun Arzı (Aşk Kuvvettir)	89
4.2.2.3. Üçüncü Kuşun Arzı (Tövbe ve Ümit)	90
4.2.2.4. Dördüncü Kuşun Arzı (Nefsinin Esiri)	91
4.2.2.5. Beşinci Kuşun Arzı (Nefis Mücadelesi)	91
4.2.2.6. Altıncı Kuşun Arzı (Şeytanla Savaş)	92
4.2.2.7. Yedinci Kuşun Arzı (Altın Hırsı)	92
4.2.2.8. Sekizinci Kuşun Arzı (Dünyanın Geçiciliği)	93
4.2.2.9. Dokuzuncu Kuşun Arzı (Güzelliğin Tutsağı)	94
4.2.2.10. Onuncu Kuşun Arzı (Ölüm Hakkında)	94
4.2.2.11. On Birinci Kuşun Arzı (Geçici Hevesler)	95
4.2.2.12. On İkinci Kuşun Arzı (Buyruklara Uymak)	95
4.2.2.13. On Üçüncü Kuşun Arzı (Vazgeç Ki Bulasın)	96
4.2.2.15. On Beşinci Kuşun Arzı (İnsaf ve Vefa)	97
4.2.2.16. On Altıncı Kuşun Arzı (Sitem Etmek)	99
4.2.2.17. On Yedinci Kuşun Arzı (Kuru İddia)	99
4.2.2.18. On Sekizinci Kuşun Arzı (Kemâle Erdiğini Sanan)	100

4.2.2.19. On Dokuzuncu Kuşun Arzı (Sevgilin Allah Olsun!)	100
4.2.2.20. Yirminci Kuşun Arzı (O’ndan O’nu İste)	101
4.2.2.21. Yirmi Birinci Kuşun Arzı (Götürülecek armağan)	101
4.2.3. Yedi Vadi	102
4.2.3.1. Birinci Vadi (Talep Vadisi)	102
4.2.3.2. İkinci Vadi (Aşk Vadisi)	103
4.2.3.3. Üçüncü Vadi (Marifet Vadisi)	103
4.2.3.4. Dördüncü Vadi (İstiğna Vadisi)	104
4.2.3.5. Beşinci Vadi (Tevhid Vadisi)	105
4.2.3.6. Altıncı Vadi (Hayret Vadisi)	106
4.2.3.7. Yedinci Vadi (Fakr ve Fenâ Vadisi)	106
4.2.4. Yolun Sonu-Simurg	107
4.3. Derviş Şemseddin’in Deh Murg Adlı Eserinde Geçen Kuşların Yolculuğu	110

BEŞİNCİ BÖLÜM

TEFSİRLERDE KUŞLAR

5.1. HZ. İBRAHİM (AS) VE DÖRT KUŞ	114
5.2. HZ. İSA’NIN (AS) TOPRAKTAN KUŞ YAPMASI	116
5.3. ALLAH’IN KUŞLARI HAVADA DURDURMASI	117
5.4. GÖKLERDE VE YERDEKİ TOPLULUK	118
5.5. KUŞLARIN TESBİHİ	118
5. 6. KUŞ DİLİ	121
SONUÇ	123
KAYNAKÇA	125

KISALTMALAR

as.	aleyhi's-selâm
b.	beyit
bkz.	bakınız
çev.	çeviren
DEÜİFD	Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	editör
H.z.	Hazreti
h.zr.	hazırlayan
ibn/b.	oğlu
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MEGSB	Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı
ra.	radiyallahu anhu
s.	sayfa
sas	sallallâhü aleyhi ve sellem
ss.	sayfalar arası
şrh.	şerh eden
thk.	tahkîk
trc.	tercüme eden
trs.	tarihsiz
ö.	ölüm
vb.	ve benzeri
yy.	basım yeri yok

GİRİŞ

Tasavvuf, İslam ilimlerden biri olması itibari ile çoğunlukla Kur'ân ve hadisleri temel kaynak olarak kabul etmiştir. İnsan hayatını İslam ahlakı ile düzenleyip kemâle erdirmeyi amaçlamıştır. Bu noktada mutasavvıflar, peygamberlerin önderliğini örnek alarak birinin rehberliğine başvurulması gerektiğini düşünmüşlerdir. Manevî yolda ilerlemek olarak adlandırdıkları seyr u sülûkü tasavvufun esası olarak kabul etmişlerdir. Bir mürşidin eğitiminde ilerleyen salık, seyr u sülûkünü tamamlayarak kemal noktasına ulaşmaya çalışır.

Bu açıdan bakıldığında tasavvuf, kitaptan okunarak öğrenilecek bir ilim değildir. Yaşamak esas olduğundan birinin örnekliliği gereklidir. Ancak rehber olan kişinin tecrübelerini tamamen aktarması mümkün görünmemektedir. Zira manevî yolun hissettirdikleri şahsa göre değişmektedir. Dolayısıyla mutasavvıflar tecrübe ve hislerini aktarmaya çalışırken muhatabın anlamasını sağlamak için çeşitli yöntemlere başvurmuşlardır. Onların sembolik bir dil kullanmaları, teşbihler yapmaları, tahkiye yöntemi ile yaşanan ve yaşanılabilir olan meseleleri canlandırmaları soyut konuların anlaşılmasını sağlamıştır.

Tasavvuf ehlinin kullanmış olduğu bu yöntemler, halkın zihnine hitap etmiş ve manevî duyguların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Hikâyelerde ele alınan konular ile ders verilerek ahlâkî yapının şekillenmesine katkıda bulunulmuştur. Bu şekilde Kur'ân'ın, kıssalar ve teşbihlerle soyutu somutlaştırma, akla kapı aralama, okuyanın ders almasını sağlama usulüne uygun hareket edilmiştir. Hz. Peygamber'in (sav) de muhatabına uygun konuştuğu düşünülecek olursa tasavvufun yöntemi herkesin kendi duygu ve zihin dünyasına göre ders çıkarmasına olanak sağlamaktır.

Bu çalışmada tasavvuf kaynaklarında kuş motifinin kullanış şekli incelenecektir. Mecazlarla anlatımda kuşlara nasıl bir rol biçildiği ve onların insan hayatında temsil ettiği değer anlaşılmasına çalışılacaktır. Ayrıca tasavvuf klasiklerinde ismi geçen kuş türlerinin simgelediği karakter tespit edilip mutasavvıfların hangi manevî durumları izah için kuş benzetmesini gündeme getirdikleri açıklanmaya çalışılacaktır.

Tasavvufun ana konularının ele alınmasında kuş ve türlerinin nasıl zikredildiği belirlenecektir. Kaynaklarda geçen peygamberlerin hayatında kuşların yeri ve onlara yüklenen görevler izah edilecektir. Tezimizin konusuyla doğrudan ilgili olduğunu

düşündüğümüz Feridüddin Attâr'ın (ö. 618/1221) kuşların sembolik yolculuğunu anlattığı *Mantıku't-Tayr* adlı eseri incelenecektir. Ayrıca Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî'nin (ö. 672/1273) intak ve teşbih sanatı ile süslediği ve tahkiye yöntemini kullandığı *Mesnevî*'sinde kuşların yeri tespit edilecektir. Son olarak, kaynaklarda geçen kuşlarla ilgili âyetler araştırılarak mutasavvıfların bunlar hakkındaki yorumları tasavvuf klasikleri ve tefsirler ışığında ele alınmaya çalışılacaktır.

Çalışmamıza ilk olarak klasik tasavvuf kaynaklarını incelemekle başladık. Bu eserleri iyi bir şekilde tarayarak kuşların geçtiği konu başlıkları hakkında detaylı bir malumat edindik. Daha sonra çalışmamıza katkı sağlayacağını düşündüğümüz makale, tez ve kitapları araştırdık. Tasavvufi yönü olduğunu düşündüğümüz konuları çalışmamıza ekledik. İncelemelerimiz esnasında kuşlar hakkında çokça çalışma yapıldığını, adına müstakil eserler yazıldığını tespit ettik. Bunlar; İbn-i Sina'nın (ö. 428/1037) *Risâletü't-Tayr*, Ahmed Gazzâlî'nin (ö. 520/1126) *Risâletü't-Tuyûr*, Feridüddin Attâr'ın *Mantıku't-Tayr*, Necmeddin Dâye er-Râzî'nin (654/1256) *Risâletü't-Tuyûr* adlı eseridir. Bu kaynakların hepsini ele almak çalışmamızın hacimli olmasına ve tekrara sebep olacağı için *Mantıku't-Tayr* dışındakilere isimleri ile değinmeyi uygun gördük.

Yaptığımız okumalar neticesinde araştırmamızın beş bölümden oluşması gerektiği kanısına vardık. Birinci bölümde tasavvuf kaynaklarında geçen kuş türlerini insan karakterleri bağlamında ele aldık. Bunları iyi ve kötü özelliklerle anılan kuşlar şeklinde iki ayrı başlık altında açıkladık. Ancak bazı kuşlar hem iyi hem kötü özellikle anıldığı için ağır basan yönüne göre uygun bölüme yerleştirdik. İkinci bölümde araştırmalarımız esnasında karşılaştığımız kuş benzetmelerinin geçtiği bahisleri açıkladık.

Ayrıca tasavvuf kaynaklarında peygamberlerin mucizelerinde geçen kuşlara da yer verildiğini tespit ettik. Dolayısıyla üçüncü bölümde mutasavvıfların bu mucizelere bakışını ele aldık. Dördüncü bölümde birçok müellife ilham kaynağı olan *Mantıku't-Tayr* adlı eseri detaylı bir şekilde açıkladık. Bölümün sonundan bu çalışmadan etkilenerak aynı bağlamda yazılan Derviş Şemseddin'in *Deh Murg* isimli eseri hakkında bilgi verdik.

Son bölümde ise kaynaklarda geçen âyetleri müfessirlerin yorumu ile ele aldık. Yararlandığımız kaynakların üçü işâri tefsir usûlündeki eserlerdir. Bir de tezimize

zenginlik katacağını düşündüğümüz rivayet tefsiri özelliğine sahip olan Taberî'nin (ö. 1033/1623) tefsirinden yararlandık. Tasavvufi yoruma dayanan işâri tefsirlerden; Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) *Letâifu'l-İşârât*'ı, İbn Arabî'nin (ö. 638/1240) *Tefsir-i Kebir Te'vilât*'ı ve günümüze daha yakın zamanda yazılmış olan İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1725) *Rûhu'l-Beyân* adlı çalışmasını inceledik. Bu kaynakları seçmemizin sebebi; ayrı dönemlerde yazılmaları ve müelliflerinin düşünce açısından farklılık göstereceği kanaatinde olmamızdır. Bunun dışında incelemelerimiz esnasında kaynaklarda kuş ile ilgili hadislerle yeteri kadar rastlamadığımız için ayrı bir başlıkta işlemek yerine konular içerisinde bunlara değinmeyi uygun gördük.

Tasavvuf kaynaklarında kuş motifi ile ilgili bir başka konu ise kuşların dilinin bazı insanlara bildirilmesidir. Bu noktada Hz. Süleyman'ın (as) ya da bazı sûfilerin kuşları anladığı söylenir. Çalışmamızda kuşdilinden kastın ne olduğunu, kuşlar ile nasıl irtibat kurulduğunu izah etmeye gayret ettik. Kuşlara, sadece Kur'ân, hadisler yahut tasavvuf kaynakları değil mitolojiler ve geleneksel yapı içerisinde de anlamlar yüklendiği için gerekli gördüğümüz yerlerde bunlara da başvurduk.

Yaptığımız araştırmalarda konumuz hakkında diğer kaynaklardan daha çok Mevlâna'nın eserlerinden malumat edindik. Diğer klasik eserleri incelediğimizde kuşların hiç zikredilmediği yahut bazı konularda kısa bilgiler ile anıldığını fark ettik. Dolayısıyla Mevlâna'nın eserlerine daha çok yer verdik.

Tez konumuzun kaynaklarda dağınık bir şekilde yer alması araştırmalarımızı zorlaştırsa da geniş çapta bilgi elde ettik. Özellikle *Mantıku't-Tayr*'ı okurken kuşlara yüklenen manevî görevi daha iyi keşfetmiş ve sembollerle anlatımın önemini bir kez daha görmüş olduk. Bu eserde Feridüddin Attâr, ana kurguyu çeşitli hikâyelerle destekleyerek rûhun yolculuğu esnasında yaşadığı sıkıntıları, insanın zaafalarını ve bunlara karşı yapması gerekenleri canlandırmıştır. Böylece vahdet-i vücûdu kuşların yolculuğu ile somutlaştırmaya çalışmıştır.

Çalışmamızı yazarken konuları âyet ve hadisler ile desteklemeye gayret ettik. Fakat hepsini metin içerisinde göstermeyi gerekli görmedik. Açık olarak içerikte belirttiğimiz âyetlerin mealini verirken Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hazırlamış olduğu meali esas almaya çalıştık. Ancak gerek duyulduğunda farklı meallerden de istifade ettik. Hadislerde ise genelde *Kütüb-ü Sitte* müelliflerinin eserlerinden yararlandık.

Tasavvuf ve diğ er İslam ilimlerine ait kavramların tanımlarını dipnotlarda belirterek anlamayı kolaylaştırmaya çalıştık. Bu konuda geniş çaplı bir kaynak olan *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* ve lugatlardan yararlandık.

BİRİNCİ BÖLÜM

TASAVVUF KAYNAKLARINDA KUŞLAR VE ÖZELLİKLERİ

İslam tarihinde Hz. Peygamber'in (sav) vefatından sonra sorunlar ortaya çıkmıştır. Bunlar, sahabe neslinden uzaklaştıkça artarak devam etmiş, daha sonra İslam sınırlarının genişleyip imkânların artmasıyla insanlar dünya güzelliklerine kapılmaya başlamıştır. Bu, manevî yönden eksikliğe sebep olmuş ve dini daha iyi anlamak, sorunlara çözüm bulabilmek için çeşitli ilimler teşekkül etmeye başlamıştır. Bu dönem yaklaşık hicrî 2. asra denk gelir. Tasavvufun sistematikleşmesi de aynı zamanda gerçekleşmiştir.

Tasavvuf Hz. Peygamber'in (sav) yaşayışında, İslam'ın rûhunu temsil etmesi ile temelleri atılan ve müesseseseleşerek günümüze kadar ulaşan bir ilimdir.¹ Hz. Muhammed (sav), Kur'an'ın rehberliğinde zâhidâne² bir hayat sürerek ashâbına ve onların nesline örnek olmuştur. Tebe-i tâbiîn dönemine kadar sahâbe ve tâbiîn isimleri kullanıldığından başka ad bulma çabasına girilmemiş, Hz. Peygamber'den (sav) kaynaklanan şeref bu nesillere yetmiştir. Ancak şartların değiştiği tebe-i tâbiîn zamanında, halkın bir kısmı manevî eksikliği gidermek için ibadet ve zühde yönelince bunlar, “âbid,³ zâhid” gibi adlarla anılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla asr-ı saadet, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn, tasavvuf tarihinde “*zühd dönemi*” olarak kabul edilmiştir.⁴ Daha sonraki dönemde ise zühdü benimseyenlere “*sûfî*”, bu yaşam şekline ise “*tasavvuf*” denilmiştir.⁵

Bu kavramlar Kur'an'da ve hadislerde geçmemektedir. Ancak ihtiva ettikleri anlam İslamî çizgiyi yansıtmaktadır. Tasavvuf, diğer ilimlerden farklı olarak kitaplardan öğrenilen bir ilim değildir. Bir yaşam şekli olarak bizzat hayata tatbik edilmelidir. Birinin anlatmasından öte yaşayarak göstermesi bu ilmi öğrenmenin

¹ H. Kâmil Yılmaz, **Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, 22. Baskı, Ensar Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 17.

² Zühd; dünyaya karşı isteksiz olmak, gönülde Allah'tan başka hiçbir şeye yer vermemek, zâhid ise bu hayatı benimseyen kişiye denir. bkz. Zafer Erginli ve diğerleri, **Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, 1. Baskı, Kalem Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 1278; Yılmaz, s. 179.

³ İbadet eden anlamına gelir. Allah'ın kendisine ibadetlerdeki iyiliğini gören kimsedir. bkz. Erginli ve diğerleri, s. 56.

⁴ Yılmaz, s. 81.

⁵ Yılmaz, s. 23.

yoludur.⁶ Hz. Peygamber'in (sav) sade hayatı da bu örnekliğin kaynağıdır. Onun öğrettikleri esas alınarak tasavvufun ana konuları şekillenmiştir. Bunlar; ibadet, takva, verâ, tevbe, ihlâs, sabır, tevekkül, şükür, rızâ, kanaât, istikâmet vb. başlıklar olup İslam'ın özünü oluşturur.

Tasavvuf, İslam'ın amaçladığı güzel ahlaki insana kazandırmaya çalışır.⁷ Sûfiler, buna uygun yaşamaya ve yaşatmaya gayret etmişler, bu uğurda ömürlerini adanmışlardır. Zamanla onların tecrübeleri, sözleri kitaplarda toplanarak nesillerin hizmetine sunulmuştur. Sonraki dönemde tarîkatlar ortaya çıkarak günümüze kadar gelmiştir.

Bu süreçte Hucvirî (ö. 465/1072), Kuşeyrî (ö. 465/1072), Ebu Nasr Serrâc (ö. 378/988), Muhyiddin İbn Arabî (ö. 638/1240), Mevlâna (ö. 672/1273), Hâris el-Muhâsibi (ö. 243/857), Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) gibi daha nice sûfînin eserleri İslam'ın kaynak listesinde yerini almıştır. Sûfiler, yaşadıkları seyr u sülûkte⁸ tecrübelerini aktarabilmek için farklı yollar denemişlerdir. Kimi zaman bir peygamberin hayatından misal getirirken kimi zaman ise olayları hikâyeleştirmiş yâhut bir teşbih yaparak somutlaştırmışlardır. Birçok konuyu açıklarken kuşlar ve özelliklerinden de bahsetmişlerdir.

İnsan karakterlerini anlatmada, tasavvuf konularını içselleştirmede, kıssalarla ders vermede kuşların desteği büyüktür. Onlar insana en yakın gelen hayvanlardan biridir. Uçma özellikleri ile özgürlüğü, öte âlemi ve rûhu hatırlatan, insanların özendiği varlıklardır. Kuşlara, Kur'ân kıssalarında ya da tefekkürü tavsiye eden âyetlerde de rastlanır. Genelde olumlu özellikleriyle anılanlar yanında pek sevilmeyen, kötü anlamlar yüklenen türleri de vardır.

1.1. İYİ ÖZELLİKLERLE ANILAN KUŞLAR

Tasavvuf kaynaklarında bazı kuşlar olumlu özellikleriyle anılmıştır. Onların bu özellikleri ile insanda bulunması arzu edilen manevî ve ahlakî nitelikler arasında ilişki kurulmuştur. Şimdi sırasıyla bunlar ve atfedilen özellikler üzerinde duralım.

⁶ Himmet Konur, *Tasavvuf Ahlakı veya İlahî Ahlak ile İnsana Yolculuk*, Geliştirilmiş Yeni Baskı, Tıbyan Yayıncılık, İzmir, 2016, s. 109.

⁷ Konur, s. 109.

⁸ Seyr, câhillikten ilme, kötü huylardan güzel ahlâka, kendinden Hakk'a doğru hareket, demektir. Sülûk de tasavvuf yoluna girmiş kişiyi Hakk'a vuslata hazırlayan ahlâkî eğitimidir. bkz. Yılmaz, s. 183.

1.1.1. Bülbül

Bülbül, sesinin güzelliği ile bilinen bir kuştur. Tasavvuf ve edebiyatta adına birçok şiir ve eser yazılmıştır. Bülbüller g lz rda yaşamayı sevdikleri için adı anılınca g ller akla gelir. Onun g ls z yapamaması, g l ile bülbülün aşkı olarak destanlaşmıştır. Bülbüle “ şık” g le ise “mâşuk” denilmiştir. Bu isimlendirme, tasavvufta, Halk ve Dîvan Edebiyatında farklı şekillerde yorumlanmıştır.

G l ile bülbülün aşkı, tasavvufta ilahî aşk olarak kendini gösterir. G l, Allah’ı bülbül ise ilâhî aşka sahip olanları simgeler.⁹ Ayrıca bülbülün, seyr u s l k yolundaki ârifi,¹⁰ g l n ise Allah’a ve Hz. Peygamber’e (sav) olan aşkı ifade ettiği söylenir.¹¹ Aşk ki insanlara şiirler, destanlar yazdırır, benliği yıkar geçer. İnsan sayısınca tanım yaptırır. Ancak her biri birbirinden farklıdır. Tam anlamıyla açıklayan, hissettiren bir tanım kabul etmek güçtür.

Mevlâna da aşkı tarif etmedeki acziyetini şöyle ifade eder: “Aşkı şerh etmek ve anlatmak için ne söylersem söyleyeyim asıl aşka gelince o sözlerden mahcup olurum. Dilin tefsiri ger i pek aydınlatıcıdır fakat dile düşmeyen aşk daha aydındır. Çünkü kalem, yazmada koşup durmaktadır, ama aşk bahsine gelince; çatlar, âciz kalır.”¹²

Tarif edilemeyen aşka sahip s fi, insan-ı k mil¹³ olma yolunda  ile  eker. Sesinin güzelliğinden dolayı kafese konan bülbül gibi olur. Ten, onda bir kafes hükmünü alır. S finin rûhu, ebedî güzelliğin iştiy k  içindedir. Asıl ulaşılacak yer olan Hakk’ın huzuru için yanar durur. Bundan dolayı âşıklar için ölüm şeb-i ar s¹⁴ olur. Çünkü o, bir son değil âşıkın m şukuna kavuştuğu keyif günüdür. Bülbül bu hasretle yanan r ha benzetilir.¹⁵ Ancak aşka sahip olmak kolay değildir.

⁹ Sinan Kahyaoğlu, “Tahtakuşlar’da Kuş Kültü”, **Kuş Kitabı**, ed. Emine Gürsoy Naskali ve Ayşe şeker, 1. Baskı, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 88.

¹⁰ Bilen, bilgide ileri olan anlamına gelir. bkz. Abdullah Yeğin, **Yeni L gat**, Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 32; Sûfilerin tercümeleri için bkz. Erginli ve diğerleri, ss. 113-123.

¹¹ Esma Sayın, “Tasavvufta G l”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, G l  zel Sayısı, 2013/1, s. 77.

¹² Mevlâna, **Mesnevî**,  ev. Veled  zbudak, MEGSB Yayınları, İstanbul, 1988, (Mesnevî), Cilt: 1, ss. 9-10, b. 112-114.

¹³ Allah’ın bütün isim ve sıfatlarına mazhar olan kişiye denir. bkz. Yılmaz, s. 309.

¹⁴ Düğün gecesi anlamına gelir. Mevlâna’nın vefat ettiği gece kabul edilir. bkz. Yeğin, s. 650.

¹⁵ S fi Arpaguş, “Tasavvufta ‘Mantıku’t-Tayr’, Mevlâna’da Hz. Süleyman ve Kuşdili Tasavvuru”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak ltesi Dergisi**, İstanbul, Sayı: 29, 2005/2, s. 129.

İlahî aşkın, müminin gönlüne yerleşmesinin yolu, kalbi Allah ve Resûlullah aşkı haricindeki duygulardan temizlemektir.¹⁶ Böyle olunca âşık baktığı her şeyde Rabbi’ni görür. Mâşuktan gelen cefa da sefa da hoş gelir. Bülbülün gülün dikeninden acı çektiği halde ses çıkarmaması gibi âşık da sıkıntılara karşı sabır gösterir. Denilir ki gülün kırmızılığı bülbülün kanındandır. Güle yakın olmak isterken dikenler onun kanını döker. Halk arasında bu “gülü dikenini ile sevmek” tâbiri ile ifade edilir. Burada kastedilen insanı kötü özellikleri, sıkıntıları ile sevmek, hoş görmek gerektiğidir. Zira gerçek sevgi kötü olanı göremeyecek kadar kör eder.

İlahî aşk için de sûfiler, “lütfun da hoş kahrın da hoş” diyerek Allah’tan gelen her şeye rıza göstermişlerdir. Cefâlar aşkı daha da artırıp sevgiliye yakınlaştırmıştır. Bu yakınlık ile kişi aslında kendi benliğine ulaşarak asıl varlığını idrâk eder. Kendini unuttur, sen demeye başlar. Mevlâna, “Bu ne şaşılacak şey bülbüldür ki ağzını açınca dikenini de gül bahçesiyle beraber yutar, ikisini de bir görür! Bu bülbül değil, ateş canavarı! Onun aşkıyla bütün kötü şeyler, kendisine hoş gelmekte! Güle âşık, hâlbuki esasen kendisi gül, kendisine âşık, kendi aşkını aramakta!”¹⁷ sözleriyle bu aşkı ifade eder. Hallâc-ı Mansûr’un (ö. 309/922) “Ene’l Hak”¹⁸ demesi âşkın kendinden geçişine örnektir. Onun bu sözleri benliğinde sadece Hakk’ı görmesinden kaynaklanır. Kalp Hakk’ın aşkına tutuldu mu, ene (ben) gider, sadece Hû (O) kalır.

Hâl böyle olunca seven hep sevdiğinden bahseder. Bülbülün dilinden dökülen nağmeler sevdiğine olan hasretinin ifadesi olarak görülür. Güzel ötüşlerinden dolayı şairler kendilerini bülbüle benzetirler. Aynı zamanda sesi ile Hz. Davud (as) arasında bir bağ kurulur.¹⁹ Çok güzel konuşan kişiye de “bülbül gibi şakıdı.” denilir.

Bülbülün ötüşü şiirlere de konu olmuştur. İstiklâl şairi Mehmet Âkif Ersoy (ö. 1936), kendi iç âleminin mâtemini, ötüşünü feryat olarak gördüğü bülbüle hitap ederek anlatmıştır;

*Eşin var, âşiyânın var, bahârın var ki beklerdin;
Kıyâmetler koparmak neydi, ey bülbül, nedir derdin?
O zümrüd tahta kondun, bir semâvî saltanat kurdun;
Cihânın yurdu hep çiğnense, çiğnenmez senin yurdun.
Bugün bir yemyeşil vâdî, yarın bir kıpkızıl gülşen,
Gezersin, hânümânın şen, için şen, kâinatın şen.*

¹⁶ Sayın, s. 77.

¹⁷ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 1, s. 126, b. 1572-1574; Mevlâna, **Mesnevî (Şerh-i Mesnevi)**, şrh. Tâhirü’l-Mevlevî, 2. Baskı, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1973, (Şerh), Cilt: 1, Kitap: 3, s. 800.

¹⁸ “Ben Hakk’ım” bkz. Erginli ve diğerleri, s. 951.

¹⁹ Cemal Kurnaz, “Bülbül”, **DİA**, İstanbul, 1992, Cilt: 6, s. 486.

*Hazansız bir zemîn isterse, şâyed rûh-i ser-bâzın,
Ufuklar, bu'd-i mutlaklar bütün mahkûm-i pervâzın.
Değil bir kayda, sığmazsın -kanatlandın mı- eb'âda;
Hayâtın en muhayyel gâyedir ahrâra dünyâda.
Neden öyleyse mâtemlerle eyyâmın perişandır?
Niçin bir damlacık göğsünde bir umman hurûşandır?*²⁰

Bu bilgiler bülbülün güzel özelliklerle anıldığını göstermektedir. O, tasavvuf yolunun en önemli meselelerinden olan aşkın remzidir. Âşığın bahsi geçtiği vakit, aşkın cefası ile güzel nağmeler terennüm eden bülbülün anılması kaçınılmazdır. Bu cefanın yanında bir de sesinin güzelliğinden dolayı bülbül kafese mahkûm edilir. Ariflerin ilahî aşka tutulmuş yolcular olduğu düşünülünce her birini vefa sahibi bülbüle benzetmek mümkündür. Onlar da dünya kafesinin mahkûmları olan âşıklardır.

1.1.2. Doğan

Doğan avcılıkta “alıcı kuş” olarak kullanılan bir kuştur.²¹ Uzak mesafelerden keskin bakışları ile hedefi fark etmeleri ve hızlı oluşları sayesinde iyi birer avcı olarak bilinirler. Av merasimlerinde padişahların yanı başında bulunurlar. Doğan kuşlarının yeri sultanların koludur. Mevlâna, *Mesnevî* adlı eserinin ikinci cildine başlarken bir müddet geciktiğini ve temennisini şu dizelerle kaleme alır; “Bir bülbül buradan uçup gitti, dönüp yine geri geldi. Bu mânâları anlamak için doğanlaştı.²² Bu doğanın konağı, padişahın kolu olsun; bu kapı halka ebediyen açık kalsın.”²³

Bu dizelerde Mevlâna, eserinin ilk cildindeki öğretileri ile kendini bülbüle benzetmiş, daha nice mânâları anlayıp aktarmak için ise doğan kuşu nitelemesi yapmıştır. Dolayısıyla doğan kuşuna güzel bir özellik atfettiği anlaşılır. Nasıl ki o padişahın kolunda nimet içerisinde ise insan da kâinatın sultanı olan Allah'ın huzurunda ferahtadır. Hem özelliklerine hem de padişaha yakınlığına bakılırsa doğan kuşu; güç, hâkimiyet, derin anlayış gibi niteliklerde karşımıza çıkar. Bunlar, insanoğlunun arzuladığı özelliklerdir.

²⁰ Mehmet Âkif Ersoy, **Safahat**, Akpınar Yayınevi, İstanbul, 1987, ss. 551-552.

²¹ Abdülkadir Özcan, “Doğancı”, **DİA**, İstanbul, 1994, Cilt: 9, s. 487.

²² Şerh-i Mesnevî’de bülbül ve doğandan maksadın Hüsâmüddin Çelebi olduğu söylenir. bkz. Mevlâna, (Şerh), Cilt: 2, Kitap: 6, ss. 6-7.

²³ Mevlâna, **Mesnevî**, 1990, Cilt: 2, s. 1, b. 8-9; Eski padişahlar ava giderlerken ellerine deri eldiven giyerler, kuş avlayıp getirmek için terbiye edilmiş doğanları bileklerine oturturlar, bir kuş gördüklerinde onu avlaması için bileklerindeki doğanı uçururlarmış. Mevlânâ doğana benzettiği Hüsâmüddin Çelebi’nin makamının Allah’ın yedi kudreti ve tasarrufu olmasına ve Mesnevî’nin kapısının da ebedü’l-âbad halkın istifadesi için açık bulunmasına dua ediyor. bkz. Mevlâna, (Şerh), Cilt: 2, Kitap: 6, s. 7.

İnsan hep güçlü olmak istemiştir. Dünyaya sığmayan istekleri ile gücünü kanıtlamak, hâkimiyet kurmak onun emelleri arasında yer almıştır. Bunu başarmak isterken de hatalar yapar. Ancak Allah çok merhametli ve bağışlayıcı olduğunu bildirir.²⁴ Bunun yanı sıra, insanoğlunun nankör bir varlık olduğu,²⁵ nimetlere az şükrettiği,²⁶ sıkıntıya düşünce Rabbi'ni hatırladığı²⁷ âyetlerde çokça geçer. Tövbe, dua, şükür konularını hatırlatarak insanın aslında kendine zulmettiği dile getirilir.²⁸

İnsanın bu hâlini Mevlâna, “Padişah ile Doğan” hikâyesi ile zihinlerde canlandırmıştır. Kısaca hikâyemiz üzerinde duracak olursak; Padişahın çok sevdiği doğan kuşu onun olmadığı bir anda açık olan camdan dışarı uçar. Yaşlı bir kadının kulübesine girer. Kadıncağz kuşa iyi bakılmadığını düşünerek kanatlarını, uzayan tırnaklarını keser, yesin diye önüne saman koyar. Bu sırada da padişah, kuşunu aramaktadır. Kulübeye gelip kuşunu o halde görünce üzülür. Kuşuna, vefasız davrandığı için bu hale layık olduğunu söyler. Doğan kanadını padişahın eline sürerek hâl dili ile hatasını anladığını söyler.²⁹

İnsan yanında olmayanları merak eder, elindekilerin kıymetini bilmez. Oysa sahip olduğu nimetlerin şükrünü yerine getirmesi gerekir. Bu lütufları görmemesi Rabbi'ne karşı nankörlük olur. İnsanı bu duruma düşürmeye, aldatmaya çalışan nefsi, dünyası ve çevresinde nice câhiller vardır. Câhillik sadece bilgiye sahip olmamak değil, aynı zamanda onu elde etmek için de çabalamamaktır.

Hikâyede câhilliğin iki türü gösterilir; kuşun kanatlarını keserek iyilik ettiğini düşünen yaşlı kadın bildiğini zanneder. Ona yaptığıının yanlış olduğu anlatılsa da idrak edemez. Kendine göre olması gerekeni yapmıştır. Çevrede ne olduğunu görmek isteyen doğan kuşu da elindeki nimetleri görmeyerek câhilce davranmıştır. Doğan kuşu da iyi niyetlidir. Ancak bir câhilin eline düşer. Başına gelen olay, kıymet bilmesi gerektiğini hatırlatır.

Câhil, hatasını anlayamazken bilen kişinin yaptığından pişmanlık duyması beklenir. Mevlâna, doğan kuşunun kanadını padişahın eline sürmesini hâl dili ile “Ben

²⁴ Bakara, 2/37,128; Mâide, 5/39,74; En'am, 6/54; Tevbe, 9/27,102.

²⁵ İsrâ, 17/67; Rum, 30/34; İbrahim, 14/34; Hac, 22/66; Şûrâ, 42/48; Zuhuruf, 43/15; Âdiyât, 100/6.

²⁶ Bakara, 2/243; Yûnus, 10/60; Yusuf, 12/38; Neml, 27/73; Mûmin, 40/61; Mûminun, 23/78; Mülk, 67/23.

²⁷ Zümer, 39/8; Rum, 30/33; Yûnus, 10/12.

²⁸ Yûnus, 10/44.

²⁹ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 2, ss. 25-29, b. 322-375; Mevlâna, (Şerh), Cilt: 2, Kitap: 1, s. 116.

günah ettim. Ey kerem sahibi, sen iyilerden başkasını kabul etmezsen kötü nereye varsın da hâlini arz edip ağlasın?” demek olduğunu söyler.³⁰ Doğan, yeniden efendisinin koluna konmayı arzular.³¹ İnsanın padişahı, gidecek kapısı da Rabbi’dir. Bu gâfili yaratanı en iyi bilir, dönecek tek yer de O’nun huzurudur. Önemli olan yapılan hatadan pişmanlık duymaktır. Zira hatasız insan yoktur.³²

Doğan kuşunun insana öğretecekleri bunlarla sınırlı değildir. Ayrıca gaybı³³ anlayan kişiye benzetilir.³⁴ Hz. Ali’nin (ra) düşmanı ile yaşadığı olay buna örnektir; Kaptığı adam, yüzüne tükürünce Hz. Ali (ra) derhal kılıcını atıp mücadeleden vazgeçer. Düşman hayretler içerisinde şöyle söyler; “Ey arşta hoş bir surette avlanıp duran doğan! Bu anda Allah’tan ne gördün? Açıkça söyle. Senin gözün gayb idrâkını öğrenmiştir. Orada bulunan başkalarının gözleriye kapalıdır.”³⁵ Hz. Ali’nin (ra) davranışı ile nasıl bir makama sahip olduğunu anlar. Düşman, onun fiilinde bir hikmet arar. Hz. Ali’ye (ra) hitabında arşın bilgilerine sahip doğan benzetmesi yapar.

Herkesin vâkıf olamayacağı gayba erişmek büyük bir şereftir. Doğan kuşuna bu anlamın yüklenmesi padişaha yakınlık özelliği ile örtüşür. Dolayısıyla, Hakk’a olan ünsiyetin gayb âleminin kapılarını insana açacağı anlaşılır.

Doğan kuşu, bu güzel hasletlerle anlatıldığı gibi kötü özellikleri ile de anılır. Bunca övgü ile bahsetmenin yanında kazları kandırmaya çalışan doğan, insanı dalaletle düşürmeye çalışan şeytana benzetilmiştir. Burada kazdan murat ise dinine bağlı olan ehl-i iman kimsedir.³⁶ Hakikati anlamaya kâbiliyetli insan, yeri geldiğinde şeytanla ortak da olabilir. O, eşref-i mahlûkât³⁷ olarak yaratılmıştır. Fakat esfel-i sâfilinde³⁸ yer alabilecek bir yapıya sahiptir. Bu insana verilen iradenin hikmetindendir.

Bu meyanda anlaşılıyor ki insanı övülmeye değer kılan gösterdiği tavidir. Rabbi’ne yakınlığı nispetinde kıymetli, hatasından dönebildiği sürece huzura layıktır.

³⁰ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 2, s. 26, b. 334-335.

³¹ Arpaguş, s. 130.

³² Bu hikâyedeki doğandan maksad; nefsin eline yakasını kaptırmış bir günahkârdır. Ancak lütuf ve kerem sahibi beni de mağfiret buyurur demiştir.

³³ Allah’ın kendisinden değil senden gizlediği şeydir. Gayb, şehâdet âleminin zarfıdır. Şehâdet âlemi, Allah’ın dışında yaratılan yaratılmayan veya yaratılıp da sonradan gayba havale edilen her şeydir. bkz. Erginli ve diğerleri, ss. 281-282.

³⁴ Mevlâna, **Mesnevî**, 1990, Cilt: 3, s. 157, b. 1930.

³⁵ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 1, s. 299, b. 3750-3751.

³⁶ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 3, s. 35, b. 434; Mevlâna, **Şerh**, Cilt: 3, Kitap: 1, s. 116.

³⁷ Eşref: En şerefli. bkz. Yeğin, s. 137; Mahlûkat: Allah’ın yarattığı her şeydir. bkz. Yeğin, s. 374; Eşref-i Mahlûkat: Yaratılmışların en şerefli anlamına gelir. bkz. İsrâ, 17/70.

³⁸ Aşağıların da aşağısı anlamına gelir. bkz. Tin, 95/5; Erginli ve diğerleri, s. 753.

Aksi halde şeytanın arkadaşı olabilecek kadar değersizdir. Mevlâna'nın, "Aflar, her gece şu gönülden çıkar, güvercinler gibi sana uçar, ulaşır."³⁹ dediği gibi her gün kalbin Allah'ın kapısını çalması gerekir. Böylece Hakk'a dost olunur.

1.1.3. Güvercin

Güvercin efsanelere, aşklara, barışa, kurtuluşa şahit olmuş, cami avlularında, denizin maviliğinde, baharın şenliğinde insanlara eşlik etmiştir. Dolayısıyla güvercin beslemek sevilmiş, onlara özel olarak yuvalar yapılmıştır. Güvercinler; özgürlüğü, sevgiyi, saflığı, barışı, güzellikleri simgelemiştir. Ayrıca insanların onlarla olan yakınlığı, onlara atfedilen değer çok eskiye dayanır.

Hristiyan geleneğinde şöyle denilir; Hz. Nûh (as) tufan sonrası kara bulabilmek için gemiden bir güvercin uçurur.⁴⁰ Efsaneye göre, gagasında bir dal ile geri dönünce karanın bulunduğu anlaşılır. Bu efsane gagasında dal tutan güvercinin barışın sembolü olarak görülmesine sebep olur.⁴¹ Güvercinlerin başlarında bulunan bir denge ile yön bulma özelliğine sahip olmaları Hz. Nûh'un (as) kara bulmak için güvercin gönderdiğinin düşünülmesini destekler niteliktedir. Bu özelliklerinden dolayı daha sonraki zamanlarda posta kuşu olarak kullanılmışlardır. Özel olarak yetiştirilip ayağına mektup bağlanarak bu görevi yerine getirmişlerdir. Özellikle devlet işlerinde gizliliğe önem verilerek güvercinlere güvenilmiştir.

Güvercin, hicret esnasında Hz. Peygamber'i (sav) müşriklerden kurtarması ile de önem kazanmıştır.⁴² Allah, peygamberini korumak için iki güvercini asker tayin etmiştir. Bu kutlu görev asırlar boyu güvercine olan ilgiyi artırmıştır. Kâbe'nin üstünden uçmadığı, üzerine konmadığı inancı vardır.⁴³ Bundan dolayı Anadolu'nun bazı yerlerinde kutsal kabul edilir⁴⁴ ve etinin yenmesi hoş karşılanmaz.⁴⁵ Ayrıca,

³⁹ Mevlâna, **Mesnevî**, 1990, Cilt: 5, s. 339, b. 477.

⁴⁰ Ömer Faruk Harman, "Nûh", **DİA**, İstanbul, 2007, Cilt: 33, s. 226.

⁴¹ Beytullah Bekar, "Türklerde Kuşlarla İlgili İnanışlar", **Kuş Kitabı**, s. 50.

⁴² Hz. Peygamber (sav) ve Hz. Ebu Bekir (ra) Medine'ye hicret için yola çıktıkları sıra Sevr mağarasına sığınır. Müşrikler, mağaranın kapısına geldiği vakit güvercin yuvası ve örümcek ağı ile karşılaşırlar. Bura kullanılıyor olamaz diye düşünüp geri çekilirler. bkz. Muhammed Hamidullah, **İslam Peygamberi Hayatı ve Eseri**, çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul, 2013, s. 147.

⁴³ Bekar, s. 50.

⁴⁴ Bekar, s. 52.

⁴⁵ M. Metin Türktaş, "Anadolu'da Anlatılan Kuş Efsaneleri", **Kuş Kitabı**, s. 35; Kahyaoğlu, s. 87.

Anadolu’da veli kulların kuş donuna girerek şekil değiştirdiğine inanılır.⁴⁶ Hacı Bektaş Velî’nin (ö. 669/1271) güvercin donuna girerek Rum sınırından Sulucakarahöyük’e uçup taşta konduğunun söylenmesi buna örnektir. Daha birçok kişinin don değiştirme kerameti gösterdiği düşünülür.⁴⁷

Güvercinlerin özellikleri arasında en önemlisi barışı ve sevgiyi temsil etmesidir. İnsan, yaşayışı ile güvercin gibi sevginin sembolü olmalıdır. Bir kuşa peygamber hayatına dokunma hissesini veren Allah, insanlara daha nice şerefler yüklemiştir. Kâinat, sevgi ile var edilmiş insanın hizmetine sunulmuştur. Sevgi bir kuştan öğrenilecek olursa güvercinin hikâyesi gösterecektir;

*Bir avcı orman güvercini avlamış. Ardından avcının yakaladığı güvercini tanıyan hür bir kuş gelmiş. Güvercine baktığında avcının onu kestiğini görmüş. Yukarı doğru uçmaya başlamış. Sonunda gözden kaybolmuş. Sonra kanatlarını kapatıp başını yere doğru çevirmiş ve yere düşene kadar kendini bırakmış. Onların gözleri önünde ölmüş.*⁴⁸

Güvercin, davranışı ile sevgisini söylemiştir. Dilden dökülen sözler fiile uymuyorsa söze bakılmaz. Allah aşkı ile yandığını söyleyenin rûhu nerededir? Peygamber’e vurgun olan yürek nasıl çarpmaktadır? Allah, insana akıl nimetini vermiş ve Kur’ân’da defalarca “akletmez misiniz?”⁴⁹ buyurarak insanı düşünmeye teşvik etmiştir. Her mahlûka bir özellik yüklemiş ve insanın keşfetmesini, sevmesini istemiştir. Küçük bir kuşun bedenine bu sevgi yerleşebiliyorsa insan kalbi de kâinatı taşır. Rûhunu Rahmân’a çeviren kulun sevgisi dünyayı aşar. Yönünü dünyaya çevirirse hırs ile her şeyi elde etmek ister.

Hırs, kalbin hastalıklarından biridir. Ona tutulan hem kendine hem de çevresindeki insanlara zarar verir. Aşk ile hırs aynı kalpte olmaz. Mevlâna’nın *Mesnevî*’sine kaynaklık eden *Kelile ve Dimne* adlı eserde “İki Güvercin Hikâyesi” insanın hırsını anlatır.⁵⁰ Hikâyede, elindekilerle yetinmeyip başka diyarlara uçmaya çalışan bir güvercinden bahsedilir. Tüm uyarılara rağmen hayalinden vazgeçmeyince başına türlü türlü fenalıklar gelir. Tam pişman olup yuvasına dönmek isterken

⁴⁶ Don değiştirmek, başka bir şekle dönüşmeyi ifade eder. bkz. Türктаş, s. 28.

⁴⁷ Türктаş, s. 36.

⁴⁸ İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli, 1. Baskı, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2008, Cilt: 8, s. 239.

⁴⁹ Âl-i İmrân, 3/65; İsrâ, 17/99; Rum, 30/8; Nisâ, 4/82; En’am, 6/50; A’raf, 7/184; Meryem, 19/67; Enbiya, 21/30; Mü’minûn, 23/68; Ahkaf, 46/33.

⁵⁰ Beydeba, *Kelile ve Dimne*, hzr. Sadık Yalsızuçanlar, 3. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 1998, s. 24.

çevredeki tehlikelerin bittiğini düşünüp vazgeçer. Son anda bir yeme aldanıp tuzağa düşer. Ona bunu yapan da kendi cinsinden bir kuştur. Tuzak kuran güvercin şöyle nasihat eder; “Bizde bu hırs olduktan sonra bırak bizim gibi zavallı kuşları insanları bile tuzağa düşürür bu duygu. İnsanların ilk atası Hz. Âdem’in (as) de cennetten çıkarılması hep bu hırs yüzünden değil mi?”⁵¹ Nasihatçi kuş hırsın kötülüğe götüren bir duygu olduğunu vurgulamıştır. Hataya düşen de ders veren de güvercindir. Kimi zaman bu güvercinler gibi insanlardan biri diğerini hayra çağırır, yanlışını söyler.

Yuvasına sığamayan kuş gibi dünya hayatı da insana dar gelir. Hep daha fazlası olsun ister. Hz. Peygamber’in (sav) de buyurduğu gibi, “İnsanoğlunun bir dere dolusu altını olsa, bir dere daha ister. Onun ağzını topraktan başka bir şey doldurmaz.”⁵² Tarih boyunca yaşananlar, anlatılanlar, zerreden küreye her şey insana ders vermek içindir. Hiçbir varlık boşa yaratılmayıp bir hikmete tâbidir. Allah, küçük bir kuşun bedeninden insanın hayatına yön verir. Hikmet nazarı ile bakılırsa aslında insan küçük kâinattır. Bu yüzden sahip olduğu özellikler başka varlıklarda yerini bulur.

İnsan rûhu da güvercine benzetilmiştir. Mevlâna’nın “Doğan kuşunu uçur. Rûh güvercinini tut. Davet yolunda, Nuh’un yolunda yürü” sözü de buna misaldir.⁵³ İnsan ya aklın ötesinde Hakk’ın yoluna tabi olur ya da daveti unuttur. Ömür böylece geçerken bir de bakar ki kıyamet kapıdadır. Mevlâna bu hâli “Her güvercin bir yana uçmuştur, bu güvercin ise cihetsizlik⁵⁴ tarafına.” sözü ile anlatmıştır. Rûhunu hakikate çevirmeyenin yersiz kalacağını belirtmiştir.⁵⁵

Ârifler, insanı kuşlara benzetmekle kalmamış onları dertlerine de ortak etmiştir. Kimi zaman yanık ötüşlerini Allah’ı zikre benzetmiş kimi zaman ise derdinden ağlıyor demişlerdir. Bu, Ebu’l Hüseyin Nûri’nin (ö. 295/908) ilmi bir tartışma esnasında dilinden dökülen şu dizelerde de görülür;

*Kuşluk vakti güvercin yumuşak dallarda.
Hazin hazin ötüp duruyor.
Benim ağlamam onu etkiledi,
Onun ağlaması beni.
Onun derdini ben anlamıyorum,
Benim derdimi de o anlamıyor.
Ben onu iç dünyamla anlıyorum,*

⁵¹ Beydeba, s. 28.

⁵² Buhâri, Rikak, 10; Müslim, Zekât, 116-119; Tirmizî, Zühd, 27; Menâkıb 32, 64; İbn Mâce, Zühd 27.

⁵³ Mevlâna, **Mesnevî**, 1990, Cilt: 6, b. 844, s. 70.

⁵⁴ Cihet: Yön, taraf, sebep, bahâne, vesile anlamlarına gelir. bkz. Yeğin, s. 86.

⁵⁵ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 5, b. 351, s. 32.

O da beni iç âlemiyle seziyor.

O esnâda aralarından bir sûfî, “Vecdden⁵⁶ konuşan bir adamdan aşk konusunda senelerdir böyle bir söz duymayı hep istemişimdir.” der.⁵⁷ Konu aşktır, vecddir. Âşık güvercinin ötüşü hazanı hatırlatır. Aşkı yaşayan sadece insan değildir. Tüm kâinat O’nun için ağlaşmakta, adını anmaktadır. Senâî (ö. 525/1131), güvercinlerin ötüşüne “hû çeker sevgiliye giden yolu sorarlar, “Kû? Kû?”, “Nerede?” “Nerede?” derler” sözleriyle bu aşkı anlatır.⁵⁸

1.1.4. Leylek

Göçmen kuşlardan olan leyleklerin ortalama yetmiş yıllık ömürleri vardır. Tek eşli yaşar ve göçten sonra tekrar aynı yuvalarına dönerler. Genelde mart ayında Anadolu leyleklere ev sahipliği yapar. Nadir görüldüklerinden dolayı ilgi çekerler. Bacalarda yaşamayı sever, insanlardan kaçmazlar. Bebekleri leyleklerin getirdiği inancı ile efsanelere geçmişlerdir.⁵⁹

Bu genel özellikleri dışında leyleklere insanî vasıflar da yüklenmiştir. Sıcak havalarda göç edip belli bir süre kalmalarından dolayı “*hacı kuşlar*” diye anılırlar.⁶⁰ Tarih boyunca saygı duyulan, beslenen kuşlar arasında yer almışlardır. Bunun en güzel örneği 19. yy’da Osmanlılar tarafından yapılan Gurabahâne-i Laklakan (Düşkün Leylekler Evi)’dir.⁶¹

Sûfiler de leyleğe çeşitli anlamlar yüklemişlerdir. Kimi zaman tüm kuşların ârifî olmuş,⁶² kimi zaman ise dinine bağlı insanı⁶³ temsil etmiştir. Onun için, “İrfan sahibi leylek, gurbetten, gizlilik âleminden geldi. “Lek, lek” diye söylenerek, dilsiz

⁵⁶ Aşk, iştîyak içinde kendinden geçmek, yüksek heyecan anlamına gelir. bkz. Yılmaz, s. 203; Daha geniş bilgi için bkz. Erginli ve diğerleri, ss. 1056-1067.

⁵⁷ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, **el-Lüma’ (İslam Tasavvufu)**, çev. H. Kâmil Yılmaz, Altınoluk Yayınları, İstanbul, 1996, s. 297.

⁵⁸ Arpaguş, s. 130.

⁵⁹ Pervin Ergun, “Bebekleri Dünyaya Leyleklerin Getirdiğine Dair İnancın Türk Mitolojisindeki Kökleri”, **Kuş Kitabı**, s. 92.

⁶⁰ Tuğrul Balaban, “Anadolu Türk Efsanelerinde Kuşlar ve Uçmak”, **Kuş Kitabı**, s. 180.

⁶¹ Başta sakat leylekler olmak üzere tüm göçmen kuşların bakımı için yapılan kuş hastanesidir.

⁶² Mevlâna Celâleddin, **Dîvân-ı Kebîr**, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1959, (Dîvan), Cilt: 4, b. 627, s. 74.

⁶³ Derviş Şemseddin, **Deh Murg (Kuşların Münazarası)**, çev. Hasan Aksoy, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 16.

peltek kuşları tespih çeker bir hâle getirdi.” denilmiştir.⁶⁴ Göç eden leylek, kuşların öncüsü olmuştur.

Tüm varlıklar gibi insanlar da birinin örnekliğine ihtiyaç duyduğundan Hak yolunda peygamberler önder, rehber olarak gönderilmiştir. Böylece rûhun kendinden daha yüce bir varlığı anma ihtiyacı karşılanmış olur. Bu sadece insana ait bir özellik değildir. Kâinata her şey kendi lisânı ile Hakk’ı tesbih eder. Gönül gözü ile bakan, Rabbi’ni görmek isteyen leyleğin laklakındaki tesbihi görür.

Arapça’da “*leke*”, “*sana, senin için*” gibi anlamlara geldiği için leyleğin “lek lek” diye ötüşü Allah’a niyaz diye düşünülmüştür. Onların lek lek demeleri şüpheyi tevhid ateşiyle yakar.⁶⁵ Bu nedenle hattatlar besmeleye leylek biçimi verirler.⁶⁶ Mevlâna, bu ötüş için şöyle söyler; “Nasıl olur da leylek “lek, lek - senin senin” sesini canla, başla çıkarır. Ey yardımı dilenen Allah, senin de ne demek? Zaten her şey senin mülkünden ibaret.”⁶⁷ Bu sözlerle aslında senin demeye bile gerek olmadığını, O’nun mülkü dışında hiçbir şeyin var olmadığını anlatmış olur.⁶⁸ “*Mâlikü’l Mülk Allah’tır.*”,⁶⁹ *O hiçbir şeye muhtaç değildir, ancak her şey O’na muhtaçtır.*”⁷⁰ âyetleri Allah’ın kâinatın tek sahibi olduğunu ifade eder. İnsanın gidebileceği başka kapısı yoktur. Allah, hesap verilecek günün sahibidir. Yalnız O’na ibadet edilir ve O’ndan yardım istenir.⁷¹

Kâinata her şey hizmetine sunulmuşken insan kendini büyük görür. Elindekilere kendi çabası ile sahip olduğunu sanır. Sanki kimse zenginliğini, gücünü, sağlığını alamaz gibi gelir. Oysaki hiçbir şeye gücü yetmez. Kendi bedeninin dahi sahibi değildir. Bir musibet anında acizliğini anlar. Bundandır ki Allah, “*Ne kadar da az şükrediyorsunuz.*” buyuruyor.⁷²

Nimette Hakk’ı görebilmek, her şeye hikmet ile bakmayı gerektirir. Halk arasında boş konuşmak leylekten kinaye ‘laklak etmek’ diye tâbir edilirken sûfîlerin yorumu varlıklara bakış açılarını gösterir. Leyleğe bakan iki candan biri ‘laklak edip

⁶⁴ Mevlâna, **Dîvan**, Cilt: 6, s. 258, b. 2582.

⁶⁵ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 2, s. 288, b. 3753; Mevlâna, **Şerh**, Cilt: 2, Kitap: 3, s. 1090.

⁶⁶ Arpaguş, s. 130.

⁶⁷ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 2, s. 127, b. 1662; Mevlâna, **Dîvan**, Cilt: 4, s. 74, b. 627.

⁶⁸ Mevlâna’nın sözü, leylek kuşların şeyhidir ve onun lek lek demesi “Allah’a ham senindir, emir de senindir, mülk-ü hükümet de senindir.” manâsına gelir. bkz. Mevlâna, **Şerh**, Cilt: 2, Kitap: 2, s. 534.

⁶⁹ Âl-i İmran, 3/26, 180.

⁷⁰ İhlas, 112/2.

⁷¹ Fâtiha, 1/4-5.

⁷² Mülk, 67/23.

de duran ne' diye düşünüp rahatsız olurken bir başka can laklakta mülkün sahibini görmektedir. Gönül gözü ile bakana Hak tecelli eder.

1.1.4. Serçe

Serçe, bedeni çok küçük ve naif olan bir kuş türüdür. Görünüşündeki zariflik ilgi çeker. İnsanlar ile iç içe olan bir kuştur. Çatılara, cam kenarlarına, evlerin kuytu köşelerine minik bedenine göre yuva yapar ve gördüğü küçük kırıntılarla beslenir. Göze çarpan özelliği bedeni olduğundan benzetmeler cüssesine binâen yapılır. Meselâ çocukların rûhu serçe kuşlarına benzetilir.⁷³ Ancak manevî meseleleri bedenle ölçmek mümkün değildir.

Ebu Süleyman Dârânî'nin (ö. 215/830) başından geçen bir olay aktarılır. Kendisi bir vâizin meclisine gittiğini, anlatılanlardan etkilendiği hâlde oradan ayrılınca etkisinin geçtiğini fark ettiğini söyler. Bu olay üç defa tekrar edince Süleyman Dârânî, şeriata aykırı mûsikî aletlerini kırar ve Allah'a ulaştıracak yolu tutar. Yahya b. Muaz'a (ö. 258/872) mesele anlatılınca şöyle söyler; "Bir serçe bir turnayı avlamış." Serçe ile vâizi, turna ile de Ebu Süleyman Dârânî'yi kastettiği söylenir. Bu hikâye ile manevî olgunlukta üstünlük kıyaslanır. İstidadı daha az görünen bir diğerinden güçlü olabilir.⁷⁴ Herkese gücünün yettiği ölçüde yük yüklenir

Serçe kuşu da tehlikelere karşı savunmasız görünür. Koca dünyada hayatı ufacık bir yuvadır. Serçenin küçük bedeni merhamet hissini uyandırır. İnsan kuşa nazaran güçlüdür. Oysa o da Allah karşısında âcizdir. Kâinatta kapladığı alan nokta dahi değildir. Dünya bir canavar gibi ağzını açmış bekler. Nefis, şeytan, kötü niyetli insanlar, ona tuzak kurar. Hepsi insan için birer imtihandır.

Mevlâna, dünyanın oyununu şu sözlerle anlatır; "Zümrüd-ü ankânın bile ayağı, şu şaşılacak tuzağa tutulmuşken serçe nasıl kurtulacak? A başıboş gönül, buraya gelme, orda otur; orası güzel bir konak."⁷⁵ Kendini serçe gibi düşünerek dünyanın

⁷³ Mevlâna, **Fihî Mâ Fih**, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1959, (Fihî), s. 230. (Bu konuda Hz. Aîşe'den (ra) şöyle rivayet olunur: "Bir çocuk ölmüştü. Ben: 'Ne mutlu ona cennet kuşlarından bir kuş oldu!' dedim. Peygamber (sav), 'Sen Allah'ın cenneti de cehennemi de yarattığı, beriki için de öteki için de ahali yarattığını bilmiyor musun? buyurdular." Hz. Peygamber'in (sav), bunu duyduğunda Hz. Aîşe'ye (ra) sözlerinin yanlış olduğunu dememesi çocukların ruhlarının cennet kuşlarına benzetilmesini doğrular niteliktedir. bkz. Müslim, Kader, 30.)

⁷⁴ Abdülkerim Kuşeyrî, **Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi**, hzr. Süleyman Uludağ, 3. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1991, (Risale), s. 229.

⁷⁵ Mevlâna, **Dîvan**, 1960, Cilt: 5, s. 232, b. 2690-2691.

aldatıcılığından nasıl kaçılacağını sorar. Sonra bunun yolunun “orası güzel bir konak” diye ifade ettiği mânâ âlemi olduğunu söyler. Tuzaklardan kurtulmanın yolu, gönlü âlemlerin sahibi Allah’a bağlamaktır. Kalp orayı mesken edinirse gözler dünyayı görmez, ötelere odaklanır. Nefsin arzuları yerini Hak iştiyâkına bırakır. Kalbe, nefse hoş gelen her şey insan için tehlikedir. Herkesin zaafları, manevî yapısı farklı olduğundan kendisine kurulan tuzak da ayrı olur. Fakat bu imtihanlara denk gelmeyen yoktur. Önemli olan onlara nasıl karşılık verildiği, neyin talep edildiğidir.

İsteklerde yüce olmak gerekir. En büyük olana küçük hedeflerle ulaşılmaz. Ne başarılmaya çalışılırsa elde edilecek olan da odur. Kuşun tek isteği yem ile hayatını devam ettirmektir. İnsanın istekleri dünyanın maddi değerinden ibaret olmamalıdır. Yoksa küçük gördüğü kuştan farkı kalmaz. Serçe bile yemi elde etmek için önüne ardına bakar, açığözlü olur.⁷⁶ Ona bu aklı veren Allah’tır. Amacı uğruna önlem alır. İnsanın talebi Hakk’a ulaşmak ise önüne çıkabilecek sorunlara karşı tedbirli olmalıdır. Bunun en iyi yolu kalp kalesinin etrafını ibadet surları ile çevirmektir. Böylece nefsin okları beden hazinesine zarar veremez. Bunlar serçenin hâlimden alınan derslerdir.

Ayrıca eserlerde kuşları konuşturarak verilen öğütler vardır ki serçe de bu rolde yerini alır. Avcı ile serçe arasında geçen bir hikâyede o, avcıya üç öğütte bulunur. Ona hitaben herkese ders verir. Avcı, bir serçe kuşunu tuzağına düşürür. Serçe, “sen neler neler yedin de doymadın benim küçük bedenimle mi doycaksın? Beni bırak da sana üç öğüt vereyim.” der. Avcının elinde iken “Olmayacak söze kim söylesen söyleyin inanma.” sözleri ile ilk öğüdünü verir. Uçup dala konunca ikinci öğüdünü söyler; “Geçmiş gitmiş şeye gam yeme.”. Avcının elinden kurtulunca bedeninde bir inci olduğunu ve onu elinden kaçırdığını dile getirir. Avcı sızlanmaya başlayınca serçe, “Uykuya dalmış bilgisiz kişiye öğüt vermek, çorak yere tohum saçmaktır.” diyerek üçüncü öğüdü vermez. Çünkü avcı, ilk iki öğüdü dikkate almamıştır. Hem duyduğu söze inanmış hem de elinden gidene üzülmüştür. Serçe, bu akıllıca davranışı ile kendini avlamaya çalışan avcıyı avlamıştır.⁷⁷

Serçenin dediği “uykuya dalmış kişi” aslında dünya hayatındaki gâfili ifade eder. Gözleri hakikate kapanmıştır, ona ne söylersen söyle anlamaz. İnsan aklını kullanmazsa sözün tesiri de olmaz. Bir de bakar ki kendinden aciz görünen bir varlık

⁷⁶ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 5, s. 64, b. 753.

⁷⁷ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 4, b. 2245-2265, ss. 181-183.

ona ders veriyor. Kimi zaman söz kimi zaman ise hâl ile nasihat ediyor. Mevlâna, minik serçe ile geçmişe üzülmemek, zamanın kıymetini bilmek gerektiğini öğretir. Geçmiş gitmiştir, gelecek belli değildir. Eldeki ân en büyük servettir.

1.1.5. Turna

Leyleğe benzeyen, uzun bacaklı göçmen bir su kuşudur. Eşi ölen turnanın yıllarca beklediği ve başka bir kuşla çiftleşmediği söylenir. Bu sebeple turna vefa yönü ile anılır.⁷⁸ Turna sürüleri “v” şeklinde uçar. En öndeki kuş liderdir ve havanın şiddetini çeker.⁷⁹ Halk arasında sevilen ve ilgi duyulan bir kuş türüdür. Sanatta motif olarak kullanılır.⁸⁰ Adına türküler, şiirler yazılır ve uzaklara göçtüğü için yâre selam götürmesi istenir. Ayrılık acısını anlatan dizelerde turnaya şu sözlerle seslenilir;

*Gitme turnam bizim elden.
Dön gel Allah'ın seversen.
Ayrılık ölümden beter.
Dön gel Allah'ın seversen.
Gitme turnam vuracaklar.
Kanadını kıracaklar.
Seni yarsız koyacaklar.*⁸¹

Turnaların göç etmesine, sevgilisini, yurdunu terk eden anlamı yüklenir. Bundan dolayı şiirde giderse yârsız kalacağı söylenir. Aslında kişi kendi iç âlemini, içinde bulunduğu hâli dizelere dökmüştür.⁸²

Turnaların; saflığın, bereketin, mutluluğun, temizliğin, vefânın, sabrın, özgürlüğün simgesi olarak görülmektedir.⁸³ Alevî-Bektaşî kültüründe kutsal kabul edilir. Bektaşîler'e göre imân-ikrar sahibi canları temsil eder.⁸⁴ Ayrıca, Hz. Ali'yi (ra) temsil ettiğine, sesinin onun sesi gibi olduğuna inanıldığı belirtilir.⁸⁵ Tasavvuf

⁷⁸ Şükrü Elçin, “Türk Halk Edebiyatında Turna Motifi”, **Halk Edebiyatı Araştırmaları**, 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997, Cilt: 1, s. 63.

⁷⁹ Kayhanoglu, s. 86.

⁸⁰ Elçin, Cilt: 1, s. 63.

⁸¹ Muhammet Cem Öz, “Şiirde İzlek Araştırması. Şairlerin Dert Ortağı, Sadık Dostları Kuşlar”, **Kuş Kitabı**, s. 442.

⁸² Öz, s. 443.

⁸³ Fatma Pınar Kuzu, “Pir Sultan Abdal'ın Şiirlerinde Turna Motifi”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Sayı: 88, 2018, s. 111.

⁸⁴ Kuzu, s. 118.

⁸⁵ Bekar, s. 68; Kayhanoglu, s. 85; Muhammet Fatih Demirdağ, “Alevi-Bektaşî Şiirinde Kuş Mitolojisi”, **Külliyyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 2, 2017, s. 15.

kültüründe don değiştirme anlayışında turna motifi de yerini alır. Ahmet Yesevî'nin (ö. 562/1166) turna donuna girdiği kabul edilir.⁸⁶

1.1.6. Papağan

Papağanlar; kıvrık gagaları, rengârenk tüyleri ve konuşabilmeleri ile bilinirler. Doğal ortamda yaşayabilmelerine rağmen insanların kafeste beslemeyi sevdiği kuşlardır. Göz alan tüyleri ve sesleri ezberleyebilmeleri ile ilgiyi üzerlerine çekerler. Ezberledikleri sözlerin anlamını bilmeden tekrar ederler. Bu özellikleri ile hikâyelere konu olmuşlardır.

Mevlâna, insanın bir rehber ihtiyaç duymasını papağana konuşma öğretilmesi misâli ile açıklar;⁸⁷

*Papağan, önünde bir ayna, ayna içinde de kendi aksini görür.
Aynanın ardında usta gizlenmiştir; güzel bir dille edeplice söz söyler.
Papağancık, bu söz söyleyeni ayna içinde gördüğü dudu sanır.
Bu suretle o koca kurdun hilesinden haberi olmaz, gûya kendi cinsinden olan bu
papağandan söz söylemeyi öğrenir.
Usta, ona ayna ardından söz söylemeyi öğretir.
Böyle olmasa kendi cinsinden olmayan birisinden söz söylemeyi öğrenemez.*⁸⁸

Önüne ayna konulan papağan, aynanın arkasından gelen sesi kendi cinsinden bilir ve konuşmayı öğrenir. Mevlâna, papağanın tekrar ettiği sözlerin mânâsından habersiz olduğunu fakat bundan başka bir şey öğrenemeyeceğini söyler. Aynada kendini görüp konuşmayı öğrenen papağanı mürîdin⁸⁹ veliden ders almasına benzetir; “Velinin beden aynasında da kötülüklerle dolu olan mürîd, tıpkı bunun gibi kendisini görür. Fakat söz ve iş zamanında aynanın ardındaki Akl-ı küll'ü nerden görecek? O sanır ki insan söylüyor. Hâlbuki bu, başka bir sırdır, onun bundan haberi bile yoktur.”⁹⁰

Allah, peygamberleri bir ayna olarak göndermiştir. Âyette, Hz. Peygamber'den (sav) bahsederken “...size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki...” buyurmuştur.⁹¹ Allah, rahmeti ile dünyadaki tuzaklara, nefse karşı insanın kendi gibi bir rehberle korunmasını istemiştir. Onlar, hakikate ulaştırmak için yardımcılarıdır.

⁸⁶ Türктаř, s. 36; Kuzu, s. 115.

⁸⁷ Mesnevî'nin Veled İzbudak çevirisinde “dudu kuşu” olarak tercüme edilmiştir.

⁸⁸ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 5, b. 1430-1434, ss. 119-120.

⁸⁹ İradesini Allah'a ve şeyhine teslim etmiş kimsedir. Bu yolda mesafe kat eden kişiye de sâlik denir. bkz. Yılmaz, s. 185; Daha geniş bilgi için bkz. Erginli ve diğerleri, ss. 714-731.

⁹⁰ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 5, b. 1437-1439, s. 120.

⁹¹ Tevbe, 9/128.

Engeller karşısında savunmasız olan insanı kurtaracak yol göstericilerdir. Tasavvuf anlayışındaki mürşid⁹² de böyledir. Hakk’a ulaşma yolunda bir mürşide uymak yolculuğu kolaylaştırır. Ancak her insanın yapısı farklı olduğundan kimine kolay gelen bir hâl başkası için zorluklar barındırabilir. Peygamber ve mürşid herkesin durumuna göre yol çizer. Fakat her birinin ulaşacağı menzil Hak’tır.

Kişi, peygamber ve mürşidi sözün asıl kaynağı olarak bellerse papağan gibi sadece sözleri ezberler. Ancak aslolan hakikate ulaşmaktır. Bundan dolayı asla peygamber ve mürşid ilahlaştırılmamalı, yol gösterdikleri için hürmet edilmelidir. Hz. Peygamber (sav), “...beni aşırı şekilde övmeyin! Ben ancak Allah’ın kuluyum. Bana ‘Allah’ın kulu ve Rasûlü’ deyin!” buyurmuştur.⁹³ Allah’ın “*ona itaat eden bana itaat etmiştir, onu seven beni sevmiştir.*”⁹⁴ buyurduğu ve en sevgili kulu olan peygamber dahi kendisine duyulan sevgide aşırıya gidilmemesi için uyarmıştır.

Mevlâna, mürşidi olanın aldığı dersi “Tüccar ve Papağan” hikâyesi ile anlatmıştır; bir tacirin kafeste beslediği bir papağanı vardır. Tüccar Hindistan’a yolculuğa çıkmadan önce sevdiklerine oradan istedikleri bir şey olup olmadığını sorar. Papağan oradaki arkadaşlarına selam yollayıp hâlini anlatmasını ister. Bu talebi kabul eden tüccar Hindistan’da gördüğü papağanlara kuşunun selamını iletir. Papağanlardan birinin nefesi kesilir ve oracıkta ölür. Memleketine dönen tüccar, kuşuna olanı anlatır. Bunu duyan papağan da kaskatı kesilip düşer. Tüccar, kafesin kapısını açtığı anda dışarı uçan kuşuna şaşkınlıkla neden böyle yaptığını sorar. Papağan, “O, hareketiyle bana nasihat etti; ‘Güzelliği, söz söylemeyi ve neşeyi bırak. Çünkü söz söylemen seni hapse tıktı’ dedi. Bu nasihatı vermek için kendisini ölü gösterdi.” deyince meselenin aslı anlaşılır.⁹⁵

Hindistan’da arkadaşının selamını alan papağan davranışı ile ona nasihat etmiştir. Mürşid de insan-ı kâmil olma yolunda mûride rehberlik eder. Öyle ki sözler olmadan mürşidin her davranışı mûride derstir. Hakk’ın sevgisi yaşanılarak öğrenilir. Tasavvufun kâl değil hâl ilmi olması bundan kaynaklanır.

⁹² “R-ş-d” kökünden gelip kelime anlamı olarak “doğru yolda olan, rehberlik eden” anlamlarına gelir. Şeyh kelimesinin tasavvuf ıstılahındaki karşılığıdır. Tasavvuf terimi olarak, kendisine intisab eden (bağlanan) kişilere rehberlik eden tarikat hocasına denir. bkz. Yılmaz. s. 184.

⁹³ Buhâri, Enbiya, 48.

⁹⁴ Nisâ, 4/80.

⁹⁵ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 1, ss. 124-148, b. 1547-1848.

Nasihatçi kuş, arkadaşına onda bu güzellik ve hoş ses olduğu sürece kafesten kurtulamayacağını söylemiştir. Papağan da tüccara öğüt verir; “Ey avama karşı da havassa karşı da nağme ve terennümde bulunan! Benim gibi öl ki kurtulasın.”⁹⁶ İnsan çevreye hoş görüldüğü vakit ya düşman kazanır ya da dostları onun heveslerine meyletmesine sebep olur. Nefis de ona kendini ve dünyayı güzel gösterir. Fakat farkında olmasa da bedeni bir kafes, rûhu ise vatanına hasret bir kuş hükmündedir. Öyleyse ölü taklidi yapan papağan gibi ölmeden önce ölmelidir. Bu, nefsin isteklerini terk etmektir. Ancak o zaman rûh asıl vatanına kavuşur. Var olduğu ilk yer, söz verdiği âlem, rûhun vatanıdır.

Geçici yurdu olan dünyaya kapıldığı vakit, insanda kötü özellikler artar. Benlik baş gösterir. Kendini beğenen de çevreyi küçük görür. Tıpkı karga ile papağanın hikâyesinde olduğu gibi. Mutasavvıf Gülşehrî (ö. 717/1317), câhille oturduğu için kendi hâlini papağan ile kargaya benzetir. “Keşke bu kafesi kırsaydım, onun sohbetinin ıstırabından kurtulsaydım.” diyerek câhilin söylediği sözler karşısındaki hislerini ifade eder. Karga papağan için “bu bedbaht, kötü yaradılışlı ve kötü şekillidir.” der. Kendini kafesin içindeki papağandan üstün görür. Aslında kendi sesinin farkında değildir.⁹⁷ Papağan kafeste de olsa bu onun değerini düşürmez. Bu benzetme ile Gülşehrî, câhile laf anlatmanın ne kadar zor olduğunu söyler. Bilgisiz kişi görmek istediğini görecektir, anlamak istediğini anlayacaktır. Gülşehrî de ilmi ile güzel ahlakı yaymaya çalışırken düşmanı onu kötülemek ile meşguldür. Hikâyenin sonunda insan nefisine ders verir;

*Şâyet papağan karga tarafından öldürülse,
Kendi şekerini toprakta büyütür.
Karganın o vezinsizliği ortadan kalktığında,
Papağanın şiiri o zaman akıcılık kazanır.
Harp adamına manî olunmadıkça,
İnsan ne isterse onu yapabilir.
Vücutun kuvvetleri hareket ettiğinde, temiz can,
Toprak ve suyun arzusundan kurtulur.
Vücutun kuvveti kendi işinde olduğu müddetçe,
Rûh kendi pazarından kurtulur.
O hâlde ey Nefs-i İnsânî şunu bilmelisin ki,
Önünde acayip denizler ve uzun yollar var...”⁹⁸*

⁹⁶ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 1, s. 146, b. 1832.

⁹⁷ Saadettin Kocatürk, **Gülşehrî ve Felek-nâme**, 1. Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982, s. 206.

⁹⁸ Kocatürk, ss. 208-209.

İnsan nerede olursa olsun güzellikleri yaşatmak isterse başarabilir. Engeller çıksa bile gayret edilirse hepsi aşılr. Zira nefis yolculuğunda zorluklar hep var olacaktır.

1.1.7. Keklik

Keklik, gagası, ayakları ve gözlerinin çevresi kırmızı olan gagasının üstünden başlayıp göz çevresinden boynuna kadar siyah gölgeliğin olduğı bir kuştur. Birçok türü olan keklikler, kanatlarındaki siyah çizgiler ve duman rengi ile ilgi çeker. Halk edebiyatında, şiirlerde, mânilerde, hikâyelerde adı geçer. Alımlı görünüşü ve kırmızı gagasından dolayı sevgiliye benzetilmiştir. Şiirlerde sevgili, kekliğin güzelliğı ile yâd edilir.

Keklikler, hızlı koşar, uçarken kanatlarından ses çıkarırlar. “Keklik gibi sekmek” tabiri beğenilen kişilerin yürüyüşü için söylenir. Şiirlerde sevgilinin yürüyüşü kekliğin sekişine benzetilir.⁹⁹ Ayrıca kekliklerin yürüyüşü *Kelile ve Dimne* masallarına konu olmuştur. Hikâyede bir karga seke seke yürüyen bir keklik görür. Onun gibi zarif yürümek ister. Ancak ne kadar uğraşsa da işe yaramaz. Aksine kendi yürüyüşünü de unuttur.¹⁰⁰ Her hayvanın özelliğı farklıdır. Kimi güzel renkli tüyleri, kimi alımlı duruşu, kimi zekâsı, kimi de hareketleri ile diğerlerinden ayrılmıştır. İnsanların da fitratları, özellikleri birbirinden farklıdır. Tüm canlılar kendine has özellikleri ile güzeldir.

Keklik de güzellikleri ile anılan zarif bir kuş türüdür. Padişahların avı olduğı söylenir.¹⁰¹ Bundan dolayı keklik avlamak padişaha yakın olmaktır.¹⁰² Ona güzel olan yakışır, güzeli getiren de padişahın yakınlığını kazanır. Kalbini îman ile güzelleştiren insanlar keklik, Allah ise kâinatın padişahı, hükmündedir. O’na yakınlık da ancak gönlünde Hakk’ı taşıyanlarla aynı yolda olmakla mümkündür. Böyle olursa şeytanın vesveseleri yolcuyu kandıramaz.

Mevlâna, şeytanın fısıltılarına aldanmayanları kekliğe benzetir; “Doğandan aslı, nesli belli olan keklik korkar. Sineğe o korkudan pay yoktur. Çünkü doğan, sinek

⁹⁹ “Güvercin duruşlu, keklik sekişli...” bkz. Serpil Yılmaz, **Mesnevî’de Geçen Hayvan Metaforlarının Tasavvufî Yorumu**, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2011, s. 11.

¹⁰⁰ Beydeba, s. 263.

¹⁰¹ Mevlâna, **Dîvan**, 1957, Cilt: 1, s. 139, b. 1312; 1960, Cilt: 5, s. 233, b. 2698.

¹⁰² Mevlâna, **Dîvan**, Cilt: 6, s. 174, b. 1670.

avlamaz. Sinekleri ancak örümcekler avlar. Şeytan örümcek, senin gibi sineğe galiptir. Keklikle, karakuşla işi yok!”¹⁰³ Onlar ki Allah’a olan saygı ve korkularından şeytanın bulvarında gezmez, ona aldanmazlar. Şeytanın da onlarla işi olmaz.

Allah’tan korkan kul, O’nun hoşnut olmayacağı bir şey yapmak istemediğinden şeytan bu kişilere gâlip gelemmez. Ancak kendine meyilli olanları aldatmayı sever ve bu onun için daha kolaydır. Şeytan örümcek, aldanmış kişiler de sinek olarak nitelendirilmiştir. Bu benzetmeler ile Allah’a uzak olan kişinin kolay lokma olduğunu düşündürür. O kişi, zaten şeytanın bulvarında dolaşmaktadır. Geriye sadece içeri buyur edilmek kalır. Bir fısıltı ile şeytanla dostluk kapısı açılır. Dolayısıyla insan kendi değerini belirlemiş olur.

1.1.8. Kartal

Çok yükseğe uçabilen nadir kuşlardandır. Kanatları büyük, görüş açısı çok geniştir. Kilometrelerce yükseğe uça bile keskin bakışları ile avını kolaylıkla görür. Kendi ağırlığınca olan bir avı alarak uçabilir. Yırtıcı kuşlardan olup temiz beslenir ve gücü simgeler. Bundan dolayı hikâyelerde, benzetmelerde uçuşuna atıf yapılır. Devletler, kendi gücünü göstermek için kartal resmini kullanır. Ayrıca kartallar insanlardan uzakta avını aradığı için âşığa benzetilir.¹⁰⁴ Âşıklar da kalabalıklardan uzak olup sadece Hak ile birlikte olmak isterler. Aynı zamanda kartalın tanrıya ulaşma özlemini ifade ettiği söylenir.¹⁰⁵

Mevlâna, aşkın insanı nasıl etkilediğini “Aşk kartal gibi saldırdı.” diyerek açıklamıştır. Kartalın avını güçlü kanatları ile etkisiz hâle getirmesini aşk karşısında insan aklının etkisini yitirmesine benzetir. Güç, aklı iyi kullanmayı gerektirir. Sûfiler, kartala “*ukâb*” yani “*akıllar*” demiştir.¹⁰⁶ Gücü sembolize eden kartalın, aynı zamanda akıl ile nitelendirilmesi ikisi arasında bir bağ olduğunu gösterir. Güç, akıl ile dengelenmediği zaman yanlış yerde kullanılabilir. Hz. Peygamber (sav), bir sözünde “Sabır ilk toslama anında olandır.” buyurmuştur.¹⁰⁷ Yani belaya muhatap olunan ilk

¹⁰³ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 3, s. 355, b. 4340-4342.

¹⁰⁴ Ali Yıldırım, “Mevlâna’nın Eserlerinde Kuş Sembolizmi”, **Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi**, Tuzla Belediyesi Kültür Yayınları, Sayı: 6, Mayıs 2015, s. 244.

¹⁰⁵ S. Yılmaz, s. 100.

¹⁰⁶ Erginli ve diğerleri, s. 760.

¹⁰⁷ Buhârî, Cenaiz, 43; Müslim, Cenaiz, 14-15.

anda sabrı göstermek gerekir. Akıl öfke anında devre dışı kalır ve kişi gücünü kanıtlamak ister. Aklını kullanmayı başaran kişi öfkesini kontrol eder. İşte o vakit sabretmiş olur. Akılsızca gösterilen ölçsüz güç zarar getirir. Kimi zaman sabredip tek akıllıca söz etmek, beden gücünden daha etkili olur.

Yunus Emre (ö. 720/1320) bir beytinde, “Bir sinek bir kartalı salladı vurdu yere.” der. İlk bakışta bu mümkün olmayan bir şey gibi görünür. Zaten kendisi de inanılması güç olduğundan “Yalan değil gerçektir, ben de gördüm tozunu.” diyerek sözlerini tasdik eder.¹⁰⁸ Nasıl olur da küçücük bir sinek, gücü ile nam salan bir kartalı yere vurur?

Bu zâhiren akla uygun olmasa da manevî açıdan mümkün olabilir. Burada sinek, sade bir hayat yaşayan ârifi, kartal ise zenginliği, ilmi ile anılan ve tarikat ehlini inkâr eden kimseyi temsil eder. Zengin, ârifi ezme niyetiyle sorular sorar. Ancak ârif, verdiği cevaplar ile onu şaşkına çevirir. Burada güç maddî imkânlar, makam ve şöhret ile değil ilimle, manevî kuvvetle ölçülmüştür. Nefsini alçaltmak için fakirlik elbisesine bürünen hakîr ârif, makam ve ilim sahibi gibi görünen saygı duyulan kimseyi kartalın sineği avlaması gibi yakalayabilir.¹⁰⁹

Yunus Emre’nin “ben gördüm tozunu” demesi sahip olduklarıyla övünen ve zahir ilmine vâkıf görünen kimselerle karşılaştığı ve onları cevapsız bıraktığını gösterir.¹¹⁰ Kartala benzetilen bu kimseler aslında kendilerini âlim sanan câhillerdir.¹¹¹ En uzun ömürlü olduğu söylenen ve gücün sembolü olan¹¹² kartal, her ne kadar büyük bir kuş ise de onun besini ve çıkarttığı leştir.¹¹³ Kartal gibi güçlü görünen bu kimselerin içi tevhid kuvvetiyle melekûte ulaşamamıştır. Görünüşü açısından sineğe benzetilen hâl ehli ârif ise batınî bakımdan kuvvetlidir. Dolayısıyla zâhire takılan içi zayıf kimseler hâl ehli karşısında aciz kalır.¹¹⁴

İsmail Hakkı Bursevî, bu beyte bir anlam daha yüklemiştir. Sineği zayıf fikirlerin, kartalı ise kalp ve dayanıklılığın remzi olarak nitelendirmiştir. Zayıf

¹⁰⁸ Abdülbâki Gölpınarlı, **Yunus Emre Hayatı ve Bütün Şiirleri**, 11. Baskı, Kültür Yayınları (Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi), İstanbul, 2020, s. 369.

¹⁰⁹ Niyazî Mısrî, İsmail Hakkı Bursevî ve Şeyhzâde, **Çıktım Erik Dalına (Yunus Emre’nin Bir Şiirinin Üç Şerhi)**, 1. Baskı, Mor Yayınları, Ankara, 2007, s. 23. (Niyazî Mısrî şerhi)

¹¹⁰ Mısrî ve diğerleri, s. 23.

¹¹¹ Âlimin, câhil ile olan münakaşasına dair bkz. Sadî-i Şîrâzî, **Gülüstan**, hzr. Sadık Yalsızuçanlar, 3. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 1999, (Gülüstan), s. 149.

¹¹² Mısrî ve diğerleri, s. 62.

¹¹³ Mısrî ve diğerleri, s. 24.

¹¹⁴ Mısrî ve diğerleri, s. 63.

fikirlerin ele geçirdiği kalp, küçük şeyler karşısında güçsüz kalıp bulunduğu makamdan düşer. Dolayısıyla muhatabı zayıf ve hakîr görmemeli ki kendi kusuru açığa çıkmassın.¹¹⁵

1.1.9 Zümrüd-ü ankâ/Simurg

Diğer kuş türlerinden farklı olarak, zümrüd-ü ankâ ismi olan ancak cismi olmayan uzun boyunlu efsanevi bir kuştur. Araplar, ‘ankâ’, İranlılar ‘simurg’, Türkler ise ‘zümrüd-ü ankâ’ olarak adlandırmıştır.¹¹⁶ Efsaneye göre her kuştan bir özellik aldığı için ‘simurg’, boynu uzun olduğu için ‘ankâ’, rengi yeşil diye düşünüldüğü için de ‘zümrüd-ü ankâ’ denmiştir.¹¹⁷ Cüssesi iri olduğu için uçtuğu zaman havanın karardığına ve çok yüksekte uçtuğuna inanılır.¹¹⁸ Destanlar ve masallarda insanlara ve diğer varlıklara yardım eden kuş olarak bilinir. Tasavvufta ise efsanevî nitelikleri kullanılarak kuşların padişahını yani Allah’ı ifade ettiği kabul edilir.¹¹⁹

Ankanın Hz. Musa (as) zamanında yaratıldığı ve çoğalıp yayıldığı rivâyet edilir. Daha sonra çocukları tutmaya başladığı için Tanrı tarafından cezalandırılıp neslini yok ettiği ve bunun çok yükseklerde uçmasına da sebep olduğuna inanılır.¹²⁰ Üstün özellikler verilen, güzel niteliklerle anılan ancak hakkında tam olarak bilgi olmayan bir kuştur. Dîvan ve Halk edebiyatında çokça anılan anka sanatta da motif olarak kullanılır. Tasavvuf kültüründe ise kutba¹²¹ anka denilmiştir.¹²² Özellikle Feridüddin Attâr’ın (ö. 618/1221) *Mantıku’t-Tayr* adlı eseri sonrasında ismi daha çok anılmaya başlamıştır.¹²³ Attâr, ankayı Kaf dağının¹²⁴ üzerinde bir köşkte yaşayan

¹¹⁵ Mısrî ve diğerleri, s. 62.

¹¹⁶ Sargon Erdem, “Anka”, *DİA*, İstanbul, 1991, Cilt: 3, s. 198.

¹¹⁷ Sadî-i Şîrâzî, *Hafız Dîvânı*, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1985, (Hafız), s. 666. (19. beytin izahı)

¹¹⁸ Mevlâna, *Dîvan*, 1958, Cilt: 2, s. 11, b. 85; Cilt: 3, s. 85, b. 642; Mevlâna, *Mesnevî*, Cilt: 1, s. 238, b. 2962.

¹¹⁹ Süleyman Uludağ, “Anka”, *DİA*, Cilt: 3, s. 200; Gölpınarlı, s. 460.

¹²⁰ Şîrâzî, *Hafız*, s. 666; Mevlâna, *Mesnevî*, Cilt: 1, s. 331; Gölpınarlı, s. 460.

¹²¹ Kâmil insan bkz. Erginli ve diğerleri, s. 474; Bütün zamanlarda Allah’ın nazar kıldığı yer olan vahidi (tek noktayı) toplayan ferttir. Daha geniş bilgi için bkz. Erginli ve diğerleri, s. 281.

¹²² Şîrâzî, *Hafız*, s. 666; Gölpınarlı, s. 460.

¹²³ Bu esere başka bir başlık ile ayrıca yer verilecektir.

¹²⁴ Eskilere göre, dünyayı kuşak gibi kuşatan bir dağdır. bkz. Mevlâna, *Mesnevî*, Cilt: 1, s. 358.

‘Simurg’ adı verilen padişah olarak nitelendirir.¹²⁵ Kuşların varmak istediği yer onun huzurudur.

Tasavvuf kültüründe anka ile Kaf dağı bütünleşmiştir. Kaf dağına ulaşmak kemâle ermek olarak nitelendirilir. Âşıkın gittiği yolun son durağı, yakınlığın son derecesidir. Bundan dolayı âşıkın gönlü zümrüd-ü ankâya benzetilmiştir.¹²⁶ Çünkü o yüceleri arar, ister. Anka da yücelere sevdalıların ulaşabileceği bir yerdedir. Aslında kendi içindedir, kendine varacaktır. Mevlânâ’nın da dediği gibi asıl vatanına ulaşacaktır; “Bizim yakınlık Kaf dağımız, varlığımızın aslıdır, zümrüd-ü ankâsınız siz, Kaf dağına doğru bir güzelce uçun.”¹²⁷

Rabb’e yolculuğun adıdır zümrüd-ü ankâya gitmek; “Başlarımızda yüce bir himmet var; yüceler yücesi Rabbe gidiyoruz biz. A kör sıçan, harman günümüz bugün; kör değilsen aç gözünü de gör, gözü açık gidiyoruz biz. A söz, sus, gelme benimle, dikkat et de bak; kıskançlığımızdan bizsiz gidiyoruz biz. A varlığımız, yolumuzu kesme; Kaf dağına, zümrüd-ü ankâya gidiyoruz biz.”¹²⁸ Âşık varlıksız, sözsüz, yüce bir himmete muhatap olarak kendinden geçip Rabb’i bularak yine kendine ulaşır. Öyle bir yakınlık ki sultanını kendinden bile kıskanır.

Ancak ne Kaf dağının yeri ne de ankâya nasıl ulaşılacağı bilinir. Bu gizem, ona olan ilgiyi artırmış, beyitlere konu olmuş, sevgiliden bahsederken kullanılmıştır; “O güzelin okuna mı daha fazla şaşmak, yayına mı, gözleri mi daha güzel, dudakları mı? O mu daha vefasız, dünya mı, o mu daha çok gizli, zümrüd-ü ankâ mı?”¹²⁹ Yahut sevgili zümrüd-ü ankâya benzetilmiştir; “Dağ da sensin, zümrüd-ü ankâ da, sağlam ip de. Su da sensin, suvaran da sen; benim hem bahçemsin sen, hem selvim, hem yaseminim.”¹³⁰ Böylece sevgiliye ulaşmanın zorluğu, onun her şeyden kıymetli oluşu da ifade edilmiştir. Mevlâna da Şems’in (ö. 645/1247) gidişini zümrüd-ü ankânın kayboluşuna benzetir; “Padişahımız Tebrizli Şems belki seferden geri gelir; zaten onun gibi er, bütün insanlar arasında birkaç taneydi, o da gitti, zümrüd-ü ankâ gibi büsbütün kayboldu, izinin tozu bile belirmiyor.”¹³¹

¹²⁵ Feridüddin Attâr, **Mantıku’t-Tayr**, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, 2. Baskı, MEB Yayınları, İstanbul, 1991, Cilt: 1, s. 55.

¹²⁶ Mevlâna, **Dîvan**, Cilt: 2, b. 370, s. 46; Cilt: 3, s. 85, b. 642.

¹²⁷ Mevlâna, **Dîvan**, Cilt: 3, s. 168, b. 1480.

¹²⁸ Mevlâna, **Dîvan**, Cilt: 4, s. 229, b. 2175-2178.

¹²⁹ Mevlâna, **Dîvan**, Cilt: 1, s. 10, b. 32.

¹³⁰ Mevlâna, **Dîvan**, Cilt: 1, s. 107, b. 1002.

¹³¹ Mevlâna, **Dîvan**, Cilt: 1, s. 147, b. 1380.

Dolayısıyla ankâ, ulaşılması zor ve kıymetli olandır. Dünya hayatı tuzaklarla dolu bir yol, insan ise yolcudur. Ya bahaneler bulup yarı yolda kalır ya da gönlünü yücelere çevirip tuzakları altüst eder. Gönül yücelere sevdalanırsa göz tuzakları görmez. O vakit gönlünün ankasına ulaşır. Kolay olsaydı kıymeti azalır, yücelerde olmanın ne anlamı kalırdı? Mevlâna bu zorluğu anlatırken “Her an yeni bir tuzağa tutuluyoruz, istersek her birimiz, birer doğan ve simurg olalım!” diyerek insanı simurg (ankâ) olarak nitelendirmiştir.¹³² Burada anlatılmak istenen herkesin nefsin oyunlarına muhatap olduğudur. Allah’a en yakın kul dahi tehlikelerle karşılaşır. Bunlardan ancak Allah’ın yardımı ile korunup kemâle erebilir.

1.1.10. Hümâ

Hümâ ya da hümay, anka gibi efsanevi bir kuştur. Anka ile benzerlikleri olduğundan zaman zaman onunla karıştırılmıştır. Gözün alamayacağı kadar yüksekte yaşadığına inanılır. Bazen biraz aşağılara indiği ve bu süreçte gölgesi kimin üzerine gelirse, konarsa veya pislerse o kişiye şans getireceğine hatta o kişinin padişah olacağına inanılır. Bundan dolayı ona “*devlet kuşu*” denir. İyi bir şey yaşandığında “başına talih kuşu kondu” söylenmesi bu anlayışı akla getirir.¹³³

Canlılara iyi davrandığına inanıldığı için diğer kuşlardan üstün görülür.¹³⁴ Hümâ kuşu, *Mantıku’t-Tayr*’da simurga ulaşmaya çalışan kuşlardan biridir. Ancak kendisine atfedilen bu güzel özellikler onun özür beyanı olur. Makamı, üstünlüğü seven insanı temsil etmiştir.

Hümâ, yükseklerde uçup yere pek inmediği için anka (simurg) gibi ulaşılması güç bir kuştur. Bundan dolayı erişilemeyen sevgiliye benzetilip şiirlere konu olmuştur. Ayrıca yedi kat göğü aşip Allah’a ulaştığına inanılır.¹³⁵ Yunus Emre’nin “Han’ erenler geldi geçti bunlar yurdu kaldı göçti. Pervâz urup Hakk’a uçtu hüma kuşudur, kaz değil.” beyti bu inancı gösterir.¹³⁶ Mevlâna, insanın hüma kuşu gibi Allah’a ulaşılması için gönlün O’na meyilli olması gerektiğini söyler; “Kendinde göğe doğru çıkmaya bir

¹³² Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 1, s. 30, b. 375.

¹³³ Şirâzî, **Hafız**, s. 691; Cemal Kurnaz, “Hüma”, **DİA**, İstanbul, 1998, Cilt: 18, s. 478; Gölpınarlı, s. 443.

¹³⁴ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 5, b. 1643, s. 137; Şirâzî, **Gülüstan**, s. 51.

¹³⁵ Kurnaz, “Hüma”, Cilt: 18, s. 478.

¹³⁶ Gölpınarlı, s. 389.

meyil gördün mü, hümâ kuşu gibi devlet kanadını hemen aç! Fakat kendinde veryüzüne bir meyil gördün mü feryat et, ağlayıp inlemeyi hiç bırakma.”¹³⁷

Gönülde ne varsa hareket ona doğru olacak, gönül yönünü neye dönerse göz onu görecektir. Ârif, Allah’a muhabbet besleyerek o makama erişir. Kalbini mâsivaya bağlayan kimse ise önüne çıkan fırsatları idrak edemez. Mucizeler gösterilse dahi görmek istediği başkadır. Mevlâna, peygamberleri kabul etmeyenlere şöyle seslenir; “Kafamızda eşek beyni mi var ki sizin gibi bir sineği hümâ kuşuyla bir tutalım? Hümâ nerede, sinek nerede?”¹³⁸ Burada peygamberleri hümâ kuşu olarak nitelendirmiştir. Böylece onların değersiz görüp inanmadıkları, ithamlarda bulundukları peygamberlere büyük değer atfetmiştir. Çünkü onların kalbi, amacı başka yöndedir. Elçi olacak kişinin yüce ve kendilerinden farklı olmasını istiyorlardı. Ancak peygamberler, Hak katından gönderilen normal insanlar olduğu için küçük görüp inkâr ederler. Oysa peygamberlerin şerefi yüce görevlerinden, Allah’tan kaynaklanır.

Mevlâna, başka bir beytinde peygambere hitap etmiştir; “Halvet zamanı değil topluluğa gel! Ey Peygamber, hidâyet Kaf dağına benzer, sense hümâsın!”¹³⁹ Hidâyete ermek zor ve Allah’ın elinde olduğu için kaf dağına benzetmiştir. Buna vesile olan da peygamberlerdir. Kaf dağına ulaşp yüceler yücesine varmak için kuşların yedi vadi yolculuğu¹⁴⁰ gibi dünya yolculuğunu hakkıyla aşmak gerekir. Hikâyede kuşların ulaşmak istediği padişah, Allah’tır.

Padişahlara övgü ile hitap ederken de hümâ kuşu nitelemesi yapılmıştır; “Ey hümâ kuşu, hümâlar kutluluğu senden bulur, cömertler, cömertliğe senden ererler.”¹⁴¹ Veya padişaha verilen değeri göstermek için hümânın gölgesinden vazgeçilmiştir; “...Talihim uğurlu olsun da başıma Hüma kuşunun gölgesi düşsün diye arzu ederim. Bu arzuma vâkıf olan akıl karşıma çıktı, bana şöyle dedi: İnsana devleti, Hümâ kuşu vermez. İkbal, devlet istiyorsan bu padişahın gölgesine gel.”¹⁴² Ona yakın olunca isteklere ulaşılabacağı düşünülür.

¹³⁷ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 3, s. 132, b. 1620-1621.

¹³⁸ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 3, s. 222, b. 2735.

¹³⁹ Kaf dağında yaşayan kuş anka kuşudur ancak Mevlânâ burada hüma kuşu olarak bahsetmiştir. Hümâ ve anka kuşunun birbirine benzer özelliklerinin olmasından kaynaklanır. bkz. Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 4, s. 120, b. 1463.

¹⁴⁰ Kuşların bu yolculuğunu daha sonraki bölümlerde ele alacağız. Yedi vadi için bkz. Attâr, Cilt: 2, ss. 99-100.

¹⁴¹ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 5, s. 332, b. 4090.

¹⁴² Sadî-i Şîrâzi, **Bostan ve Gülistan**, çev. Kilisli Rıfat Bilge, 12. Baskı, Meral Yayınevi-Can Kitabevi, İstanbul, 1980, (Bostan), s. 43.

Sûfiler de mürşidlerine yakın olmak, onu himmetine muhatap olmak isterler. Bunu Hakk’a yakınlığa atılan adım olarak görürler. Yunus Emre bir şiirinde; “Devlet erdi ondan bana hâcet değil hümâ kuşu.” demiştir.¹⁴³ Hümâ kuşunun şans getireceğine inanıldığından o devletin¹⁴⁴ dosttan geldiğini belirterek onu övmektedir. Dosttan kasıt Allah’tır. O’ndan geldi ise bir talih, başkasına gerek yoktur. Ulaşılabilecek en büyük nimet O’nun aşkıdır. Başka bir şiirinde de en büyük devlete ulaşan Hak âşıklarını şöyle anlatır;

*Hak Çalab’ın emriyle erenin himmetidir.
Erenin yüzü sulu himmeti arştan ulu
Kimi görsen bu hulu eren inâyetidir
Înâyet onun işi anlamaz değme kişi
Bilgil bu hümâ kuşu âşıklar devletidir.*¹⁴⁵

Bu benzetmelere bakıldığında hümâ kuşunun tasavvuf kültüründe ve edebiyatta önemli bir yeri olduğu görülür. Ulaşılması zor olan, yardımına ihtiyaç duyulan, kıymetli olan için hümâ kuşuna atfedilen özellikler ile övgüler yapılmıştır. Tasavvuftaki teşbih kültürü ile az söz ile çok mânâ ifade edilmiştir. Hüma ile özdeşleşen nitelikler hatıra getirilerek muhataba verilen kıymet gösterilmiştir.

1.2. KÖTÜ ÖZELLİKLERLE ANILAN KUŞLAR

Tasavvuf kaynaklarında bazı kuşlar da güzel yönlerinden ziyade olumsuz özellikleri ile öne çıkmışlardır. Onların bu özellikleri ile insanda bulunması hoş karşılanmayan ahlakî nitelikler arasında ilişki kurulmuştur. Şimdi sırasıyla bu kuşlar ve atfedilen özellikler üzerinde duralım.

1.2.1. Tavus

Tavus; rengârenk, göz alıcı tüylere sahip bir kuştur. Cazibesinin ilâhî güzelliği yansıttığı ve görenleri kendisine hayran bıraktığı kabul edildiği için “cennet kuşu” olarak da bilinir. Hz. İbrahim (as) ve dört kuş olayında bahsi geçen kuşlardan biridir. Rivayete göre tavus, şeytanın cennete girmesine¹⁴⁶ ve Hz. Âdem’in (as) yasak

¹⁴³ Gölpınarlı, s. 165.

¹⁴⁴ Devlet; saadet, talih anlamlarına da gelir. bkz. Kurnaz, Cilt: 18, s. 478.

¹⁴⁵ Gölpınarlı, s. 308.

¹⁴⁶ Balaban, s. 161.

meyveden yemesine sebep olduğu için cennetten çıkarılmış ve ayakları ile sesi çirkin kılınmıştır.¹⁴⁷ Kanatları açıldığında görünen dairemsi desenleriyle göz arasında ilişki kurularak dönen dervişlere, bayram eğlencelerindeki rengârenk kıyafetli güzellere de teşbih edilir.¹⁴⁸

Eserlerde tavus; gösterişin,¹⁴⁹ güzelliğin,¹⁵⁰ gururun¹⁵¹, aşkın¹⁵² sembolüdür. Rengârenk tüylerinden dolayı, bahar tavus kuşuna benzetilir.¹⁵³ Tavus ihtişamı ile öyle bir izlenim bırakmıştır ki Mevlâna onun köylü evinde olmayacağını belirtir.¹⁵⁴ Başka bir beytinde ise “tavus hiç dar bir kuyuya girer mi?” diyerek güzelliğinin oralara layık olmadığını düşündürür.¹⁵⁵

Ancak, tıpkı güce sahip bir insanın düşmanının olması gibi tavusun güzelliği de kendisine düşmandır.¹⁵⁶ Gözleri üzerine çektiği için kanadının güzelliğini elde etmek isteyenler olacaktır. Bu da tavusun helâkine sebep olur. *Mesnevî*’de geçen bir hikâyede kanatlarını yolan tavus kuşunu oradan geçen bir hâkim uyarır. Nasıl olur da bu kadar güzel kanatlara kıyar düşüncesi ile hayrete düşer ve ona nasihatte bulunur. Tavus kuşu ise o kanatlardan dertlidir. Çünkü onları elde etmek isteyen avcılar tavusu canından eder. “Can daha önemlidir güzel kanatlardan” diyerek kanatsız çirkin bir kuş olmayı canını yitirmeye tercih eder.¹⁵⁷ Kimse ona dokunmasa dahi en büyük düşmanı kendisidir. Çünkü güzelliğine kapılıp böbürlenebilir.

İnsanın sahip olduğu mal, mülk ve meziyetler tavusun kanatları gibi başkalarının arzu ve iştahını kabartarak hayatına mal olabilir.¹⁵⁸ Aynı zamanda her biri imtihandır. Bu nimetlere kapılıp ileri gidilirse Allah’a ortak koşmaya dahi sebep olur.¹⁵⁹ Firavun ve Nemrut’un, imkânları ile büyüklenip kendilerini ilah görmeleri

¹⁴⁷ Ömer Ceylan, “Tavus”, **DİA**, İstanbul, 2011, Cilt: 40, s. 184; Mevlâna, Hz. Süleyman’ın (as) kuşlarını diğer kuşlardan ayrı tutarken tavus kuşlarını da ayakları ile kıyaslamıştır; “tavusların ayakları bile, bakılsa, diğer tavusların kanatlarından hoş görünür. bkz. Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 2, s. 360, b. 3756.

¹⁴⁸ Ceylan, Cilt: 40, s. 185.

¹⁴⁹ Balaban, s. 161.

¹⁵⁰ Mevlâna, **Dîvân**, Cilt: 3, s. 404, b. 3892; Cilt: 5, s. 452, b. 6166; Balaban, s. 161.

¹⁵¹ Balaban, s. 161.

¹⁵² Mevlâna, **Dîvân**, Cilt: 7, s. 565, b. 7466.

¹⁵³ Mevlâna, **Dîvân**, Cilt: 4, s. 90, b. 782; Cilt: 5, b. 6166, s. 452.

¹⁵⁴ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 2, s. 25, b. 322.

¹⁵⁵ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 2, s. 269, b. 3504.

¹⁵⁶ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 1, s. 17, b. 208.

¹⁵⁷ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 5, s. 47, b. 535.

¹⁵⁸ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 5, s. 56.

¹⁵⁹ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 5, s. 47, b. 535.

buna misaldir. Verilen güzelliklere karşı gösterilen duruş imtihanın sonucudur. Onlarca nimet verilse de insanın mükemmel olması mümkün değildir. Bu ancak Allah’a mahsustur. O, kendi güzelliğinden bahşetmiştir ve vermek ya da almak Allah’ın elindedir. Oysa insan, hoş özelliklerine takılırken kusurları görmede aciz kalır. Tavus kuşu gibi cisminin güzelliğine aldanırsa rûhunu görmez, hırsına yenik düşer.

Sûfîler, bu konuya farklı bir bakış açısı kazandırmışlardır. Rengârenk, ihtişamlı kanatlara odaklanmak yerine ayaklarının kusurunu gören bir tavus kuşu resmetmişlerdir. Böylece kibir hissi gitmiş olur. Güzellikte dünya tavus kuşu gibidir. İnsanın gözünü kamaştırır, büyüklenmesine sebep olur. Orada her türlü imkânın olması zevk verir, kendine çeker. Hâlbuki dünya bir tuzaktan ibarettir. İmtihan da burada başlar. İnsan asıl güzel olanı bulma yolunda geçici zevklere aldanacak mı yoksa yolculuğunu güzeller güzeline ulaşıp mı neticelendirecektir?

Mevlâna der ki; “Dünyayı sür önünden; o, senin definenin yılanı; fakat sen onu güzellikte tavus kuşu say, yılan sayma.”¹⁶⁰ Burada bahsettiği define kalptir. Dünya ise, Allah’tan uzaklaşmaya sebep olan, ihtişamı ile kalpte yer edinmeye çalışan her şeydir.¹⁶¹ İnsan, bunların kötülüğünün farkına varıp kendisinin aciz, muhtaç bir varlık olduğunu idrak edebilirse kibir denilen haslet kalbinden silinir.

1.2.2. Kaz

Kazlar ördek familyasından kuşlar olup hem karada hem de denizde yaşamaya uygun hayvanlardır. Bu özellikleri ile diğer kuşlardan ayrılır. Hz. İbrahim (as) ve dört kuş olayında insandaki hırsı temsil eder. Bunun sebebi, kazın sorgulamadan ne bulursa yemesi ve biriktirmesidir. İnsan da hiç ölmeyecekmiş gibi dünyevi hazırlık içindedir. Dünyaya dair elindeki her şey gücüne güç katmış gibi hissettirir. Ancak canı dahi kendine ait değildir. Ölüm geldiğinde sahip oldukları hatta bedeni bile dünyada kalır.

Mevlâna, *Mesnevî* adlı eserinde ‘tavuktan çıkan kaz palasları’¹⁶² hikâyesi ile kazın dünyasına farklı bir bakış açısı kazandırır. Hikâyede bir tavuk kazı kendi

¹⁶⁰ Mevlâna, *Dîvan*, Cilt: 3, s. 211, b. 1952.

¹⁶¹ Mevlâna, *Mesnevî*, Cilt: 3, s. 330, b. 4035.

¹⁶² Mevlâna, *Mesnevî*, Cilt: 2, ss. 289-291, b. 3766-3787.

yavruları ile birlikte büyütür. Kaz, yapı olarak sadece karada yaşamaya uygun olmadığından zamanla kendi ihtiyaçlarını fark eder. Suyu ve uçmaya olan iştiağı başlar. Ancak annesi, onun tavuk olduğunu ve sadece karada durabileceğini söyleyince kaz da bu duruma razı olur. Mevlâna, kaza seslenerek asıl hayatını ona hatırlatır;

*Seni tavuk yetiştirdi, kanadının altında büyüttü. Sana dadılık etti ama sen yine kaz palazısın. Anan o denizin kazıdır. Ancak dadın toprağa mensuptu, dadın bu kuruluğa tapardı. Gönündeki denize olan meyil yok mu? O tabiat, sana anandan mirastır. Fakat kuruluğa olan meylin de dadından geçme. Bırak dadıyı, onun reyi kötü, isabetsiz! Dadıyı karada bırak, yürü, kazlar gibi mâna denizine koş, dal denize! Anan seni sudan korkutursa sakın sen korkma, hemen denize koş!*¹⁶³

Kaz yavrusu ait olmadığı bir ortamda büyümüştür. Ancak bu onun kaz olduğu gerçeğini değiştirmez. Hikâyede kaz insana, deniz ebedî âleme, kara ise dünyaya benzetilmiştir.¹⁶⁴ Mevlâna, insanın biri dünyaya, diğeri ebedî âleme bakan iki yönüne vurgu yapar. İnsan, ait olmadığı bir ortamda yaşar fakat onun vatanı geldiği yerdir. Rûhu bunun farkında olduğundan özlem ile dolup taşar. Daralması, mekâna sığamaması bunu gösterir. Can sıkıntısını dünyalıklarla tatmin etmeye çalışsa da bu âlemde rûhunu meskûn edecek bir şey bulamaz. Memnuniyetler hep geçici olup sonu yine acı verir.

Aklı, düşünceleri ve duyguları ile insan, üstün varlık olarak nitelendirilir. Onu kıymetli kılan ebediyetle olan bağıdır. Dünyadan nasîbini alırken asıl hayat olan âhiret için çabalaması, geldiği yeri unutmaması gerekir.¹⁶⁵ Dünya, ebedî âleme giden bir geçiş, insan ise küçük âlemdir. Allah, akıl nimetini vererek onu diğer varlıklardan üstün kılmıştır.¹⁶⁶ Bunun gereği olarak insan, dünyada başarılar elde eder. Yaptığı her şeyden sorumlu olur. Ancak dünyalık makamların en üstüne sahip olsa dahi rûhunu doyurmadığı sürece asıl mutluluğu elde edemez. Amaç sadece dünya lezzetleri olursa hayvandan bir farkı kalmaz. Aslını bulup Huzura kavuşabilmesi için asıl rûhun ihtiyaçlarını keşfetmesi gerekir.

Tasavvuf, rûhun sükûnete erme, kâmil olma yolculuğu üzerinde durur. Rûh, insanın özü, ebedî âleme götüreceği hakîki varlığıdır. O, Allah'a yakınlığı nispetinde

¹⁶³ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 2, s. 289, b. 3766-3771.

¹⁶⁴ Mevlâna, insanı hem zâhir hem bâtin âlemlerinde bulunmaya istidatlı olduğu için hem karada hem denizde yaşayabilen kaza teşbih eder. İnsan tabiatını da tavuğa benzetir. Tabiatı denize girmekten ve hakikat deryasına dalmaktan korkutuyorsa da onu dinlememek ve hakikat denizine koşmak gerektiğini söyler. bkz. Mevlâna, **Şerh**, Cilt: 2, Kitap: 3, s. 1094.

¹⁶⁵ Kasas, 28/77.

¹⁶⁶ İsrâ, 17/70.

huzur bulur. Fıtratına uymayan kişilerle yaşayan kaz gibi insan da dünyada gariptir. Tavuk kazın, dünyaya meyilli yaşayan kişi de hakikat denizine dalmak isteyeninin halinden anlamaz. O deniz ki kendisine varmak isteyeneye açılır, görmek için çabalayana görünür, dalmak için yanan kişiyi alır götürür. Dünyanın zevkleri hakikatin yanında deryada damla kalır.

İnsanın garip oluşu sadece bununla sınırlı değildir. O hiç ölmeyecekmiş hissiyle yaşasa da yapayalnız olarak dünyadan göçer. Âyetlerin de vurguladığı gibi *“Dünya oyun ve eğlenceden ibarettir, âhiret yurduna gelince işte asıl hayat odur...”*¹⁶⁷ Bunları Mevlâna, kazı karaya çağıran doğan hikâyesi ile anlatır; Bir doğan kuşu suda yüzmekte olan kaza, “Sudan çık da şekerler akan ovaları bir gör.” diyerek karaya çağırır. Kaz, suda mutlu olduğunu, suyun onun kalesi, neşesi olduğunu belirterek teklifini reddeder. Mevlâna, burada insana seslenir; “Doğana deyin ki: “Haydi yürü yürü, dön geri. Ey aşağılık adam, başımızdan el çek. Biz senin davetinden uzağız, bu davet senin olsun. Biz senin şu nefesini içmeyiz bile a kâfir! Kale bizim olsun, şekerle şeker yurdu senin. Bize senin hediyenin lüzumu yok, al, senin olsun!”¹⁶⁸

Hikâyede doğan kuşu şeytana, kazlar insana, su ise hakikate benzetilmiştir. Doğan, ovadaki şekerlerle kazı kandırmaya çalışır. Kazlar ovada da yaşar ancak doğanın teklifi onun zarar vereceğini hissettirir. Buradaki şeker, nefse güzel gelen lezzetlerdir. Kazlar için korunak olan su yani ebedi hayat, insan için de kurtuluş kaynağıdır.

Hikâyeye insan hayatı yönünden bakılacak olursa dersler anlaşılacaktır. Akıl verilerek sorumluluk yüklenen insana, şeytan ve nefis imtihan vesilesi olarak gönderilmiştir. Allah’a isyanı ile lanetlenen şeytan kıyamete kadar insanı hakikat yolundan uzak tutmak için uğraşacağına söz verir. Dünyada nefse hoş gelen her ne varsa onun silahıdır.

Şeytan, haramı hoş gösterip dünyaya çağırır. Allah, ise helallere teşvik ederek cennette olan kat kat güzel lezzetleri vaad eder. İrade bu noktada devreye girer. Helallere sarılan Allah’ın koruması altına girerek huzurlu, mutlu olur. Şeytanın tuzağına düşen hem dünyasını hem de esenlik yurdunu kaybeder. Böylece Mevlâna, hayvanların diliyle şeytanın tuzaklarına karşı insanı uyarmıştır.

¹⁶⁷ Ankebût, 29/64.

¹⁶⁸ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 3, ss. 34-35, b. 433-437.

1.2.3. Karga ve Kuzgun

Adı kötü anılan kuşlardan biri de kargadır. Kara tüyleri ve keskin gözleri ile ihtişamlı bir görünüşe sahiptir. Kuzgun ile birbirlerine çok benzerler. Hz. İbrahim (as) ve dört kuş meselesinde bahsi geçen kuşlardan biri kuzgun ya da karga olarak kabul edilir. Bu kuş türü insanda var olan tûl-i emel¹⁶⁹ hissini temsil eder. İnsanlar, yok olmaktan korkar. Sevdiklerinin öleceğini düşünmek ağır gelir. Ebedî bir hayatın olduğunu bilse de ölüm ile varlığının son bulacağını düşündüğü için korkar. Oysa dünya hayatı bir geçiştir, insan sadece gelip gidecektir.

Ölüm korkusu onun dünyaya daha çok bağlanmasına sebep olur. Sonu olmayan bir hayatın daha zevkli olduğunu düşünür. Bu isteği ile dünyaya öyle dalar ki ölümü, ahireti unuttur. Hep orada kalacakmış gibi sadece onun için uğraşır. Ölüm gelip gözlerden perde kalkınca asıl yurda döneceğini anlar ancak artık çok geçtir.

Ebedî bir hayata sahip olma isteği, Allah'ın insana var olmayı sevdirmesinden kaynaklanır. Bu da imtihanın başka bir boyutudur. Kur'ân'da şöyle buyrulmuştur; *“Allah'ın sana verdiğinden âhiret yurdunu kazanmaya bak ve dünyadan nasibini unutma!”*¹⁷⁰ Âyet, dünyaya dair hiçbir şey yapma, onu terk et dememekte, dünyadan nasibini alırken ahiret için çabala diye uyarılmaktadır. Hz. Muhammed (sav) de insan olmanın gereği olarak dünyaya dair her şeyi yaşamıştır. Bunu yaparken dünyayı ahirete göre şekillendirmiş, ölümün varlığını, hayatın geçici olduğunu unutmamıştır. Tûl-i emel onun hayatında asla yer edinmemiştir.

Karga, Hz. Süleyman (as) ve kuşlar bahsinde hüthütün davasını kınaması ile de adından söz ettirir. Mevlâna, bu olaydan bahsederken hüthütün ağzından kaza ve kader meselesini anlatır. Kuşlar hünerlerini tek tek Hz. Süleyman'a (as) anlatırlar. Sıra hüthüte geldiğinde, havadan bakınca yerin dibindeki suyu gördüğünü, suyun nerede olduğunu, tüm özelliklerini bildiğini anlatır. Hz. Süleyman'dan (as), kurulacak orduda yeri tayin etmek için kendisini de götürmesini ister.¹⁷¹ Karga, hüthütün sözlerine dayanamaz ve söylediklerini yalanlar. Doğru olsaydı toprak altındaki tuzağı görür, ona aldanmazdı diyerek iddiasını ispat etmeye çalışır.¹⁷²

¹⁶⁹ Uzun bir hayat yaşama isteğidir. bkz. Erginli ve diğerleri, s. 1129.

¹⁷⁰ Kasas, 28/77.

¹⁷¹ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 1, s. 98, b. 1217-1219.

¹⁷² Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 1, s. 99, b. 1223-1224.

Hüthüt, karganın çekememezliği karşısında ilmi ile geniş bir açıklama yapar. Hünerinin yetmediği yerde Allah'ın kazasının devreye girdiğini söyler. Hakikatte her şey bellidir. O işi yapsan da yapmasan da kaza ve kaderde yazılıdır. Hüthüt, peygamberlerin yaşadığı olaylardan örnekler vererek kazanın nasıl vukû bulduğunu anlatır. “Hâsılı Allah indinde sonumuz ne olaksa hakikatte adımız o olmuştur.”¹⁷³, “Kaza ve kader zuhur edince bir tuzağı bile görmüyorsam bu yolda câhil olan yalnız ben değilim ya!”¹⁷⁴ diyerek her şeyin Allah'ın dilemesi ile olduğunu belirtir.

Başka bir peygamber hayatında da karga görülür. Hz. Âdem'in (as) iki oğlu arasında geçen olayda iki karga yol gösterici olarak gönderilir. Kabil, kardeşi Habil'e olan kıskançlığından ötürü onu öldürür. İnsanlık tarihinde ilk defa bir insan ölmüş ve biri katil olmuştur. Kabil, neler olduğunu anlayamaz ve kana bulanık kardeşini ne yapacağını düşünür. O esnada bir karganın toprağı kazarak ölü kargayı içine gömüp üzerini kapattığını görür. Aynı davranışı Kabil de uygular. Allah, tüm insanlığa ölüm karşısında ne yapılması gerektiğini iki karga vasıtasıyla gösterir.¹⁷⁵

İnsanlığın mezar kazmayı karga aracılığı ile öğretmesi manidardır. Karga leşe konmaktan zevk alan bir hayvandır. Mevlâna, karganın bu özelliği ile nefis arasında bağ kurar; “Kendine gel de kargaya benzeyen nefsin ardından koşma. Çünkü o, seni mezarlığa götürür, bağa, bahçeye değil!”¹⁷⁶ Kabil de nefesine uymuş ve insanlık tarihinin ilk suçunu işlemiştir. Çünkü nefis, karga gibi kötü ortamları, fiilleri sever. Bunlar, nefse hoş görünse de insana zarar dokunacak işlerdir. Onun görevi, insanı güzel işler yapmaktan alıkoymaktır. Bunu kimi zaman bir fısıltı ile yaptırır kimi zaman da kötüye götürecek insanları dost gösterir.

Mevlâna, insanın ancak ortak yönü olduğu kişilere meylettığını Calinus hikâyesi ile zikreder. Akıl sağlığı yerinde olmayan biri ona ilgili davranır. Bunun üzerine hekimlerden delilik için verilen bir ilaç ister. Calinus, bunu neden yaptığını şu sözlerle açıklar; “Bana bir deli baktı. Bir müddet güzelce yüzümü seyretti. Bana göz kırptı; sonra yenimi yakamı yırttı. Eğer benim, onunla bir münasebetim olmasaydı o çirkin suratlı nasıl olur da bana yüz çevirirdi? Eğer bende kendisiyle bir cinsiyet, bir münasebet görmeseydi nasıl olur da bana gelip çatardı? Nasıl olur da kendi cinsinden

¹⁷³ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 1, s. 100, b. 1244.

¹⁷⁴ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 1, s. 101, b. 1256.

¹⁷⁵ Mâide, 5/27-40.

¹⁷⁶ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 4, s. 108, b. 1312.

olmayana musallat olurdu?”¹⁷⁷ Delinin ona meyletmesini kendinde gördüğü bir yakınlığa bağlar. Mevlâna, hikâyeyi karga ile leyleğin birlikte uçmasını örnek vererek devam ettirir. Bu şaşılacak bir olaydır. İki farklı kuş bir arada olamaz. Onları birbirine yakınlaştıran ikisinin de topal olmasıdır. Aynı özelliğe sahip olmak bağ kumalarına sebep olmuştur.

Kişi meylettiği insanda bir yakınlık hisseder. Bu rûhların etkileşimidir. Kimlerle vakit geçirilirse zamanla davranışlar ve karakterler birbirine benzemeye başlar. Küçük bir ortak nokta ile başlayan samimiyet zamanla hâlin ve fiillerin büyük ölçüde değişmesine sebep olur. Bu olumlu ya da olumsuz her iki yönde de olabilir. İradesi güçlü olan taraf karşısındaki kişiyi değiştirir. Nefsin yapmak istediği de tam olarak budur.

Ancak bundan dolayı insanın tek başına yaşaması beklenemez. İnsan, toplumsal bir varlıktır. Hem çevresini etkiler hem de onlardan etkilenir. Nefis ve şeytan dışında bir de çevre faktörünün etkisi altındadır. Kişinin hem kendisine hem de çevresine dikkat etmesi gerekir. Aksi halde helâkına sebep olur. Yine bir *Mesnevî* hikâyesi meseleyi aydınlatır. Fare ile kurbağa dost olurlar ancak farklı hayatlara sahip bu iki hayvanın dostluğunu bir karga sonlandırır. Biri suda diğeri karada yaşadığı için su kenarında buluşurlar. Öyle bir günde kurbağa ile fare ip ile bağlı olduğu esnada karga fareyi kapıp uçar. Kurbağa da onunla birlikte havalanmaya başlar. Bu manzarayı görenler hayrete düşer. Kurbağa ise böyle bir arkadaş edinmenin pişmanlığı ile “Feryat, adamın kendi cinsinden olmayan dostundan, feryat. Ey ulular, sizinle düşüp kalkacak iyi bir dost arayın!” diyordu. Mevlâna, sonunda “Akıl da ayıplarla dopdolu bulunan nefisten feryat eder...” sözleriyle kıssadan alınacak hisseye kapı aralar.¹⁷⁸

Kuzgunun anıldığı bir hikâyede, padişahın elinden şehrin kurtulması gönlü güzel bir insana bağlıdır. Orası gaflet içerisinde yaşayan insanlarla doludur. Padişahın huzuruna ayakta dahi duramayacak birini götürürler. Padişah; “A küstah, burası mezarlık mı ki buraya ölü gönül getiriyorsun?” der. Sanki gönlü güzel insan gizlenmiştir de görünmemektedir. Gaflet içindeki bu şehirde Allah ile dolu bir gönül yoktur. Aslında burası diri bedenlerde ölü gönüllerle dolu bir mezarlıktır. Mevlâna,

¹⁷⁷ Mevlâna, *Mesnevî*, Cilt: 2, s. 160, b. 2097-2100.

¹⁷⁸ Mevlâna, *Mesnevî*, Cilt: 6, s. 233, b. 2950-2951. (Buna benzer hikâyelerde karga kuzgun olarak da anılmıştır. Bunun sebebi, kuzgunun kömür karası rengi ve leş ile beslenip mezarlıkları sevmesi gibi özelliklerinin kargaya benzemesidir. Bu iki kuş, eserlerde zaman zaman birbirinin yerine kullanılmıştır. Burada hangi kuşun adının geçtiğinden ziyade verilmek istenen mesajlara dikkat etmek gerekir.)

Allah’a yakın olan gönlü doğan kuşuna, dünya şehrini ise kuzguna benzetir. “...bu leş arayan aşağılık kuzgunun kat kat yüz binlerce hilesi vardır.” Yani dünya tuzaklarla doludur ancak ölü gönülleri bunlara inandırır.¹⁷⁹ Allah’ın sevgisine sahip olanlar hileye aldırılmazlar. Kalplerinde olan, hâllerine yansır. “Kuzgun, üzüm bağında kuzgunca bağırır. Fakat bülbül, bunu duyup sesini azaltır mı?”¹⁸⁰ Dışta olan içte bulunanın durumunu gösterir.

Kuzgun, bülbülün sesinden rahatsız olup onu Hz. Süleyman’a (as) şikâyet ederek kuzgunluğunu yapar. Denilir ki bülbülün güzel sesi ve ilgiyi üzerine çekmesinden dolayı kuşlar onu kıskanırlar. Hz. Süleyman’a (as) ondan rahatsız olduklarını söylerler ve mahkeme kurulur. Kuşların her biri tek tek konuşur. Sonunda hâkim baykuş kuzgunun iftira attığı kararına varır.¹⁸¹ Kuzgun, kendinde olmayanı kıskanıp kötülük yapsa da hak yerini bulur. Hakikat gizlenemeyecek kadar açıktır.

1.2.4. Horoz

Diğer kuş türlerinden farklı olan horozlar, kümeste yaşar ve uçamaz. İnsanlara yakın bulunur, güneşin ilk ışıkları ile ötmeye başlar. Aslına bakılırsa erkenden ötmesi hayırlı bir iştir. Çünkü günün en güzel vaktinden yararlanmayı sağlar. Ancak öteceği zaman belli olduğundan insanların geç kaldığı bir iş, sonradan farkına vardığı bir mesele kıyas edilince “vakitsiz öten horoz” tabiri kullanılır.

İnsan, hayatı boyunca bir şeylere ulaşmaya çalışır. Kimi zaman geç kalır kimi zaman ise istediğini elde eder. Dünya işlerinde geç kalmak telafi edilir ancak ahiret için vaktine yetişememenin telafisi yoktur. Hayat insana bir defa bahşedilir ve bir sınama yeridir. Olaylara, dünyaya, ahirete karşı duruşun nasıl olacağına bakılır. İnsan gözünün melekî âlemi görmeyi engelleyen perdeye sahip olması imtihanın sırrıdır. Görmeden kalbin tatmin olması ile iman oluşur. Şâyet gözler Allah’ı, gayba dair tüm varlıkları görseydi inanç kaçınılmaz olurdu. O zaman cennet ve cehennemin, dünya hayatının bir anlamı kalmazdı.

¹⁷⁹ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 5, ss. 71-76, b. 845-907.

¹⁸⁰ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 6, s. 5, b. 28.

¹⁸¹ Bu hikâye kuzgun ya da karga olarak anlatılır. bkz. İsmail Demirel, **Ömer Fuâdî’nin Türkçe Tasavvuf Risaleleri**, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018, s. 67.

Ahirete dair tüm bilgiler, kitaplar ve peygamberler aracılığıyla insanlığa duyurulur. Allah, insanın aklıyla hakikati bulmasını istememiş, rahmetinin tecellisi ile onu başıboş bırakmamıştır. Varlığından haberdar etmiş, bunun gereği olarak da şartlar sunmuştur. İnsanın ahiret yurdunda refaha kavuşması için dünya hayatında bunları yerine getirmesi gerekir. İlk şart, Allah'ın bildirdikleri ışığında görmediği o yüce varlığa iman etmektir. Bir ömür bu hakikate inanmayıp ölüm anında kabul etmenin faydası yoktur. Gözdeki perde kalkmış hakikat âyân olmuşken iman olmaz. Öldükten sonra “*bizi affet kendine zulmedenlerden olduk*”¹⁸² demek bedbahtlıktır. Firavunun son anında “*Musa'nın Rabbi'ne iman ettim*”¹⁸³ demesi buna misaldir. Bu kişiler “vakitsiz öten horoz” gibidir.¹⁸⁴ Mevlâna, Firavunun hâlini, “Hulasa vakitsiz öten her horozun ibret için başını kesmek gerekir. Baş kesmek nedir? Dünyada nefsi öldürmek, nefsin dileklerini terk etmek.”¹⁸⁵ sözleriyle anlatmıştır.

Vakitsiz öten horozun başını kesmeyi nefsin öldürülmesine benzetir. Nefis, ancak arzuları yerine getirilmezse kontrol altına alınır. Hucvirî, riyâzetle nefse hâkim olmanın mümkün olduğunu ancak onun hiçbir zaman yok olmayacağını belirtir.¹⁸⁶ Allah'ın isteklerini yapıp terk et dediklerinden kaçınmak nefsin başını ezmektir. İşte o zaman horozun “sabah geliyor” diye nara attığı gibi insan da dünyada imanın tadına varır.¹⁸⁷ Mevlâna, Hakk'ı arama isteğini horozun sabahı haber veriş şekline benzetir. O, heyecanla güneşin ilk ışıklarını müjdelere. Hakk'ı arayan da bulduğu vakit güneşine kavuşur.

Dünyada Allah ile buluşmanın en güzel yolu namazdır. Her rûknün bir mânâsı vardır. *Mesnevî* yorumu ile namazda sağa dönmek kıyamet günü peygamberlerden yardım istemektir. O an denilir ki; “Çareye başvuracak gün geçti. O, orada yapılacak bir şeydi, elde alet oradaydı, orada kaldı! A bahtsız kişi, git oradan, sen vakitsiz öten bir horozsun. Bırak bizi, kanımıza bulaşma!”¹⁸⁸ Sol tarafına dönüp akrabalarında yardım isteyince onlar da “Sus!” derler. Artık kimsenin faydası yoktur. Vakıt o andı

¹⁸² Hz. Yunus (as), halkından uzaklaştığı için balığın karnına düştüğünde bu duayı yapar. Onun gibi dünyada iken hatayı anlayıp af dilemekte sıkıntı yoktur ancak ölüm anında tövbe etmenin faydası yoktur. Hz. Yunus'un (as) duası için bkz. Enbiyâ, 21/87.

¹⁸³ Yûnus, 10/90.

¹⁸⁴ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 1, s. 94, b. 1159; Cilt: 3, ss. 10-11, b. 121-122; Cilt: 5, s. 162, b. 1971.

¹⁸⁵ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 2, s. 194, b. 2524-2525.

¹⁸⁶ Hucvirî, **Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)**, hzr. Süleyman Uludağ, 1. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul, 1982, s. 321.

¹⁸⁷ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 3, s. 116, b. 1444.

¹⁸⁸ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 3, s. 176, b. 2167-2168.

ki dünyada iken inanmak gerekirdi. Ancak insana verilen bazı duygular hakikati görmesini engeller. Hırs, tamah, makam sevgisi, zevk, şehvet bunlardandır.

Şehveti, Hz. İbrahim (as) ve dört kuş olayında horoz temsil eder.¹⁸⁹ Allah, insan soyunun devam edebilmesi için şehvet duygusunu vermiştir. Bu neslin çoğalmasına sebep olsa da aynı zamanda insan için en büyük imtihandır. Şeytan, haddi aşır cennetten kovulunca Allah'tan insanları kandırabilmek için güç ister. Altınlar, mücevherler, şarap, çalgı verilir. Ancak şeytan tatmin olmaz. Daha güçlü bir alt edici ister. En sonunda Allah kadın güzelliğini verir. Erkek için imtihan sebebi olur. Hem kadına hem de erkeğe verilen şehvet duygusu meşru dairede hayra vesile iken bunun dışında Allah'ın kat'i olarak yasakladıkları arasındadır. Şehvete yenik düşmek ahirette hüsrana uğramaya sebeptir.

Mesnevî'de şehvet duygusu devam eden doksan yaşında ihtiyar bir koca karıdan bahsedilir. Beli bükülmüş, dişleri dökülmüş, rengi kaçmış, saçları ağarmıştır. Ama şehvet hırsı devam etmektedir. Mevlâna, ihtiyar kadını vakitsiz öten bir horoza benzetir. Bu duygunun vakti ihtiyarlık değildir. Şaşılacak bir haldir. "İhtiyarlıkta Allah'ım, kâfire bile hırs vermesin. Bu hırsı Allah kime verdiyse ne kötüdür o kul!" derken durumun zorluğunu hissettirir.¹⁹⁰ Her şey vaktinde güzel ve hayırlıdır.

1.2.5. Baykuş

Baykuş çokça türü olan, iri gözleri ile dikkat çeken bir kuştur. Kafasını neredeyse tamamen çevirebilme özelliğine sahiptir. Gözleri büyüdüğü için geceleri iyi görür. Kendilerine yuva inşa etmek yerine terk edilmiş yuvalarda veya harabelerde yaşamayı tercih ederler. Baykuş, insanlar arasında kötü bir algıya sahiptir. Mitolojilerin etkisi ile uğursuz olduğu düşüncesi oluşmuştur. Çatısına konduğu evden ölü çıkacağına ya da evin yıkılacağına inanılır. İslam'da uğursuzluk diye bir şey yoktur. Hz. Peygamber (sav) bu konuda, "İslam'da teşa'üm (bir şeyi uğursuz sayma, kötüye yorma) yoktur." buyurmuştur.¹⁹¹ Görünüşü ve sesinden dolayı bu algılar oluşsa da hadis, bunun İslam'a uygun bir düşünce olmadığını gösterir. Her şey Allah'ın

¹⁸⁹ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 5, s. 8, b. 44; Cilt: 5, s. 79, b. 940.

¹⁹⁰ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 6, ss. 100-101, b. 1222-1236.

¹⁹¹ Buharî, Tıb, 54.

dilemesi iledir. Olacak olan, bir kuşun varlığından kaynaklı değil Allah'ın isteği ile olur.

Baykuşlar, viranelerde yaşadığı için de kötü algılanmakta, gaflette olan kişiyi hatırlatmaktadır. Yaşam şekline bakılarak birçok teşbih yapılmıştır. *Mesnevî*'de doğan kuşunun yanlışlıkla baykuşların viranesine girmesi anlatılır. Doğan, alışık olmadığı bu ortama girince baykuşlar saldırmaya başlar. Yuvalarını ellerinden almak istediğini düşünürler. Oysa doğanlar padişahların vefalı kuşudur. Onların kolunda yaşar, padişahlar için avlanırlar.¹⁹²

Doğan kuşu, baykuşların saldırısı karşısında yuvalarının kendisine uygun olmadığını padişahın kıymetli kuşu olduğunu anlatır. Baykuşlara, “Bana yapışın da doğan olun, baykuşsanız bile doğanlaşın! Böyle bir padişaha sevgili olan nereye düşerse, düşsün, nasıl olur da garip olur? Padişah kimin derdine derman olursa o, ney gibi feryat eder, sessiz sedasız kalmaz.” sözleriyle nasihat eder.¹⁹³ Doğan kuşunun söyledikleri insan hayatını akla getirir.

İnsan seçimleri ile ya dünyayı kalbinde büyütür ya da yönünü ahirete çevirir. Tercihlerine göre Allah katında kıymeti olur. Padişahın kıymetli doğanı “bana yaklaşın da doğanlaşın” derken bir anlayışı da göstermiş olur. Peygamberlere ve Allah yolunda olan, O'nun nezdinde kıymetli olduğu düşünülen kişilere yakın olmak gerekir. Allah şöyle buyurur; “*Habibim, de ki; Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir.*”¹⁹⁴ Hz. Muhammed'in (sav) izinde yürümeyince ve onun sünnetlerine ittiba etmeyince Allah'ı bulmak kabil değildir.¹⁹⁵ O'nun sevdiği kuluna yakınlık Hakk'a giden yolları açar. Zamanla padişahın kolundaki doğana dönüşür. Bu noktada yaşanılan yer, vakit geçirilen insanlar çok önemlidir. Onlar ya cennete ya ateşe götürür. Nitekim Hz. Peygamber (sav), “Kişi dostunun dini üzeredir. Öyleyse her biriniz, kiminle dostluk kuracağına dikkat etsin.” buyurmuştur.¹⁹⁶ Yanlış kişilerle de arkadaş olunabilir. Mevlâna'nın deyişi ile “Baykuş, karga ve doğan, bir kafese düşebilir. Hapiste bir temiz kişiyle bir beynamaz arkadaş olabilir.”¹⁹⁷ Zamanla biri mutlaka değişir.

¹⁹² Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 2, ss. 86-91, b. 1131-1191.

¹⁹³ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 2, s. 89, b. 1165-1167.

¹⁹⁴ Âl-i İmran, 3/31.

¹⁹⁵ Mevlâna, **Şerh**, Cilt: 2, Kitap: 2, s. 386.

¹⁹⁶ Ebu Davud, Edeb, 19; Tirmizi, Zühd, 45.

¹⁹⁷ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 6, s. 189, b. 2380.

Mevlâna, bu olay ile birbirine zıt iki yaşam şeklini doğan ve baykuşun hayatından aktarır. Biri Allah’a yakın olan, O’nun muhabbetine muhatap olan, diğeri Allah’tan uzaklaşıp dünya denilen viraneye bağlanan insanın hayatını sembolize eder. Sûfiler, dünyaya karşı zâhid olarak yaşamayı düstur edinmişlerdir. Bazıları, zühdü dünyalıktan uzak durmak diye anlayıp uzlete¹⁹⁸ çekilmiş, kimi de zühdün dünyayı kalpten çıkarmak anlamına geldiğini söylemiştir.

Baykuş, kendisine yüklenen kötü anlamlar dışında uzlete çekilen kişiye de benzetilir.¹⁹⁹ Bu, tasavvufun terbiye şekillerinden biridir. Sûfi, ya belirli süre ya da hayatının geri kalanında tek başına bir yere çekilip vaktini ibadetle geçirir. Dünyalık hiçbir amaç gözetmeden sadece ibadet edebileceği bir oda uzlet mekânı olur. Özellikle gece ibadetlerine önem verir. Nefis terbiyesinde bu çok önemlidir. Uzlete çekilen kişi bu yönleriyle baykuşla benzerlik gösterir. Baykuş da geceleri avlanır, kimsenin olmadığı yıkık yerlerde yaşar. Ancak bu özelliği ile onun için kötü algılar ağır basmaktadır.

Diğer kuşlar kendi yuvalarını yapıp en güzel alanlarda yaşarken baykuşun viraneleri seçmesinde, geceyi sevmesinde bir hikmet vardır. Allah hiçbir şeyi sebepsiz yaratmamıştır. Ancak kötü bakış sebebiyle insanlara nasihatte baykuş gibi olma denilir.²⁰⁰

¹⁹⁸ Halktan uzakta ibadetle meşgul olmaktır. Uzlet aynı zamanda ‘halvet’ diye isimlendirilir. bkz. Erginli ve diğerleri, ss. 316-321.

¹⁹⁹ Halvet ve uzlet aynı anlamda kullanılır. Kalbin halktan boşaltılması, bütün himmet ve gayretin Allah’ın emrine yöneltilmesidir. bkz. Erginli ve diğerleri, s. 317; Bir müridin şeyhinin emriyle insanlardan uzaklaşıp özel bir bölümde kendini Hakk’a vermesidir. bkz. Yılmaz, 195.

²⁰⁰ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 2, s. 278, b. 3626.

İKİNCİ BÖLÜM

TASAVVUF KAYNAKLARINDA KUŞ BENZETMESİYLE AÇIKLANAN KONU VE KAVRAMLAR

Tasavvufta birçok konu ve kavramın açıklanmasında kuş benzetmesine başvurulmuştur. Bu sayede ele alınan konu ve kavramların daha kolay anlaşılması sağlanmıştır. Bu bölümde kuş benzetmesine yer verilen başlıkları inceleyelim.

2.1. RIZIK

Allah'ın kâinata koymuş olduğu bir düzen vardır. Rızık, bu düzenin bir parçasıdır. Sözlükte, “yiyecek, giyecek ve faydalanılacak her şey, nasip” anlamlarına gelen rızık, terim olarak Allah'ın canlılara yeme içme ve başka hususlarda yararlanmaları için verdiği her şeydir.²⁰¹

Rızık, Allah'ın takdirinde olmakla beraber kulun çabasına da bağlı kılınmıştır. Bazen çok ya da bereketli olurken kimi zaman kişi kazansa bile nereye gittiği anlaşılmaz. Âyet ve hadislerde rızkın bereketli olmasının sebepleri açıklanmıştır. Nimete şükretmek, israf etmemek, sıla-i rahimi terk etmemek, günahlardan kaçınmak, evinde misafir ağırlamak bunlardandır.

Şükür, elinde bulunanın kıymetini bilmek, nimeti verenin farkında olmaktır. Şükreden kimse Rabbi'ne yaklaşır. “...Eğer nimetime şükrederseniz onu elbette ve elbette çoğaltırım...”²⁰² âyetinde rızkın şükür ile çoğalacağı haber verilmiştir. Allah, nimete şükredenin rızkını kendisi için hayırlı kılarken nankörlük edenin ise elindekinin faydasını göremeyeceğini söyler. İnsan dil ile şükrederken fiili olarak da rızkı elde etmek için çabalamalıdır.

Şükürün başka bir şekli de nimeti israf etmemektir. İsrâf, malı uygun olmayan ya da faydasız yerlere harcamaktır.²⁰³ “..Yiyin, için, fakat israf etmeyin! Allah israf edenleri elbette sevmez.”²⁰⁴ âyeti israfın İslam'da hoş karşılanmadığını gösterir. Nitekim Allah, olması gereken ölçüyü, “Onlar harcadıklarında, ne israf ederler, ne

²⁰¹ Şerafettin Gölcük, “Rızık”, **DİA**, İstanbul, 2008, Cilt: 35, s. 73.

²⁰² İbrahim, 14/7.

²⁰³ Yeğîn, s. 289.

²⁰⁴ Araf, 7/31.

de cimrilik yaparlar. Onların harcamaları ikisi arasında dengeli bir harcamadır.”²⁰⁵ âyeti ile anlatmıştır. Her konuda olduğu gibi bu konuda da İslam dini itidalli olunmasını istemiştir.

Rızkın bol olmasını sağlayan diğer bir sebep akraba ve yakınları ziyaret etmek, hallerini ve hatırlarını sormak, gönüllerini almak anlamında kullanılan sıla-i rahimdir. Hz. Peygamber (sav) “Kim rızkının bol, ömrünün uzun olmasını arzu ederse, akrabalarına iyi muamelede bulunsun.”²⁰⁶ diyerek sıla-i rahimin rızık üzerindeki etkisini göstermiştir. Anne ve babadan başlamak üzere tüm yakın çevre ziyaret edilmeli, maddi manevi destekte bulunulmalıdır. Allah, iyiliklerin karşılığını ya dünyada ya ahirette mutlaka verir. Rızkın bol ve bereketli kılınması, yaşarken alınan mükâfattır. Hz. Peygamber’in (sav), “Mükâfatı en hızlı verilen hayır, iyilik ve sıla-i rahimdir. Cezası en hızlı verilen kötülük de zulüm ve sıla-i rahimi terk etmektir” sözü buna delildir.²⁰⁷

Malı bereketlendiren diğer bir sebep günahlardan kaçınmaktır. Bunu başarabilmek mücadeleyi gerektirir. Çünkü nefis, insana hep kötülükleri emreder.²⁰⁸ Bu ağır imtihanı başarı ile geçen karşılığını alır. Allah, “...*Kim Allah’a karşı takva sahibi olursa, Allah ona bir çıkış (kurtuluş) yolu gösterir ve hiç beklemediği yerden onu rızıklandırır.*”²⁰⁹ buyurmuştur. Âyette geçen rızık kelimesi, her iki âlemde verilecek olan mükâfatı ifade eder.

Dünyada, maddî ve manevî rızıklandırma söz konusudur. Bedene hitap eden tüm nimetler maddî, kalbin huzurlu olması da manevî rızıktır. Ahirette ise, aklın tahayyül edemeyeceği cennet nimetleri yahut en üst mertebe olan Allah’ı görme şerefi takva sahibi kişinin rızkıdır. Takva, iman gereği olarak sorumluluklarını yerine getirmek ve Allah’ın rızası olmayan her şeyden kaçmaktır.²¹⁰ Rızık endişesi ile harama girmeye gerek yoktur. Aksine onlar, dünyada rızkı bereketsiz kılarken ahirette de tamamen nasipsiz kalmaya sebep olur.

Misafire ikramda bulunmak da rızkı genişleten sebeplerden biridir. Eve gelen kimse Allah’ın ikramıdır. Misafir malı eksiltmez aksine muhabbeti artırır ve evi

²⁰⁵ Furkan, 25/67.

²⁰⁶ Buhârî, Edeb, 13.

²⁰⁷ Ebu Davud, Edeb, 51.

²⁰⁸ Yusuf, 12/53.

²⁰⁹ Talak, 65/2-3.

²¹⁰ Daha geniş bilgi için bkz. Erginli ve diğerleri, ss. 998-1000.

bereketlendirir. Hz. Peygamber'in (sav) "Hayır ve bereket, misâfir ağırlanan bir eve, bıçağın deve hörgücüne ulaşmasından daha çabuk gelir."²¹¹ sözü ile kısa bir sürede evin bereketleneceği anlaşılıyor. Ancak şeytan insanın hayır yapmasını istemediği gibi kişiye misafire ikramı kayıp olarak gösterir.

Doğan her canlı dünyaya rızık ile gelir.²¹² Allah, rızık kimine çok verirken kimine az vereceğini ifade etmiştir.²¹³ Ancak kula düşen kazanmak için çabalamak, hayır yolunda harcamak, kanaat edebilmek ve en önemlisi tevekkül etmektir. Hz. Peygamber (sav), tevekkül eden kişinin muhatap olacağı ilahi yardımı kuşlardan misal getirerek anlatmıştır; "Eğer siz Allah'a gereği gibi güvenseydiniz, kuşları doyurduğu gibi sizi de rızıklandırırdı. Kuşlar sabahları kursakları boş olarak çıktıkları halde akşam doymuş olarak dönerler."²¹⁴ Allah kuşları bu şekilde yaşatırken kâinata halife olarak yarattığı insanı rıziksız bırakmayacaktır.

Allah, yarattığı tüm canlıların rızıkını mutlaka verir.²¹⁵ Sûfiler de Allah karşısında bu anlayış ile durmuşlardır. Tevvekkül ve teslimiyet ile Allah'a dayanmış, kul olmanın gereğini yerine getirmişlerdir. Ebu's-Suud (ö. 644/1246), kulluğu ve Allah'ı vekil edinmeyi şu cümlelerle anlatmıştır; "Allah karşısında adam evcil bir kuş gibidir; dolu bir ağız, koşan bir ayak."²¹⁶ Yani O dilerse rızık verir ya da nimetini çekip alır.²¹⁷ O'nun rızasına uygun davranıldığı vakit rızık vermekle kalmaz, dünya ve ahirete dâir her şeyden emin kılar.

Sûfilerden birine rızık endişesi geldiğinde bundan kurtulmak için bir sahraya çıktığı anlatılır. Orada gözleri kör bacakları topal, zayıf bir kuş görür. Bu halde ne yediğini merak ederek şaşkınlıkla onu izler. O sırada birden yer yarılr ve birinde susam, diğerinde de su bulunan iki kap çıkar. Kuş her ikisinden de nasiplenir. Sonra yer tekrar yarılr ve o iki kap kaybolur. Bunu görünce sûfinin kalbinden rızık endişesi gider.²¹⁸ Allah'ın, âciz bir kuşu böylesine mucizevî olarak rızıklandırması sûfiyi

²¹¹ İbn Mâce, Et'ime, 55.

²¹² Hûd, 11/6.

²¹³ Sebe', 34/39.

²¹⁴ Tirmizî, Zühd, 33; Şihabüddin Sühreverdî, **Avârifü'l Meârif (Marifet İhsanları)**, çev. Yahya Pakış ve Dilaver Selvi, 1. Baskı, Umran Yayınları, İstanbul, 1988, s. 244.

²¹⁵ Hûd, 11/6.

²¹⁶ İbn Arabî, **Fütûhat**, Cilt: 2, s. 89; İbn Arabî, başka bir sözünde insanı çırpınan bir kuşa benzetir. bkz. Cilt: 8, s. 312

²¹⁷ Tâha, 20/124.

²¹⁸ Sühreverdî, s. 150.

tevekkül makamına erdirir. Allah, “*Nice canlı var ki, rızkını (yanında) taşıyor. Onlara da size de rızık veren Allah’tır. O, her şeyi iştir ve bilir.*”²¹⁹ âyetinde rızık kulun elinde olmadığını ifade etmiştir. Dolayısıyla rızık endişesi taşımak kişiye sadece yüküdür.

2.2. RÛH

Rûh insanlık tarihi boyunca merak edilen ve üzerinde düşünülen bir konudur. R-v-h kökünden isim olan rûh kelimesi terim olarak genellikle “canlılarda hayatı sağlayan unsur” şeklinde tanımlanır.²²⁰ Beden elbisesi giydirilen rûh canlılığın kaynağıdır. Hz. Peygamber’e (sav) onun nasıl olduğu sorulduğunda ise, “*Sana rûhtan soruyorlar, de ki; Rûh, Rabb’imin emrindendir ve size bu hususta az bilgi verilmiştir.*”²²¹ âyeti ile cevap vermiştir. Rûh ile ilgili araştırmalar yapıp eserler yazılmasına rağmen onun mahiyeti hiçbir zaman tam olarak bilinmemiştir. Genel kabule göre ise rûh, insanın manevî yönünü teşkil eder. Maddî boyutu ise bu dünyaya ait olan bedeninden ibârettir.

İnsanın yaratılışından söz eden âyetlerde bildirildiğine göre Allah, Âdem’i önce çamur halindeki topraktan şekillendirmiş, ardından ona rûhundan üflemiştir.²²² Başka bir âyette ise Allah’ın, Hz. Meryem’e rûhundan üflediği ve böylelikle babası olmaksızın Hz. İsa’yı (as) var ettiğinden bahsedilir.²²³ Rûh, Rabb’in emrinde olan latîf bir cevherdir.

Sûfiler, bedeni kafese, rûhu ise kuşa benzetmişlerdir.²²⁴ İnsanın bedeni yeme, içme, şehvet gibi arzulardan kurtulmadığı sürece rûhu kanatlanamaz. Nefislerden en aşağı mertebede olan “nefs-i emmâre” insana sürekli bu arzularını tatmin etmesini emreder.²²⁵ Bedenin ihtiyaçları onun için her şeyden önemlidir. Nefs-i emmârenin iyi kötü bakmaksızın isteklerini yaptırması rûhu beden kafesinde hapsedir. Rûhun özgürlüğü bu kafesten kurtulmasına bağlıdır. Yunus Emre, rûhun mâna âlemine kanat

²¹⁹ Ankebût, 29/60.

²²⁰ Yusuf Şevki Yavuz, “Rûh”, *DİA*, Ankara, 2018, Cilt: 35, s. 187.

²²¹ İsrâ, 17/85.

²²² Hicr, 15/28-30; Sâd, 38/71-72.

²²³ Meryem, 19/17-19; Enbiyâ, 21/91.

²²⁴ Kocatürk, ss. 212-213, 270, 283.

²²⁵ Nefsin Mertebeleri; Nefs-i Emmâre, Nefs-i Levvâme, Nefs-i Mülheme, Nefs-i Mutmainne, Nefs-i Raziye, Nefs-i Marziyye, Nefs-i Kâmile hakkında geniş bilgi için bkz. Konur, ss. 44-48.

çırpışını şu dizeleriyle ifade eder; “Kuru idik yaş olduk, kanatlandık kuş olduk. Birbirimize eş olduk uçtuk elhamdülillah.”²²⁶

Bedeninin isteklerine uyan kimsenin rûhu huzursuz olur. Bu günahın insana vermiş olduğu iç sıkıntısıdır. Zira Hz. Peygamber (sav) günahı, “Kalbini tırmalayıp durduğu halde başkalarının bilmesini istemediğin şey” olarak tanımlamıştır.²²⁷ Huzursuz eden hatalar zamanla kalbi karartır. Fiilleri ile özgür olduğunu zanneden insan aslında zaaflarının esiri olur. Rûh ancak Allah’ı anarak huzur bulur ve asıl özgürlüğüne kavuşur.

Ayrıca rûh, insanın farklı yönlerine göre isimler alır. Bunlar; madenî, nebatî, hayvanî ve insanî rûhtur.²²⁸ Bunların her biri insanın farklı bir ihtiyacını temsil eder. Aralarında düzenli bir ilişki olmalıdır. Allah, rûhu bedeninin tüm ihtiyaçlarında lezzet alacak bir yapıda yaratmıştır. Ancak bu yönlerden birinin ağır basması dengeyi bozar. Asıl gayeye uygun olarak rûh insanî boyutun üstüne çıkarılmalıdır.

2.3. GECE İBADETİ

Gece ibadeti “teheccüd” ismi ile anılır. Yatsı ile sabah namazı arasında bir süre uyuyup uyandıktan sonra kılınan nafile namazdır.²²⁹ Lafız İsrâ suresi 79. âyette geçen “fe tehecced” ifadesinden gelir. Kur’ân’da, gecenin ibadetle geçirilmesi birçok yerde vurgulanmış,²³⁰ bunu yapan kimse övülerek teheccüde teşvik edilmiştir.²³¹ Hz. Peygamber’e (sav) İslam’ın ilk yıllarında,

*“Ey örtünüp bürünen (Peygamber)! Kalk, birazı hariç olmak üzere geceyi; yarısını ibadetle geçir. Yahut bundan biraz eksilt. Yahut buna biraz ekle. Kur’ân’ı ağır ağır, tane tane oku. Şüphesiz biz sana (sorumluluğu) ağır bir söz vahy edeceğiz. Şüphesiz gece ibadetinin etkisi daha fazla, (bu ibadetteki) sözler (Kur’ân ve dua okuyuşlar) ise daha düzgün ve açıktır. Çünkü gündüzün sana uzun bir meşguliyet vardır.”*²³²

âyetiyle gece namazı kılması emredilmiştir. Bununla birlikte peygamberin şahsında tüm insanlara gece ibadetinin nasıl yapılacağı öğretilmiştir.

²²⁶ Gölpınarlı, s. 183.

²²⁷ Müslim, Birr, 14.

²²⁸ Konur, s. 53.

²²⁹ Yeğin, s. 702.

²³⁰ İsrâ, 17/79; Taha, 20/130; Kaf, 50/40; Tûr, 52/49; Müzzemmil, 73/1-7, 20; İnsan, 76/25.

²³¹ Âl-i İmrân, 3/17; Enbiyâ, 21/20; Furkan, 25/64; Secde, 32/16-17; Zümer, 39/9; Zâriyât, 51/15-18.

²³² Müzzemmil, 73/1-5.

Sûfiler, seyr u sülûk yolunda teheccüde önem vermişlerdir. Nefsi terbiyede gece ibadeti mühim bir yere sahiptir. Zira nefse en ağır gelen davranışlardan biri bu vakti değerlendirmektir. Böylece nefis itaat etmeyi öğrenir. Teheccüd, gece uykunun en yoğun olduğu, her yerin karanlığa bürünüp sessizleştiği anda Allah ile buluşmaktır. Gafletin en fazla olduğu gece vakti yerine getirilmesinden dolayı kıymeti büyüktür. Kul, teheccüdü devamlı hale getirince kuşların yuvasına dönmeyi arzuladığı gibi gece olup da Allah ile buluşmayı ister.²³³

2.4. HAVF VE RECÂ

Havf, sözlükte “korkmak, endişelenmek” anlamlarına gelir. Kişinin geleceğe dair bir durumun vukû bulmasından endişe etmesi olarak kabul edilir.²³⁴ Tasavvufî anlamda havf, “Allah korkusu, ahiret endişesi” olarak tanımlanır. Bu korku Allah’ın rızasını kazanamama, hoşuna gitmeyecek bir davranışı yapmaktan hayâ etme ya da cehenneme girme endişesi şeklinde düşünülebilir. Havf, sadece ahiretle sınırlı olmayıp dünyaya dair korkuları da ifade eder.

Kur’ân’da geçen havf kelimesi ya da benzer halleri günah işlemek, Allah’ın gazabına muhatap olmak, hesap vermekten korkmak ve dünyevi korkular için kullanılmıştır.²³⁵ Allah yolunda olan, iyiliklerde bulunan, güzel ameller yapan kişiler için korku olmadığı bildirilmiştir.²³⁶ Ayrıca şirk, fitne, deccâl, dünya tutkusu gibi tehlikelerle ilgili korkuların hadislerde havf kelimesi ile ifade edildiği söylenir.²³⁷

Recâ ise sözlükte “ümit etmek” anlamına gelir. Kulun Allah’ın rahmetini ümit etmesi, kendini O’na yakın hissetmesidir. Cennete gireceğini ümit etmek, Allah’ın rızasını kazanacağını düşünmek, günahlarının affedileceğini beklemek bu ümidin çeşitleridir. Recâ, kulun Allah’a hüsnü zanla bakmasını sağlar.²³⁸ Hz. Peygamber (sav) “Allah kulunun zannı üzeredir.” buyurmuştur.²³⁹ Neyi ümit ederse karşısına çıkacak olan odur.

²³³ Sühreverdî, s. 337.

²³⁴ Mustafa Kara, “Havf”, **DİA**, İstanbul, 1997, Cilt: 16, ss. 528-529.

²³⁵ Kara, s. 529.

²³⁶ Bakara, 2/62, 262, 274, 277; Mâide, 5/11, 69; En’âm, 6/48; A’râf, 7/35,49.

²³⁷ Kara, s. 529.

²³⁸ Süleyman Uludağ, “Reca”, **DİA**, İstanbul, 2007, Cilt: 34, s. 502.

²³⁹ Buharî, Tevhid, 15; Müslim, Tevbe, 1.

Havf ve recâ, birbirlerinden ayrı düşünülemez. Kişide korkunun hâkim olması ve aşırı boyuta varması inkâra sebep olur. Aynı şekilde sadece büyük bir ümit halinin olması da yapılan en küçük iyiliğe güvenip mükâfat göreceği zannı verir. İkisi aynı anda olursa kul; Allah'ın rızasını kazanamamaktan, günaha girmekten korkarken merhametinin her şeyi sardığını da bilir. Fakat havf ve recânın eşit olması mümkün olmayabilir. Biri baskın gelse dahi kalpte her iki duygu da olmalıdır.

Tasavvuf ehlinden Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ve çevresindekilerde havf hâli öne çıkmıştır. İnsan hep korku içinde olmalı ve bunun farkında olan kişiyi hüznü kaplamalı düşüncesi içerisinde olduklarından “korku ve hüznü ekolü” diye anılmışlardır.²⁴⁰ Bunun aksine Rabiâtü'l Adeviyye (ö. 185/801) ve çevresindekiler muhabbeti esas aldığından “sevgiye dayalı zühed ekolü” temsilcisi olmuşlardır.²⁴¹ Onun cennet ve cehennemi yok etme isteği de Allah'a olan aşkıdan kaynaklanır.²⁴² Cehennem korkusu, cennet ümidi yerine Allah sevgisini insanların kalbine yerleştirmek ister.

İslam, dünya ve ahiret hayatı adına da korku ile ümit arasında bir denge halinde olunmasını istemiştir. Allah, âyetlerde gazabının²⁴³ şiddetinden bahsettiği gibi en merhametli²⁴⁴ olduğunu da vurgular. Âyetleri okuyan kişi azap âyetlerinde havf, rahmet ve müjde âyetlerinde de recâ hâline bürünür.

Sûfiler, havf ve recâyı bir kuşun iki kanadına benzetirler.²⁴⁵ Nasıl ki kuş tek kanatla uçamazsa bu iki hâlden sadece birinin olması da işe yaramaz. İkisi dengede olursa kul istikamette olur. Ebu Ali Ruzbârî (ö. 322/934), recâyı tanımlarken, “Havf ve recâ kuşun iki kanadı gibidir. İkisi dengede olduğu zaman uçan dengede olur ve uçuşunu güzel tamamlar.” der.²⁴⁶ Sühreverdî (ö. 632/1234) ise korkan kişinin aynı zamanda ümit de edeceğini, bunların iman gereği olduğunu söyler. Buradaki korku günaha meyiletme, Allah'ın rızasını kaybetme korkusudur. Ümit ise ameller rızayı kazanmaya yetmese dahi O'nun rahmetinin yüceliğini bilmektir. Hz. Lokman'ın (as), “Ey oğlum! Allah'tan öyle bir korkuyla kork ki içerisinde O'nun rahmetinden ümit

²⁴⁰ Uludağ, “Recâ”, s. 502; Süleyman Uludağ, “Hasan-ı Basrî”, **DİA**, İstanbul, 1997, Cilt: 16, s. 292.

²⁴¹ Hülya Küçük ve Semih Ceyhan, “Râbia el-Adeviyye”, **DİA**, İstanbul, 2007, Cilt: 34, s. 381.

²⁴² Erginli ve diğerleri, ss. 170-171; Küçük ve Ceyhan, s. 382.

²⁴³ Tâha, 20/81; Fâtır, 35/39; Mü'min, 40 /10,21 vb.

²⁴⁴ Bakara, 2/37, 143; Âl-i İmrân, 3/129; İsrâ, 17/66; Kehf, 18/58; Enfal, 8/69 vb.

²⁴⁵ Serrâc, s. 60; Kuşeyrî, Risale, s. 271;

²⁴⁶ Sühreverdî, s. 470.

kesme olmasın. Allah’a öyle bir recâda bulun ki içerisinde O’nun mekrinden (tuzağından) emin olma olmasın.” sözleri havf ve recâ dengesinin derecesini gösterir.²⁴⁷

2.5. İLİM

Sözlükte “bir şeyin hakikatini anlamak” anlamına gelir. Bilgi kavramı yerine kullanılsa da ondan daha geniş anlama sahiptir. İlim sahibi kimseye “âlim” denir. Aynı zamanda “âlim ve alîm” Allah’ın sıfatlarındandır. O, olanları ve olacakları, görülen ve görülmeyen âlemleri ve içindekileri, yerde ve gökte olup bitenleri, gizli açık her şeyi en ince ayrıntısına kadar bilendir. O’nun ilmi dışında hiçbir şey gerçekleşmez.²⁴⁸

Allah, insanoğluna akıl nimeti ile birlikte ilim öğrenme kabiliyeti de vermiştir. Hayvanlar yaşamlarını idâme edecek donanım ile doğarken insan hayatı boyunca bilgiye muhtaçtır. Öğrenmek, çabalamak, uygulamak zorundadır. “*Ve Âdem’e bütün isimleri öğretti. Sonra bunları meleklerle gösterip ‘Sözünüzde doğru iseniz şunların isimlerini bana söyleyin’ dedi.*”²⁴⁹ âyeti insanın öğrenen bir varlık olduğuna delildir. Meleklerin dahi bilgisinde olmayan ilim insana öğretilmiştir.

Allah, akıllı bir varlık olarak yarattığı insana peygamberler, kitaplar göndermiştir. Âyetlerde ilim öğrenmeye²⁵⁰ ve düşünmeye²⁵¹ teşvik etmiştir. Hz. Muhammed’e (sav) ilk vahyin “*Oku*”²⁵² emri ile gelmesi O’nun ilme verdiği değeri gösterir. Kitapları, kâinatı, âlemleri, Kur’ân’ı ve hatta kendini okuması istenir. Kabiliyetini, yapabileceklerini gören insan bu gücü ona vereni de öğrenir. Aynı zamanda haddini, neden var olduğunu bilir ve ona göre davranır. Yunus Emre’nin dediği gibi; “İlim, ilim bilmektir/İlim kendin bilmektir. Sen kendini bilmezsen/Bu nice okumaktır.”²⁵³ Ayrıca âyette kullar arasında ancak âlimlerin Allah’ın büyüklüğü karşısında heyecan duyacağı, korkacağı bildirilir.²⁵⁴

²⁴⁷ Sühreverdî, s. 471; Mansur Gökcan, “Havf ve Recâ (Korku ve Ümit) Dengesi”, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Adana, 2016, Cilt: 16, Sayı: 2, s. 187.

²⁴⁸ Yusuf Şevki Yavuz, “İlim”, **DİA**, İstanbul, 2000, Cilt: 22, s. 108.

²⁴⁹ Bakara, 2/31.

²⁵⁰ Tâha, 20/114; Zümer, 39/9; Mücadele, 58/11; Fâtır, 35/28. vb.

²⁵¹ Bakara, 2/64, 65, 219, 242, 243; Âl-i İmrân, 3/7, 65, 118, 191; En’am, 6/80, 126. vb.

²⁵² Alak, 96/1.

²⁵³ Gölpinarlı, s. 275.

²⁵⁴ Fâtır, 35/28.

Hiz. Peygamber (sav) de ilmin insana sağladığı üstünlüğü şöyle ifade etmiştir; “Ancak iki kişiye gıpta edilir: Onlardan biri, Allah’ın kendisine mal verdiği ve hak yolunda o malı harcamasına imkân tanınan kişi, diğeri de Allah’ın kendisine hikmet verdiği ve onunla hüküm veren ve onu başkalarına öğreten kişidir.”²⁵⁵ Hiz. Peygamber (sav), sadece sözleri ile değil uygulamaları ile de ilme teşvik etmiştir. Savaş sonrası okuma yazma öğretme karşılığında esirleri serbest bırakması uygulamalarına misaldir.²⁵⁶ Zira ilmin zekâtı onu öğretmektir. Her nimetin şükürü kendi cinsi mukabilindedir. İlim sahibi de insanlara aktarmak suretiyle şükürünü yerine getirir.

Ayrıca Allah, yanlışla götürebilecek bilgiden sakınmak gerektiğini bildirmiştir.²⁵⁷ Bu noktada araştırma yapmak, körü körüne bağlanmamak gerekir. Mevlâna, taklit edilen ilmi “aşağılık dünya ilmi” olarak nitelendirir. Birilerine görünmek için bunu alan kimseyi fareye benzetir. Allah’ın ihsanı ve kendi çabası ile aklının farelikten kurtulup kuşlar gibi kanat açacağını, arayışa girmezse bulunduğu şekilde kalacağını bildirir.²⁵⁸

Sûfiler, ilim için “marifet” kavramını kullanmıştır. Ancak kaynak yönünden aralarında fark vardır. İlim, akıl ve duyu organları ile bilinirken marifet, keşf ve ilhama dayanır, yaşayarak, görerek tecrübe ile elde edilir.²⁵⁹ Allah’ı sıfatları, fiilleri ile hakkıyla tanımaya ise “mârifetullah” denilmiştir.²⁶⁰ Tasavvufa göre, bu bilgiye bir mürşid-i kâmile bağlanarak ulaşılır ve o kimse için kesinlik ifade eder. Ayrıca sûfiler, şüphe içermeyen bilgiyi ‘yakîn’²⁶¹ olarak ifade etmiş ve ilme’l-yakîn, ayne’l-yakîn, hakka’l-yakîn mertebeleri şeklinde kısımlara ayırmışlardır.²⁶²

Manevî olarak ilerledikçe ilmin derecesi artar. Mevlâna, bu durumu şöyle açıklar; “Oğul, her şüphe, yakına susamıştır. Şüphe arttıkça yakına ulaşmak için daha ziyade çırpınır, kol kanat açar, uçmaya çalışır. İlim mertebesine ulaştı mı kanadı ayak kesilir, gayri uçmaya ihtiyacı kalmaz. Çünkü bilgisi yakın kokusunu almaya

²⁵⁵ Buhârî, İlim, 15.

²⁵⁶ Hamidullah, s. 192.

²⁵⁷ Hucurât, 49/6.

²⁵⁸ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 2, s. 187, b. 2434-2435.

²⁵⁹ Yılmaz, s. 221.

²⁶⁰ Erginli ve diğerleri, s. 697.

²⁶¹ Şüpheyeye düşürmeyen doğru bilgi anlamına gelir. bkz. Yılmaz, s. 222.

²⁶² İlme’l yakîn; delille elde edilen bilgi, ayne’l yakîn; hükmü açık olan bilgi, hakka’l-yakîn; apaçık olan bilgidir. Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz. Erginli ve diğerleri, ss. 448-452; Yılmaz, s. 222.

başlamıştır.”²⁶³ Kul ilme ulaşmak isterse o yolda kanatlanır ve Allah’ın izniyle yakîne ulaşır.

Peygamberlerin bilgisi hakka’l-yakîn derecesindedir. Ancak onlar da Allah’ın izin verdiği kadar bilgi sahibi olur. Hz. Musa (as) ile Hz. Hızır (as) arasında geçen olay buna misaldir. Kur’ân’da anlatılır ki, Hz. Musa’yı (as) Allah ilim öğrettiği bir kulunun yanına gönderir.²⁶⁴ Hz. Hızır (as) olduğu düşünülen zat onun kendisiyle beraber olmaya dayanamayacağını söylese de Hz. Musa (as) bu yolculuğa çıkmaya karardır. Hiç soru sormamak üzere anlaşılarak yolculukları başlar. Hz. Musa (as), Hz. Hızır’ın (as) yaptığı davranışlara anlam veremez ve dayanamayıp sorular sorar. Aslında hepsinin arkasında bir hikmet vardır. Üçüncü sorudan sonra Hz. Hızır (as) yaptıklarının sebebini ve bunları Allah’ın ondan istediğini söyler. Bu olay, Kelîmullah²⁶⁵ lakabına sahip bir peygamber olmasına rağmen Hz. Musa (as) Allah’ın bildirdiğinden fazla bir şey bilmediğini gösterir. Kur’ân’ın ifadesiyle Hz. Hızır’a (as) bildirilen ilim ledünnî ilimdir.²⁶⁶

İbn Arabî, eserinde kıssaya farklı bir bakış açısı kazandırır. “Hz. Hızır (as) geminin ucuna konup gagasıyla denize vuran bir kuş gördüğünde Hz. Musa’ya (as) şöyle demiş; “Ey Musa bu kuş diyor ki: Benim ve senin bilgin Allah’ın bilgisinden gagamın şu denizden eksilttiği su kadar bilgi eksiltmiştir.”²⁶⁷ Elbette sonlu bir şeyi sonsuz ile kıyas etmek zordur. Denizden gagasıyla su almaya çalışan kuş örneği ile Allah’ın bilgisinin sonsuzluğunu düşünmek akla kapı aralar. Bu misal, insanların bilgisinin Allah’ın ilmi yanında azdan da az neredeyse hiç mesabesinde olduğunu gösterir.

Dolayısıyla insan beşikten mezara kadar tüm vaktini ilim ile geçirirse de ben her şeye vakıfım diyemez. Mevlâna, dünyayı ağzına kadar dolu bir testiye benzetir ve bunun Allah’ın nehrinden bir damla olduğunu söyler.²⁶⁸ İlim öyle bir deryadır ki onda yüzmeye nefes yetmez. Leylek ile bülbülün hikâyesi kısacık ömürde her şeyi bildiğini zanneden insana örnektir; leylek bülbülün davudî sesi ile besteler, destanlar

²⁶³ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 3, ss. 336-337, b. 4118-4119.

²⁶⁴ Kehf, 18/65-82.

²⁶⁵ Allah’la konuştuğunu ifade eden kavramdır. bkz. Erginli ve diğerleri, s. 883.

²⁶⁶ Elde edilişinde kul ile yaratıcı arasında vasıta bulunmayan bir ilimdir. bkz. Erginli ve diğerleri, s. 445.

²⁶⁷ İbn Arabî, **Fütûhat**, Cilt: 2, s. 275; Cilt: 7, s. 303.

²⁶⁸ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 1, s. 230, b. 2860-2861.

söylemesini çekemez. Nasıl olur da küçücük bedeni ile bunca bilgiye sahip olur anlayamaz. Kendi ondan heybetli görüldüğü halde bu hünerlere sahip değildir. Düşüncelerini ona söylediğinde bülbül şöyle der;

Ben her gece sabaha kadar, ciğerim yanarak ve ıstırap içinde, sevgilinin aşkının dersini okurum. Tan ağarınca kadar uyanık kalmak ve maşukumun methiyesini durmadan tekrarlamak benim günlük işimdir. Yemekten, içmekten kaldım gözümeye uykuyu girmiyor. Her gece sabaha kadar ders içinde inliyorum. Sen gün doğuncaya kadar bütün gece uyuyorsun. Sende böyle destan, böyle ıstırap nereden olacak!²⁶⁹

Sabahlara kadar uyuyan leyleğin benim neden hünerlerim yok diyerek hayıflanması yersizdir. İlim öğrenmek, maharetlere sahip olmak için emek vermek, dert edinmek gerekir. Bülbülün bu sözlerinden ders almayan leylek, kendini bütün ilimlerde kimse ile kıyas edilemeyecek kadar kabiliyetli görür. Sabah olunca kitaplar okuduğunu söyleyip bülbüle müderrislik taslar. Medresenin kapısından girerken kapının süngü sesini ders zanneden leylek, bu kadar bilgiyi yeterli görerek “lak lak lak” ede ede uzaklaşır.

Kıssadan hisse; bülbül ile leylek iki insan tipini simgeler. Bunlar, âlim ve câhil kimsedir. İlim, öğrenildikçe başaklar misâli baş eğdirir, olgunlaştırır. Âlim kimse, çok konuşmaz, konuştuğunda ise hakikati söyler, ders verir. Câhilin ise çok sözü vardır ama cümleleri boştur. Her şeyi bildiğini sanarak üstün olduğunu zanneder. Leylek gibi bilginin ne olduğunu dahi anlayamaz. En kötüsü de içinde bulunduğu kötü durumun farkında dahi olmamasıdır.

İlim, kişinin hem dünyasını hem ahiretini güzelleştirmelidir. Ebedî âlemin güzelliği insanın dünyadaki amellerine bağlıdır. Mevlâna, insana bakışı anlatırken şöyle bir benzetme yapar; “Beden minaredir, ilim ve ibadet kuşa benzer. Onu ister üç yüz tane say ister iki tane.”²⁷⁰ Beşer tek başına bedenden ibaret olup ilim ve amel ile bezenir. Kimi o insanı sadece bedenden ibaret görür kimi de ilmüne, ameline bakar. Ve devam eder Mevlâna;

Birisi minareyi görür, minaredeki kuşu göremez. Minaredeki hünerli doğanı gözü alamaz. İkincisi, kanatlarını çırpıp kuşu görür, fakat kuşun ağzındaki tüyü göremez. Allah nuru ile bakarsa hem kuşu görür, hem ağzındaki tüyü. Öbürüne der ki: Tüyü gör tüyü. Tüyü göremedikçe düğüm açılmaz. Birisi insanı nakışlarla bezenmiş balçıktan bir suret görür öbürü ilim ve amelle dolu bir balçık!²⁷¹

²⁶⁹ Kocatürk, s. 216.

²⁷⁰ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 6, s. 94, b. 1145.

²⁷¹ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 6, s. 94, b. 1140-1144.

İnsanlar davranış şekli ile tanınırlar. Onun kıymeti amelini ilmi ile süslemesi ile anlaşılır. Kütüphaneler dolusu kitaptan bilgisi var ama hâline yansımıyorsa sonlu bir bedenden başka bir şey değildir. Öyle ki ilim, Allah'ın nurunu göstermelidir. Mevlâna benzetmesindeki kuşun ağzındaki tüy, nurdur. Âlim kişi beden minaresindeki ilim kuşunu tanır. İlmin üst mertebesine sahip olan ise kuşun ağzındaki nur tüyünü dahi görür. Kâinata bakışı değişir ve ilmin ışığında en küçük parça bile ona kendini açar. Kul isterse Allah ilim yollarını gösterir. Kula düşen ise o yolda kanatlanmak olur.

2.6. ALLAH'IN ORDULARI

İnsan hayatı boyunca bir uğraş içerisinde. Çevresi, nefsi, zorluklar ve imtihanlarla savaşı hep sürer. Allah yolunda bir hayat yaşayanlar ve nefse uyanlar arasında da insanlık tarihi boyunca mücadele devam eder. Bu, kıyamete kadar da sürecektir. Bunun dışında dünya hayatının zevki, sefası hoş görünürken musibetler baş gösterir. Ancak en büyük imtihan nefse karşı savaşımdır. Dolayısıyla insan beşikten mezara kadar hep çabalamak zorundadır.

Kur'ân'da birçok yerde Allah'ın orduları olduğundan bahsedilir.²⁷² *“Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”*²⁷³ âyetinde de buyrulduğu gibi mikrodan makroya evrende var olan her şey O'nundur. “Gökler ve yer” tabiri tüm kâinatı içine alacak bir anlam ile kullanılmıştır. Evren, Allah'ın gücü ve iradesiyle var olmuştur. O, dilerse yerde görülen ya da görülemeyen tüm varlıklar asker gibi hizmet eder. Hz. Peygamber (sav), Mekke'den hicret ederken Allah onu korumuş ve *“..onu sizin görmediğiniz ordularla desteklemiş, inkar edenlerin de kelimesini (inkar çağrılarını) alçaltmıştı..”*²⁷⁴ âyeti ile gözlerin görmeye güç yetiremediği orduların varlığını vurgulamıştır. Allah, bunları çeşitli şekillerde göstermiştir.

²⁷² Müddesir, 74/31; Tevbe, 9/26; Ahzab, 33/9; Saffat, 37/173; Fetih, 48/4.

²⁷³ Fetih, 48/7.

²⁷⁴ Tevbe, 9/40.

O, Rahman ve Rahim isimleri ile muamele ederek hep doğru yola iletir. Fakat insan zulümde, küfürde aşırılığa giderse “melekler,²⁷⁵ rüzgâr,²⁷⁶ ses,²⁷⁷ yıldırım,²⁷⁸ kuş,²⁷⁹ çekirge,²⁸⁰ kurbağa, deprem,²⁸¹ tufan²⁸²” gibi vasıtalar ile helak eder. Bunlara bakıldığında Allah’ın orduları bazen heybeti ile korkuturken bazen cismen küçük görülen bir varlıktan oluşup akılları hayrete düşürür. Her biri O’nun Kudret sıfatının delilidir. Aslında hiçbirine ihtiyacı olmadığı halde onları vesile kılarak ders vermek istemektedir. Kâbe’ye saldıran koca fil ordusunu kuşlarla hezimete uğratması buna örnektir.²⁸³

Hiz. Peygamber’in (sav) dedesi Abdulmuttalib Kâbe’yi yıkmaya gelen Ebrehe’nin karşısına geçip hesap sorar. Ama alınan develerinin hakkını arar. Ebrehe dahi şaşırır davranışına. Allah’ın evi Kâbe yıkılıyorken o develerinin derdine düşmüş gibi görünür. Abdulmuttalib öyle teslim olmuştur ki Allah’a “ben develerimin sahibiyim onu Allah korur” karşılığını vermiştir. Zira kocaman fillerle dolu bir ordunun hakkından ancak Allah’ın orduları gelir. Ebrehe’nin fillerine Allah’ın ebabilleri savaş açar. Minik gagalarında, ayaklarında taşıdıkları pişirilmiş taşlarla fil ordusunu ekin yaprağına benzetirler.²⁸⁴ Yeryüzündeki kuş ordusu Allah’ın evini korumuştur.

Abdulmuttalib’in teslimiyeti ile Allah’a güvenmek gerekir. Ancak her zaman kuşlar gibi destekleyen sebepler bu kadar açık görülmez. “*Rabbinin ordularını kendisinden başkası bilmez.*”²⁸⁵ âyetine göre Allah’ın yardımının ne surette olacağı kimsenin bilgisinde değildir. İbn Arabî, bu kelama ek olarak makam sahibi kimseyi de Allah’ın ordularının bildiğini söyler.²⁸⁶ Bu kimseler yerdeki ordular olup bilgisinin sadece Allah katında olduğu kuvvet ile zafer kazanırlar.

²⁷⁵ Tevbe, 9/40. (Bu âyetle Müslümanların meleklerden bir ordu ile desteklendiğinin bildirildiği rivayet edilir.)

²⁷⁶ Ahzab, 33/9; Ankebût, 29/40; Sebe, 34/12; Ahkaf, 46/25; Zâriyât, 51/41.

²⁷⁷ Ankebût, 29/40.

²⁷⁸ Bakara, 2/55; Nisâ, 4/153; Ra’d, 13/13; Fussilet, 41/17; Zâriyât, 51/44.

²⁷⁹ Fil, 105/3-5.

²⁸⁰ Çekirge, kurbağa ve tufan için bkz. A’râf, 7/133.

²⁸¹ A’râf, 7/91, 155.

²⁸² Ankebût, 29/14,40

²⁸³ Yemen valisi Ebrehe’nin kurduğu fil ordusu için bkz. Hamidullah, s. 850.

²⁸⁴ Fil, 105/4-5.

²⁸⁵ Müddesir, 74/31.

²⁸⁶ İbn Arabî, **Fütûhat**, Cilt: 6, ss. 214-217.

2.7. MELEKLERİN SEMBOLÜ KUŞLAR

Allah, nelere iman etmek gerektiğini bildirmiştir.²⁸⁷ Şartlarından birinin dahi eksikliği ile imanın tam olmayacağı âyet ve hadislerle sabittir. İman, dinin gereklerine inanmaktır. En başta Allah'ı daha sonra peygamberleri, kitapları, melekleri, ahiret gününü, kader ve kazanın Allah'tan geldiğini kabul etmektir. İnsan fıtratı gereği görmek, hissetmek, tatmin olmak istese de iman, görmeden inanmayı gerektirir. Allah, melekler, ahiret âlemi gözlerin ihata edemeyeceği bilgilerdir.

Latîf varlıklar olan melekler hakkında Kur'ân'da, insanların aksine yeme içme,²⁸⁸ cinsiyet,²⁸⁹ irade²⁹⁰ gibi özelliklerinin olmadığı bildirilir. Sadece Allah'a ibadet etmenin yanında her meleğin ayrı bir görevi bulunur.²⁹¹ İnsanları korumak,²⁹² iyi-kötü amelleri kaydetmek,²⁹³ arşı taşımak,²⁹⁴ hesaba çekmek²⁹⁵ bunlardan birkaçıdır. "Cebrâîl (as), Azraîl (as), Mikaîl (as) ve İsrâfîl (as)" dört büyük melek olarak kabul edilir. Cebrâîl (as), Allah 'tan peygamberlere vahyi iletir; Azraîl (as), canlıların canını alır; Mikaîl (as), doğa olayları ile ilgilenir ve İsrâfîl (as) ise kıyamet günü sura üflemekle görevlidir.

Kur'ân'da, *"Gökleri ve yeri yoktan var eden, melekleri ikişer, üçer ve dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a hamdolsun. O, yaratmada dilediğine (dilediğini) artırır. Muhakkak ki Allah her şeye kadirdir."* âyeti ile meleklerin kanatlı olduğuna hükmedilmiştir.²⁹⁶ Buradaki kanat, farklı anlamlarda da düşünülebilir. Âyette onların elçi olarak nitelendirilmesi bu işi kanatları vasıtasıyla yaptıklarını gösterir. Aynı zamanda hız ve güçlerini göstermek için sayılarına vurgu yapılır. Latif varlıklar olduğundan Cebrail (as)'ın, insan suretine büründüğünde kanatlarının görünmediği söylenir.²⁹⁷ Ayrıca meleklerin çeşitli sayılarda kanada sahip olması koruma özelliklerini gösterir.

²⁸⁷ Bakara, 2/285.

²⁸⁸ Hûd, 11/69-70.

²⁸⁹ İsrâ, 17/40.

²⁹⁰ Tahrîm, 66/6.

²⁹¹ A'râf, 7/206; Nahl, 16/49-50.

²⁹² Rad, 13/11, İnfitâr, 82/10-12.

²⁹³ İnfitâr, 82/10-12, Kâf, 50/17-18.

²⁹⁴ Hakkâ, 69/17.

²⁹⁵ Sorgu meleklerine işaret ettiği söylenen âyet için bkz. Hâkka, 69/18.

²⁹⁶ Fâtır, 35/1.

²⁹⁷ İbn Arabî, Cilt: 6, s. 61.

Ancak Allah'ın kanattan kastı tam olarak nedir, meleklerin mahiyeti nasıldır hakiki mânasıyla bilinemez. Kur'ân'ın bildirdiği kadarıyla tahayyül edilir. Allah, insanın anlama gücü ve şahit olduğu âleme göre melekleri nitelendirmiştir. İnsanoğlu gördüğü varlıkları tasavvur edebildiği için meleklerin kanatlarını cismen düşünür. Bunlara dair dünyada gördüğü tek misal kuşlardır. Bu nedenle âyette geçen ikişer, üçer, dörder kanatlı melekler kuş suretinde zihinde canlanır.

İnsanlık tarihi boyunca kuşların uçuşuna özenilmiştir. Semada kanat çırpma özgürlüğün, gücün, Hakk'a yakınlığın sembolü olarak kabul edilmiştir. Tüm bunlar kuşların meleklerin sembolü olarak kabul edilmesine sebep olmuştur.²⁹⁸ Melekler anlatılırken kuşlara benzetilmiş, kanatlarından dem vurulmuştur. Gülşehrî, “ecelin atmacası her yere kanat açtığında” diyerek ölüm meleği Azraîl (as)'i kuş motifi ile ifade etmiştir.²⁹⁹ Ayrıca Cebail de “semanın tavusu” şeklinde adlandırılarak kuşa benzetilmiştir.³⁰⁰ Onlar Allah'a yakın, sadık âbidler olarak kabul edilmiştir.³⁰¹

Bundan dolayı göklerde kuşların kanat çırpması yüceler yücesine yakın olmayı anımsatmıştır. Sanki gökyüzü uçsuz bir umman, uçmak ise Allah'a yakınlaşmaktır. İnsan, melekler gibi sadık kul olunca kanatlanır da cennet semasına yol alır.

2.8. ÂŞIK SÛFÎ

Tasavvuf yüceler yücesine ulaşmak için yapılan manevi bir yolculuktur. Bunu yaparken her mürîd çeşitli zorluklara katlanır. Yol uzun ve çetin olduğundan dayanabilmek ancak muhabbetle mümkündür. Aşılan her zorluk sevilene doğru atılan bir adımdır. Bu sevgiye en layık olan Allah'tır. Sevilen âlemlerin Rabbi olunca az bir muhabbet ile yolu aşmak mümkün değildir. Kendisi gibi O'na duyulan sevgi de varlıkların üstünde olmalıdır. Bu başarıldığında kulları O'nu, O da kullarını sever.³⁰² Bu bahis kutsi bir hadiste şöyle zikredilir;

Kim benim veli kuluma düşmanlık ederse ben de ona harp ilan ederim. Kulumu bana yaklaştıran şeyler arasında en çok hoşuma gideni, ona farz kıldığım şeyleri eda etmesidir. Kulum bana nafile ibadetlerle yaklaştırmaya devam eder, sonunda sevgime erer. Onu bir sevdim mi artık ben onun işittiği kulağı, gördüğü gözü,

²⁹⁸ Arpaguş, s. 126.

²⁹⁹ Kocatürk, s. 271.

³⁰⁰ Attâr, Cilt: 1, ss. 47, 129; Şem'i, *Şerhi Mantıku't-Tayr*, çev. Muhittin Turan, 1. Baskı, Kesit Yayınları, İstanbul, 2015, s. 293, 486.

³⁰¹ Nisâ, 4/172; A'râf, 7/ 11; Hicr, 15/30.

³⁰² Mâide, 5/54; Âl-i İmrân, 3/31.

*tuttuğu eli, yürüdüğü ayağı olurum. Benden bir şey isteyince onu veririm, benden sığınma talep etti mi onu himayeme alır, korurum.*³⁰³

Öyleyse Allah'ın sevgisini kazanmak kulun çabasına bağlıdır. Seven sevdiğinin isteklerini yerine getirir, ona yakın olmak ister. İbadetler, Allah'a yakınlığın ilk adımıdır. Hadiste buyrulduğu gibi önce farzlarla başlanır ve nafile ibadetlerle daha da yakınlık kazanılır. En nihâyetinde Allah kulunu sever ve onun yardımına koşar. Hz. Peygamber'in (sav) buyurduğu gibi kul Rabbi'ne ne kadar yönelirse Allah ona kat kat fazla yaklaşır.³⁰⁴ Kulun adım atması yeterlidir.

Sûfilerin düsturu hadislerle uyushmaktadır. Onlar, Hakk'a ulaşmayı amaçladığından ibadete önem vermişlerdir. Bunu zoraki bir görev olarak değil kalplerindeki aşk ile yaparlar. Bu onlar için Allah'a yakın olmanın, O'nun varlığında yok olmanın tek yoludur. Aşk, her şeyde maşuku görmek, ondan gelene razı olmak, hep onu düşündürmektir. Dünyaya bakan yönü beşerî iken tasavvufta bahsedilen ilahî aşktır. Allah, onu var etmiş ve insanın kalbine vermiştir.

Sûfiler, aşk ile Hakk'a vuslat için dünyadan uzaklaşmışlardır. Mal, makam, şehvet, evlat, zevk, sefa vb. insana hoş gelen her şey buna dâhildir. Hepsini terk edip en nihâyetinde sadece O'na yönelmişler. Bir kısmı bunu zahirî olarak anlayıp kimsenin olmadığı yerlere çekilerek nefsin terbiye etmiştir. Böylece kalpte sadece Allah aşkına yer vermeye çalışmışlar. Bazı sûfiler ise dünyayı kalben terk etmek gerektiğini söylemişler. Halkın içinde Hak ile meşgul olmaya gayret etmişler. Her iki kısımda da nefis terbiyesi esastır. Nefsin istekleri dizginlemenin sonucunda fenâ³⁰⁵ makamına erişilir.

Onlar, kendilerinden geçip Allah'ta kaybolunca dillerinden aşkları dökülür. Duygu yoğunluğu ile kendilerini kaybederek söyledikleri sözleri halk anlayamaz ve âşıkları isyan ile itham ederler. Oysa onların Allah'a karşı saygıları anlatılırken hürmet korkusundan dolayı sanki başlarında bir kuş varmış gibi durdukları söylenir.³⁰⁶ Bu derece bir muhabbet, saygı ve iştiyak içerisinde olmuşlar.

³⁰³ Buhârî, Rikak, 38.

³⁰⁴ "Ben, kulumun benim hakkımda yaptığı zanna göreyim. O, beni zikretti mi onunla beraberim. Eğer o beni nefsinde zikrederse ben de onu onunkinden daha hayırlı bir cemaat içerisinde zikrederim. O bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir zira yaklaşırim, o bana bir zira' yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşırim. O bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak giderim." bkz. Buhârî, Tevhid, 50; Müslim, Zikr, 2.

³⁰⁵ Kişinin duygularından ve iradesinden sıyrılarak benliğini Hakk'ın varlığında yok etmesidir. bkz. Erginli ve diğerleri, ss. 243-263.

³⁰⁶ İbn Arabî, Cilt: 6, s. 130; Cilt: 1, s. 375.

Âşıklardan biri olan Hallâc-ı Mansur’a aşkın ne olduğu sorulduğunda; “bugün, yarın ve yarından sonraki gün öğreneceksin.” diye cevap verir. O gün Hallâc’ın ellerini ve ayaklarını keserler, ertesi gün asarlar ve daha sonra cesedini yakarlar.³⁰⁷ Böylece soruya canını feda ederek cevap vermiş olur. Bunları yaşamasına sebep, “*Ene’l-Hak*” demesidir. Sözleri, kendi varlığında sadece Allah’ı görmesinden kaynaklanır. Ölüm onun için vuslattır. Bundan dolayı maşukuna kavuşmak için dostlarından ölümü talep eder.³⁰⁸ Sonunda bedeni onu anlamayanlar tarafından kanlara bulanır. Sararan yüzünü akan kanı ile boyar ki insanlar onu korktu sanmasın.³⁰⁹ Onun durumu güle olan aşkı için kana bulanana bülbüle benzer.

Gül ile bülbül, aşkı temsil ederken sûfilerin hâlini de yansıtır. Bundan dolayı tasavvufta âşıklar kuşa benzetilir. Bülbül güle kavuşunca canından olur. Sûfi ise öldüğü vakit vuslatı yaşar, aşk yolculuğunda yücelere kanat çıkar. Hayatta iken îlahî isimleri yuvası zannederek her gün bir işten başka işe uçar. Böylece müşahedesi devam eder.³¹⁰ Âşıklar ile kuşlar arasında kurulan bu benzetme tasavvuf ehline ilham olmuş ve birçok eserin ana konusunu teşkil etmiştir.³¹¹

³⁰⁷ Annemarie Schimmel, **Tasavvuf Notları**, çev. Dilara Yabul, 2. Baskı, Sufi Kitap, İstanbul, 2018, s. 34.

³⁰⁸ Schimmel, s. 34.

³⁰⁹ Attâr, Cilt: 1, s. 200.

³¹⁰ İbn Arabî, Cilt: 8, s. 252.

³¹¹ Âşıkları temsil eden kuşların yolculuğunu müstakil bir bölüm olarak ele alacağız.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PEYGAMBERLER VE KUŞLAR

Allah, insanı yaratmış ve onlara yaratılış amacını anlatması, rehberlik yapması için peygamberleri görevlendirmiştir. İlk insan Hz. Âdem'den (as) Hz. Muhammed'e (sav) kadar onlarca peygamber tevhid inancını kalplere yerleştirmeyi amaçlamıştır. Bu uğurda çeşitli zorluklara katlanmış, Allah'ın yardımı ile desteklenmişlerdir. Her birine döneminin şartlarına göre özellikler yahut kendilerine inanmayanları ikna etmek için mucizeler verilmiştir. Tezimizin konusu bağlamında bu bölümde peygamberlere verilen özellikler ve mucizelerde kuşların yerini açıklamaya çalışacağız.

3.1. HZ. İBRAHİM (AS)'İN VE DÖRT KUŞ HİKÂYESİ

Kur'an'da ismi çokça zikredilen bir peygamberdir. İslam, Hristiyanlık ve Yahûdilik'te önemli bir yere sahiptir. Allah'ın “*Halîlim (dostum)*” diye hitap ettiği peygamberdir.³¹² Hz. İbrahim (as), yaşadığı dönemde putlara tapmayıp tek olan Allah'a inandığı için Kur'an'da “*hanîf*” olarak nitelendirilir.³¹³ Cahiliye döneminde de Hz. İbrahim'in (as) dinine inananlara hanîf denilmiştir. Hz. Peygamber'e (sav) dosdoğru onun dinine inanması emredilmiş³¹⁴ ve onda güzel örnek olduğu vurgulanmıştır.³¹⁵

Hz. İbrahim (as), putlara tapılan bir dönemde Rabb'ini aklı ile bulmaya çalışır.³¹⁶ Putları kırarak putperestlere inançlarının yanlışlığını göstermiştir.³¹⁷ Tüm olumsuzluklara rağmen canı pahasına Allah'a inanmaya davet etmekten vazgeçmez. Davasından dönmeyince Nemrut tarafından ateşe atılır. Ancak Allah, peygamberini yalnız bırakmamış, ateşe “*serin ol*” emrini vermiştir.³¹⁸ Hz. İbrahim (as) kendisi için hazırlanan alevlerin arasından sapasağlam çıkmıştır. Bir başka imtihanı da Allah'ın dilemesiyle oğlu İsmail ve eşi Hacer'i çöle bırakmasıdır. Elbette bu emirde bir hikmet vardır ve orada şehirlerin anası Mekke kurulur. Daha sonra oğlu Hz. İsmail (as) ile

³¹² Nisâ, 4/125.

³¹³ Âli İmran, 3/67; Âli İmran, 3/95; En'am 6/161.

³¹⁴ Nahl, 16/123; Hac, 22/78.

³¹⁵ Mumtehhine, 60/4.

³¹⁶ En'am, 6/76-78.

³¹⁷ Enbiyâ, 21/58-61.

³¹⁸ Enbiyâ, 21/69.

Kâbe'yi inşa etme şerefine ulaşır.³¹⁹ Ayrıca imanının gücü ile oğlunu kurban etme sınavını da hakkıyla geçer.³²⁰

Hiz. İbrahim (as), Allah'ın ölüleri nasıl dirilttiğini merak eder. Bu olay Kur'an'da şöyle anlatılır;

*İbrahim 'Rabbim! Ölüleri nasıl diriltiyorsun, bana göster!' deyince, Rabbi 'Yoksa inanmıyor musun?' demişti. O, 'Hayır inanıyorum, fakat kalbim tam kanaat getirsin diye' cevabını verdi. Rabbi, kuşlardan dört tane al, onları kendine alıştır, sonra (parçalayıp) her bir tepeye onlardan bir parça bırak, sonra onları çağır. Koşarak sana gelecekler ve şunu bil ki, Allah hep galiptir ve hikmet sahibidir.' buyurdu.*³²¹

Hiz. İbrahim'in (as) sorusu onun Allah'ın yaratma gücüne inanmadığı anlamına gelmemektedir. Zira o Nemrut'a ve tüm inkârcılara karşı çıkmıştır. O, âyette de belirtildiği gibi kalbinin tatmin olmasını ister. Allah yaratmaya kâdirdir, ol der ve olur. Ancak bunu peygamberine anlatmak yerine yaşayarak hissetmesini ister. Kuşların parçalanarak öldürölmesi ve tekrar canlanıp toplanması Allah'ın izniyle olur. Peygamber dahi olsa insan, yaratma ve yeniden diriltme gücüne sahip olamaz.

Allah'ın inayetiyle bu olay Hiz. İbrahim'in (as) mucizesi olmuştur. Hiz. İbrahim (as) emri yerine getirir, kuşları parçalar ve tepelere dağıtır. Çağırdığında ilk anki gibi canlı olarak geldiklerini görür. Böylece Allah, kıyamet gününde ölüleri mezarlarından nasıl kaldıracağını da göstermiştir.

Kaynaklarda bu olayın mahiyeti üzerinde çokça durulmuştur. Mevlâna, bu dört kuşu "fîtneci kuş" olarak nitelendirir ve insandaki dört huya benzetir. Bunların "kaz, horoz, tavus ve kuzgun" olduğunu söyler.³²² "Ey idraki güneşe benzeyen, sen vaktin Halil'isin. Bu yol kesen dört kuşu öldür!" diyerek kuşların boğazlanması gerektiğini vurgular. Aslında öldürmeden kasıt tendeki dört huyu yok etmektir. Mevlâna, "Sonra da onları bir başka çeşit dirilt de artık onlardan bir zarar gelmesin." der. Yani o huyların yerine bedene güzel nitelikler yerleştir ki kötülerin etkisi olmasın. Buna göre kazı hırta, horozu şehvete, tavusu makam sevgisine, kargayı ise tûl-i emele benzetir.³²³

³¹⁹ Bakara, 2/127.

³²⁰ Saffât, 37/102-111.

³²¹ Bakara, 2/260.

³²² Kaynaklarda kuşların türleri ve özelliklerinin çeşitlilik göstermesi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Abdurrahman Ateş, Ölülerin Nasıl Diriltildiğinin Kuşlar Üzerinden Hiz. İbrahim'e (as) Gösterilmesi (Bakara 260. Âyetin Anlamı İle İlgili Bir Değerlendirme), İnönü Üniversitesi İlahiyat Faköltesi Dergisi, Malatya, 2016, Sayı: 1, ss. 23-24.

³²³ Mevlâna, Mesnevî, Cilt: 5, s. 8, b. 37-44.

Bu görüş ile âyet manevî bir boyut kazanır. Böylece yaratma eyleminin nasıl vukû bulduğunun gösterilmesinde kuşların yeri anlaşılmış olur. Tasavvuf kaynakları onlara hikmet nazarı ile bakmayı öğretir. Kuşların benzetildiği dört huy insanın gönlünde yer edinen, kalbi karartan duygulara tekabül eder.

Kaz, yapısı gereği sürekli biriktirdiğinden hırsın sembolü olarak kabul edilir. İman sahibi kişi ile kıyaslanır. İmanı olan kişi böyle bir korkuya kapılmaz. Bu kimse padişahı olan Rabb'inin ona rızkını vereceğini bilir ve endişeye kapılmadan rızkını gözler. Nasibin elinden alınmayacağını farkındadır. Hatta iman paylaşmayı da öğretir. İslam, bunu tavsiye etmiş ve kanaatin, paylaşmanın nimeti artıracığını bildirmiştir.³²⁴ Bunun aksine kazın hızla yemesi şeytanın dürtmesi, yavaş olmak da Allah'ın ışığı olarak görülür.³²⁵ Şeytan, insanı yoksullukla korkutur³²⁶, biriktirmese gelecekte elinde hiçbir şey kalmayacağını, paylaşırsa nasibinin eksileceğini fısıldar durur. Hırslı kimsenin hep biriktirmesi, cimrileşmesi bu sebeptir.

Mevlâna, o hırs kazını kesmek gerektiğini söyler. Bu duygu kalpten silinmediği sürece elde olan nimet kişiye hiçbir zaman yetmeyecek, hep daha fazla olsun isteyecektir. Hz. Peygamber (sav), bu konu hakkında “İnsanoğlunun bir dere/vadi dolusu altını olsa, bir dere/vadi daha ister. Onun ağzını topraktan başka bir şey doldurmaz. Ama Allah, tövbe edenin tövbesini kabul eder.” buyurmuştur.³²⁷ İnsanın biriktirmesi, gözünün açlığı mezara kadar bitmez. Umulmadık bir anda hayat son bulunca istekler de nihayete erişir.

Dört kuştan biri olan tavusa gelince, onun derdi makam sahibi olmaktır. Tavus kuşu tüylerinin güzelliği ile göz kamaştırır ve hayranlık uyandırır. Bu onda hep önde olma isteği doğurmuştur. Mevlâna der ki; “İnsana kendini görüp beğenen kendi gözünden daha tehlikeli hiçbir kötü göz olamaz.” Allah'ın çeşitli güzellikte yarattığı her varlık beğenilmelidir. Ancak bu duygunun kendine dönük hali ileri giderse zarar verir. Öyle zaman olur ki insan başkalarını beğenmez konuma gelir ve üstünlük hissine kapılır. Kul, Allah'ın nuruna erişmiş kendi varlığından geçmişse kendini büyük, kimseyi de küçük görmez. Yaratılan aradan kalkmış sadece yaratan kalmıştır.³²⁸

³²⁴ Bakara, 2/261.

³²⁵ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 5, s. 9, b. 59.

³²⁶ Bakara, 2/268; Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 5, s. 9, b. 60.

³²⁷ Buhâri, Rikak, 10; Müslim, Zekât, 119.

³²⁸ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 5, s. 44.

Benlikten kurtulmak için eksikleri görmek gerekir. Allah dışında hiçbir varlık mükemmel olamaz. Tavus kuşu da ayaklarına baksa tüm bedeninin tüyleri kadar ihtişamlı olmadığını anlar. Mevlâna şu sözleri ile ders verir; “Tavus kuşu gibi kanadına bakma, ayağını gör ki kötü göz, sana bir pusu kurmasın.”³²⁹ Aksi durumda başka düşmana gerek olmaksızın hırs ile insan kendini ziyan eder.

Kazın hırsı, yeme ve tenâsül şehvetinden kaynaklanırken tavusun hırsı mevki isteğidir. Şehvet, nefsin bir şeyi istemesidir. Kimi boğazına düşkün olduğundan onu doyurmak için didinir. Kimi ise mevki sahibi olmak ister. Buna ulaşabilmek için de ne yapılmamak değil ne yapmamak lazım gelirse yapar.³³⁰ Şehvet hırsı yılana, mevki hırsı ejderhaya benzetilir.³³¹ Her ikisi de zarar verir, yok eder. Makam isteyen kişi hep öncü olmak, her şeye sahip olmak, her şeyin en güzelini ziyadesiyle kazanmak ister. Her konuda başkalarından üstte olması gerektiğini düşünür. Onun hırsı menfaatine uyan her isteği kapsar, geneldir. Bunlara bakılınca başta olma hırsı yeme, biriktirme hırsından daha şiddetli ve tehlikelidir. Zira kendini büyük görmesi yüzünden şeytanın sonu hırs ve kibrin verdiği zararı gösterir.

Şeytan, ululuk davasıyla lanetlenir. İsyân edenlerin başında geldiği için bu isim ile anılır. Cezası aşağıların aşağısına atılmak olur. Hz. Âdem (as) şeytanın vesvesesi ile yeme hatasına düşer ve sonucunda Allah’tan hakkıyla af diler. Yaptığının karşılığı cennetten çıkarılmak olur. Bu zarar görünse de hakikatte Allah’ın affettiğini gösterir. O dünyada yetişecek yeniden cennete kavuşacak, şeytan ise ebedî bir azaba muhatap olacaktır. Büyüklenmenin cezası hata yapıp pişman olandan daha ağırdır.³³²

Şeytanın başlattığı hırs yolu insanı yakar, yok eder. Mevlâna der ki, “Bir sofranın çevresine yüz tane adam oturur, yer. Fakat baş olmak isteyen iki adam dünyaya sığmaz.”³³³ Kâinatta nokta dahi etmeyen insana, herkese yetebilecek kadar çok nimetlerle donatılan dünya dar gelir. Çünkü bir başkası değil en başta kendisi olmalıdır diye düşünür. Cahiliye döneminin zihniyeti de tam olarak bu anlayıştır. Hz. Peygamber’in (sav) doğruluğundan emin olmalarına rağmen batılda devam edenlerin, baş olma hırsı imanlarına mâni olmuştur. Kıyamete kadar da böyle kimselerin, hem

³²⁹ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 5, s. 44, b. 498.

³³⁰ Mevlâna, **Şerh**, Cilt: 5, Kitap: 1, s. 149.

³³¹ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 5, s. 46, b. 517-518.

³³² Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 5, s. 46, b. 520-525.

³³³ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 5, s. 46, b. 526.

dünyaları hem de ebedî hayatları ziyan olacaktır. Mükemmel olanın yalnız Allah olduğunu bilmek, nefsin makam hırsını dizginlemek elzemdır.

Horoz da insandaki şehvet ile bağdaştırılır. Bu, neslin devamı için verilen bir duygudur. Ancak Allah'ın koyduğu sınırlar içerisinde olması gerekir. Dizginlenmediği sürece yalnızca sürükleyeceğinden insan için bir sınamadır. Allah, verdiği her şey için bir helal yol çizdiği gibi nikâh da şehvetin doğru kapısıdır. İmanın kurtuluşu için onunla haramdan kaçınmak gerekir. Mevlâna, “nikâh lâhavle okumaya benzer.” diyerek evliliğin koruyucu gücünü gösterir.³³⁴

Lâ havle'den kasıt “Lâ havle ve lâ kuvvete illa billâhi'l aliyyi'l azîm” duasıdır. Hz. Peygamber (sav) bu duanın okunmasını tavsiye etmiştir. Sabrı gerektiren zamanda ferahlamak için zikredilir. “Kuvvet ve güç sadece büyük ve yüce olan Allah'ın yardımı ile olur.” anlamına gelir. Nikâhı olan kişi günaha karşı kendini koruyarak lâ havle okumuş gibi Allah'ın gücüne sığınır. Düşman olmazsa savaş yoktur, şehvet olmazsa kaçınma imtihanı mümkün değildir.³³⁵ Bu duygunun varlığında bir hikmet vardır. Buna uygun hareket etmek, yalnızca götürmesine engel olmak gerekir.

Bu dört kuştan tûl-i emele karşılık gelen, kuzgun ya da karga olarak zikredilir. Onun dileği hiç ölmeyecekmiş gibi hayat sürmektir.³³⁶ Fakat Allah dışında hiçbir varlık sonsuz yaşayamaz. Yaratılış şekli sonlu olan, uzun bir hayata güç yetiremez. Kuzgunun hayali, şeytanın Allah'tan kıyamete kadar yaşamayı talep etmesine benzer. Bu isteği kabul edilse de onun azabını artırmadan başka işe yaramaz.³³⁷ Arzusuna kavuştuğunu sanırken aslında kendine zarar verir.

“Hoş ömür, yakınlık âleminden can beslemektir. Kuzgunun ömrüyse pislik yemek içindir.”³³⁸ Onun tabiatı, leşleri yiyerek kötü ortamlarda yaşamaktır. İçinde bulunduğu durum onun için en güzeldir. Başka türlüşünü görmediğinden pislik içindeki hayatının bitmesini istemez. Yahut ölüm ona göre sadece yok olmaktır. Hakk'a uzak kişinin de hayatı dünyanın saray görünümlü viranelerinde geçer. Aslında korktuğu ölüm son değil sonu olmayan bir âleme geçiştir fakat bunu göremez. Bu ebedî hayatın nasıl olduğunu idrak edemez. Çünkü sınırlı bir varlığın sınırsız anlaması düşünülemez.

³³⁴ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 5, s. 115, b. 1375.

³³⁵ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 5, s. 50, b. 575.

³³⁶ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 5, s. 8, b. 45.

³³⁷ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 5, s. 65, b. 769.

³³⁸ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 5, s. 6, b. 777.

Ölüm düşüncesi insanoğluna hep zor gelse de onun varlığı uzun bir ömrü yaşamaya uygun değildir. Hayat denilen yol bitmediği sürece onun için beden bir yükten ibaret olur. Nihayetinde artık ölümü talep eder hale gelir. *“Dünya hayatı sadece bir oyun ve bir oyalanmadan başka bir şey değildir. Ahiret yurdu, işte asıl hayat odur (asıl yaşanacak yer orasıdır), keşke bilselerdi!”*³³⁹ âyeti her şeyin geçici olduğuna delildir. Ancak dünya tarlasına ahiret çiçekleri ekmeyen öteki hayattan korkar. Bu kimselerin ölümden kaçması amellerin eksikliğinden kaynaklanır. Allah’a yakınlıkla geçen bir ömürde ölüm sevgiliye kavuşmanın adı olur.

3.2. HZ. DAVUD’UN (AS) SESİNİ KUŞLARIN DİNLEMESİ

İbrânîce’de “en çok sevilen kişi, göz bebeği” anlamına gelen “Davud” isminin sadece Hz. Davud’a (as) verildiği söylenir.³⁴⁰ Dört büyük kitaptan biri olan Zebur’un gönderildiği peygamberdir.³⁴¹ Kur’ân’da, Hz. Davud’a (as) verilen nimetlerden bahsedilir.³⁴² Halifelik,³⁴³ hükümrancılık ve güzel bir sese sahip olması,³⁴⁴ ateş olmaksızın demiri eriterek zırh yapması,³⁴⁵ bunlardan birkaçıdır. Her peygambere ayırıcı bir özellik verildiği gibi Hz. Davud (as) da bunlarla üstün kılınmıştır. Bu nimetlerden dolayı kendisinin ve halkının çok şükretmeleri istenmiştir.³⁴⁶

İsrailoğulları tarihinde hem peygamberlik hem de hükümdarlık ilk defa Hz. Davud’a (as) nasip olmuştur. Buna rağmen elinin emeği ile kazanç sağlamak istemiş, Allah’a dua etmiştir.³⁴⁷ Hz. Peygamber (sav), Hz. Davud’un (as) halini şu sözlerle ifade etmiştir; “İnsanın yediğinin en güzeli kendi kazandığıdır. Allah’ın nebisi Davud kendi elinin emeğinden başkasını yemezdi.”³⁴⁸ Allah’a bağlı, ibadetlerinde özenli, günahlardan kaçınan bir peygamberdir.³⁴⁹ Bunlar, kendisine verilen nimetlerin şükürü niteliğindedir.

³³⁹ En’am, 6/32; Ankebût, 29/64.

³⁴⁰ Ömer Faruk Harman, “Davud”, **DİA**, İstanbul, 1994, Cilt: 9, s. 21.

³⁴¹ İsrâ, 17/55.

³⁴² Sebe’, 34/10.

³⁴³ Sâd, 38/26.

³⁴⁴ Sâd, 38/20.

³⁴⁵ Sebe’, 34/10-11; Enbiyâ, 21/80.

³⁴⁶ Sebe’, 34/13.

³⁴⁷ Harman, “Davud”, s. 22.

³⁴⁸ Buhârî, Büyü’, 15.

³⁴⁹ Sad, 38/17; Hz. Davud’un (as) ibadetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Harman, “Davud”, s. 22.

Ayrıca Hz. Davud’a (as) kulluğunu güzelleştiren, herkesin etkilendiği bir ses verilmiştir. Bundan dolayı güzel ses anlatılırken “dâvudî bir ses” ifadesi kullanılır. O, Zebur okuduğu zaman cinler, insanlar, vahşî hayvanlar ve kuşlar bile kendisini dinlediği, sesinin güzelliğinden dağların yankılandığı, cenazeler çıktığı söylenir.³⁵⁰ Hatta Allah, dağlar ve kuşları onun hizmetine vermiş, “*Ey dağlar! Kuşlar eşliğinde onunla beraber tesbih edin.*”³⁵¹ buyurmuştur. Hz. Davud (as), Allah’ı zikretmeye başladığında kendi lisanı ile dağlar ve kuşlar da ona katılmıştır. Kendisine verilen bu özelliklerin bir kısmı oğlu Hz. Süleyman’a (as) da verilmiştir.

3.3. HZ. SÜLEYMAN’IN (AS) KUŞLARLA KONUŞMASI

Hz. Süleyman (as), Yahudilik’te ve Hıristiyanlık’ta kral, İslam’da ise hükümdar peygamber kabul edilir.³⁵² Hz. Davud’un (as) oğlu ve varisidir. Kur’ân’da ismen anılan Hz. Süleyman’a (as) kuşdilinin öğretildiği,³⁵³ ilim verildiği,³⁵⁴ onun cinlerden, insanlardan ve kuşlardan ordularının olduğu,³⁵⁵ rüzgârın emrine verildiği,³⁵⁶ kendisinin Hz. Davud’a (as) hediye edildiği ve hep Allah’a dönük bir kul olduğu bildirilir.³⁵⁷ Kendisine çokça nimet verilmiş olup o da bunun bilinci ile Allah’a hamd eder.³⁵⁸

Kuşların dilini bilen Hz. Süleyman (as), onlardan bir ordu kurmuştur. Aralarında hüthütü göremeyince mazeret bildirmezse cezalandıracağını söylemiştir. Hüthüt ortaya çıkarak Sebe’den haber getirir. Orada kendisine büyük bir hükümdarlık verilen bir kadınla tanıştığını, halkının güneşe secde ettiğini anlatır. Hüthütün doğru söyleyip söylemediğini anlamak için Hz. Süleyman (as) ona Sebe melikesine iletmesi için bir mektup verir. Bunun karşılığında Sebe melikesi elçilerle birlikte hediyeler gönderince hüthütün doğru söyleyenlerden olduğu anlaşılır. Nihayetinde Hz.

³⁵⁰ Serrâc, s. 261; Sühreverdî, s. 171; Harman, “Davud”, s. 22.

³⁵¹ Sebe’, 34/10.

³⁵² Süleyman Gökbultut, “Sûfilerin Gözünde Hz. Süleyman”, *DEÜİFD*, İzmir, XXXV/2012, s. 106; Ömer Faruk Harman, “Süleyman”, *DİA*, İstanbul, 2010, Cilt: 38, s. 56.

³⁵³ Neml, 27/16.

³⁵⁴ Neml, 27/15.

³⁵⁵ Neml, 27/17.

³⁵⁶ Enbiyâ, 21/81; Sebe’, 34/12; Sâd, 38/36.

³⁵⁷ Neml, 27/15-17; Sâd, 38/30.

³⁵⁸ Neml, 27/15.

Süleyman'ın (as) gücünü gören melike Allah'a ve ona teslim olur.³⁵⁹ Şâyet iman etmeseydi Hz. Süleyman (as), kuşlardan, cinlerden ve insanlardan oluşan orduları ile Sebe diyârını kuşatacaktı. Hz. Süleyman (as), oradaki kuşlara ıslık çalınca hepsini kendisine bağladığı söylenir.³⁶⁰ O, çıktığı bir seferde karıncaların konuşmasına şahit olmuş, onlar dahi Hz. Süleyman (as) ve ordusuna saygı ile yuvalarına çekilmiştir.³⁶¹

Hz. Süleyman'ın (as) kuşlarla olan diyalogunun mahiyeti nasıldır bilinmez. Âyetlerde ona kuşdilinin öğretildiği belirtilse de keyfiyetinden bahsedilmemiştir. Her varlık kendi lisanı ile Allah'ı zikreder³⁶² fakat burada geçen konuşma eylemi kuşların bir peygamber ile iletişim kurması, onun emrine uymasındır. Kuşdilinin sözlerin ötesinde melekî dil,³⁶³ insan âleminde ise ritimli dile denk olduğu söylenir.³⁶⁴ Farklı varlıklarla iletişime geçmeyi sağlayan her türlü simgeyi içine alır.³⁶⁵ Birçok sûfî ve filozof yüksek seviyedeki hikmetleri anlatabilmek için kuşlardan ve onların dillerinden faydalanmıştır. İbn-i Sina'nın *Risâletü't-Tayr*'ı, Ahmed Gazzâlî'nin *Risâletü't-Tuyûr*'u, Ferîdüddin-i Attâr'ın *Mantıku't-Tayr*'ı ve Necmeddin Dâye er-Râzî'nin *Risâletü't-Tuyûr*'u bunların başında gelir.³⁶⁶

Bu bilgiler ışığında kuşdilinin daha geniş kapsamlı olduğu anlaşılıyor. Zira Hz. Süleyman (as), diğer hayvanlar ve cinlerle de irtibatlı idi. Kuşdili ile sadece kuşlarla konuşması ifade ediliyor olsa her varlık için ayrı bir dile sahip olması gerekirdi. Ancak manevî bir dilin kastedildiği fikri daha uygun görünmektedir. Dolayısıyla kuşdili, Allah'ın varlıkları anlayabilmek için dilediği kimseye verdiği bir kabiliyet olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yunus Emre'nin, “Şeriat tarikat yoldur varana / Hakikat marifet ondan içeri / Süleyman kuşdili bilir dediler / Süleyman var Süleyman'dan içeri.” mısralarında kuşdili yerini bulur.³⁶⁷ Bu ilim ile Hz. Süleyman (as) gibi hakikat yolcusuna varlıklar

³⁵⁹ Neml, 27/22-44; Hz. Süleyman'ın vasıfları ve Sebe melikesine mektup göndermesi hakkında bkz. Ahmed Avni Konuk, **Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**, hzr. Mustafa Tahralı ve Selçuk Eraydın, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990, Cilt: 3, ss. 210-211,229-337.

³⁶⁰ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 4, s. 71, b. 859.

³⁶¹ Neml, 27/18.

³⁶² Hadid, 57/1; Haşr, 59/1; Teğabün, 64/1; İsrâ, 17/44.

³⁶³ Kuşların melekleri sembolize ettiği düşünüldüğü için melekî dil denmiştir. bkz. Rene Guenon, “Kuşların Dili”, çev. İsmail Taşpınar, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, İstanbul, 2002, Sayı: 23, ss. 77-78.

³⁶⁴ Gökbulut, s. 111.

³⁶⁵ Guenon, ss. 80-81.

³⁶⁶ Gökbulut, ss. 111-112.

³⁶⁷ Gölpınarlı, ss. 201-202.

açık seçik olurken onun neleri anladığını ancak ehli görür. Yunus'un sözlerinden marifete ulaşmaya çalışan mürîdin din ve tarikat yolunda olması gerektiği anlaşılır. Ancak bu şekilde Hz. Süleyman (as) gibi kuşdiline vakıf olma ile şereflenir.

Yunus Emre başka bir beytinde; “Şeriat ehli ırak eremez bu menzile / Ben kuşdilin bilirim söyler Süleyman bana.” demiştir.³⁶⁸ Bu sözleriyle âşıkların da kuşdili bildiğini ifade etmiştir. Onların hâlini ancak varlıktan geçen, zâhirin ötesine ulaşan anlar. Âşığın kalbi Rahmân'a yakınlığa erişince görülmeyeni görür, bilinmeyeni hisseder. Böylece âyetle geçen kuşdiline nice Süleymanlar'a nasip olduğu anlaşılır.

Allah, Hz. Süleyman'a (as) verilen bu özellik ile tüm varlıkların dili olduğunu gösterir. Kimi zaman lisan-ı hâl, kimi zaman ise kuşdili ile kendini gösteren bu dili nasip ettiği kulları idrak eder. Öncelikle kendi lütfu ile kuluna nimetler bahşeder ve ondan da şükürle karşılık vermesini ister. Buna muhatap olan Hz. Süleyman (as), kalbi kaydırabilecek onca servete, makama sahip olmasına rağmen itaatte kusur etmemiş, büyüklenmemiştir. Onun gibi kula elbette nimetler verilir. İtaat güzel olursa kâinat dile gelir. Dağlar, taşlar, kuşlar hâl dili ile varlığını konuşturur. Allah, Süleyman peygambere orduları destekçi kıldığı gibi diğer kullarına da yardım eder.

Kişi kendinden geçmeli, feda edebilmeli ki nimetlere erişmek mümkün olsun. Melâna'nın deyişiyle “cisim ülkeni Belkıs gibi Süleyman peygamber için terk et”³⁶⁹ ki imana erilsin. Ancak o zaman dünyanın madde imtihanı aşılmış olur. Aksi halde her şey Allah'ın askeri olarak bedenine karşısına dikilir. Tıpkı filleri helak eden ehabil ordusu, Nemrud'u öldüren sivrisinek gibi zayıf görünen ardında Rabb'in dilemesi ile güçlüyü ezer.³⁷⁰

Bu misallerde kuşlara önemli görevler yüklenmiştir. Onlar küçük bedenleri ile asırlar boyu konuşulacak olan hadiselerin ana kahramanı olmuşlardır. Kuşlara atfedilen bu değer kendilerinden değil yaptıkları işin büyüklüğünden kaynaklanır. Zira bedenlerini aşip yüce bir gayeye hizmet etmek için ilahî emri yerine getirmişlerdir. Bu durumda bahsedilen sadece bir kuş değildir. Hz. Süleyman'ın (as) kuşlardan oluşan ordusu, filleri helak eden ehabiller ve daha birçok meselede geçen kuşlar beden kafesinden kurtulan rûhlar gibidir. Varlığın sınırlarını aşip Hakk'ın manevî semasında

³⁶⁸ Gölpınarlı, s. 200.

³⁶⁹ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 4, s. 63, b. 764.

³⁷⁰ Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt: 4, s. 65, b. 786.

kanat çırpılmışlardır. Böylece yalnız bir kuş olmaktan çıkıp Allah'ın ordusu olarak anılma şerefine ulaşmışlardır.

İnsanın rûhu da beden kafesinde sıkışmış bir kuş gibidir. Dünya hayatı boyunca bu kafeste kalmak zorundadır. Ölüm geldiğinde rûh kuşu asıl vatanına ve sahibine kanatlanır. Ancak hayat son bulmadan önce onun kanat çırpması için kuş orduları gibi Allah'ın emrine itaat etmesi gerekir. Rûh ve beden bu itaatte birbirleri ile çatışır. Maddî âleme ait olan bedenin istekleri rûh kuşunun kafesten kurtulmasına engeldir. Aralarında geçen mücadelede rûh bedenin hükmünden çıkabilirse Rabbi'ne yakınlaşır ve dünyada iken asıl yurdunun semalarında kanatlanır.

3.4. HZ. İSA'NIN (AS) TOPRAKTAN KUŞ YAPMASI

Hiz. İsa (as) Kur'ân'da, İbn Meryem³⁷¹ ve Mesîh³⁷² şeklinde zikredilmiştir. Babasız dünyaya geldiği için "Allah'tan bir rûh ve kelime"³⁷³ olarak vasıflandırılrsa da kul olduğu vurgulanmıştır. Kendisine dört büyük kitaptan İncil verilmiş,³⁷⁴ Cebrail (as) ile desteklenmiştir.³⁷⁵ Tevrat'ı doğrulayıcı ve Hiz. Muhammed'i (sav) müjdeleyici olarak gönderilmiştir.³⁷⁶ Meryem sûresi, Hiz. İsa'nın (as) babasız dünyaya gelişini, Hiz. Meryem'in bu süreç içerisinde yaşadıklarını konu edinir.

Allah, peygamberlere çeşitli mucizeler vermiştir. Hiz. İsa'ya (as) da Rûhu'l-Kudüs ile desteklenme,³⁷⁷ beşikteyken konuşma,³⁷⁸ ölüleri diriltme,³⁷⁹ çamurdan kuş cismi yapıp ona can verme, insanların yediklerini ve sakladıklarını bilme,³⁸⁰ semadan sofrayı indirme³⁸¹ mucizelerini vermiştir. Bunlardan bazıları, Kur'ân'da şöyle zikredilir; *"Onu İsrâiloğulları'na elçi kılacak ve o şöyle diyecek: "Kuşkuya yer yok, işte size Rabbiniz'den bir mucize ile geldim; size çamurdan kuş biçiminde bir şey yapar ona üflerim, Allah'ın izni ile derhal kuş oluverir; yine Allah'ın izniyle körü ve cüzzamlıyı*

³⁷¹ Bakara, 2/87,253; Âl-i İmrân, 3/45; Mâide, 5/46,78,110 vb.

³⁷² Âl-i İmrân, 3/45; Nisâ, 4/171; Tevbe, 9/30,31 vb.

³⁷³ Nisâ, 4/171, Âl-i İmrân, 3/45.

³⁷⁴ Mâide, 5/46.

³⁷⁵ Bakara, 2/87,253; Mâide, 5/110.

³⁷⁶ Saff, 61/6; Mâide, 5/46.

³⁷⁷ Rûhu'l Kudüs ile Cebrail (as) kastedilir. bkz. Bakara, 2/87,253; Mâide, 5/110.

³⁷⁸ Âl-i İmrân, 3/46; Maide, 5/110; Meryem, 19/16-33,36.

³⁷⁹ Âl-i İmrân, 3/49; Maide, 5/110.

³⁸⁰ Âl-i İmrân, 3/49.

³⁸¹ Mâide, 5/112-115.

iyileştirir, ölüleri diriltirim; ayrıca evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm. Eğer inanan kimseler iseniz elbette bunda sizin için bir ibret vardır.”³⁸²

Konumuz bağlamında çamurdan kuş şekli yapması mucizesini incelediğimizde bunun Hz. Âdem’in (as) yaratılma hadisesine benzediği kanaatine vardık. Allah, onu topraktan yaratmış³⁸³ ve rûhundan üfleyerek can vermiştir.³⁸⁴ Hz. İsa (as) da çamurdan kuş sureti yapmış ve ona üflediğinde cisim canlanmıştır. Burada yaratma Allah’ın izni ile gerçekleşmiştir,³⁸⁵ Hz. İsa’ya (as) ait değildir.³⁸⁶

Başlangıcı ve sonu olan insan var etme gücüne sahip değildir. “*Daha önce bir şey değilken Allah seni yarattı*” âyeti insanın var edilmeye muhtaç olduğunu ve bunun Allah’ın elinde olduğunu gösterir.³⁸⁷ Peygamber dahi olsa bu fiili Allah dışında bir varlığın yaptığı düşünülemez. İbn Arabî’nin konu ile ilgili bakış açısı aynı yöndedir;

Söz konusu olan Hz. İsa’nın (as) topraktan kuş sureti oluşturmasıdır. Sonra o surete üflemesini emretmiştir. Bu üfleme sayesinde Hz. İsa’nın (as) topraktan oluşturduğu kuş, canlı bir kuş olarak bilfiil var olmuştur. Âyette geçen ‘Allah’ın izni ile’ ifadesi ise Hz. İsa’nın (as) kendiliğinden değil mucizesi olsun diye Allah’ın emriyle yöneldiğini bildirmiştir.³⁸⁸

Âyette “Allah’ın izniyle” ifadesi ile Allah, var etmeyi kendine nispet etmiştir. Hz. İsa’nın (as) yapmış olduğu cisim için sebeplerin oluşması gereklidir. Çamurun varlığı, peygambere verilen güç, cismi canlı kılacak nefes Allah’ın yaratmasıyla olur. Ayrıca kuşa, nefes vasıtasıyla hayatı kabul etme istidadı verilmiştir.³⁸⁹ Allah, yaratma fiilini Hz. İsa’a (as) tahsis etmiş, hayat verirken üflemeyi ondan başkasına izafe etmemiştir.³⁹⁰

İnsanın, hayatın her aşamasında Allah’ın yardımına ihtiyaç duyması muhakkaktır. Peygamber mucizesi kıyamete kadar insana bu dersi verecektir. Aynı zamanda Hz. İsa’nın (as) eliyle Allah kendini zuhûr ettirmiştir. İnanmayanlara yaratmanın nasıl olduğunu göstererek ders vermiştir. Allah, gözle görülemese dahi her varlıkta kendini, kudretini göstermektedir. Tüm bunlar karşısında insan aciz bir kuldur ve kendi gibi tüm kâinat Allah’ın emrindedir.

³⁸² Âl-i İmran, 3/49.

³⁸³ Rahman, 55/14; Hicr, 15/26; Saffat, 37/11; Secde, 32/7; Müminun, 23/12; Taha, 20/55 vb.

³⁸⁴ Secde, 32/9; Hicr, 15/29.

³⁸⁵ İbn Arabî, Cilt: 7, s. 101.

³⁸⁶ İbn Arabî, Cilt: 2, s. 337.

³⁸⁷ Meryem, 19/9.

³⁸⁸ İbn Arabî, Cilt: 2, s. 339.

³⁸⁹ İbn Arabî, Cilt: 7, s. 101.

³⁹⁰ İbn Arabî, Cilt: 6, s. 245.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

FERİDÜDDİN ATTÂR'IN MANTIKU'T-TAYR ADLI ESERİNDE KUŞLAR

Bazı tasavvufî konu ve kavramları açıklarken kuş benzetmesine başvurulması yanında zamanla kuşlar adına tasavvufî içerikli müstakil kitaplar da yazılmıştır. Bu konuda yazılan eserlerin en önemlisi Ferîdüddîn Attâr'ın³⁹¹ *Mantiku't-Tayr*'ı olsa gerektir. Bu bölümde *Mantiku't-Tayr*'da kuşların yolculuğu ile anlatılan tasavvufî meselelerin üzerinde duracağız. Ayrıca ondan esinlenerek kaleme Derviş Şemseddin'in *Deh Murg* adlı eserinin muhtevasına yer vereceğiz.

4.1. MANTIKU'T-TAYR

Mantiku't-Tayr, Doğu klasiklerinin en meşhurlarındandır. Farsça yazılmış beyitlerden oluşur. Birçok dilde çevirisi vardır. Mevlâna, Şeyh Gâlip (ö. 1213/1799) ve daha nice mutasavvıfa ilham kaynağı olmuştur. İngilizce, Fransızca, Arapça, Türkçe gibi çok sayıda dile tercüme edilmiştir. Gülşehrî, metne bağlı kalıp eklemeler yaparak *Mantiku't-Tayr* veya *Gülşennâme* adıyla eseri yeniden neşretmiş, Abdalbâki Gölpınarlı ise son dönemde Türkçe'ye çevirmiştir.³⁹²

Mantiku't-Tayr, “*Kuşların dili*” anlamına gelir. Bu ibâre, Kur'ân'da Hz. Süleyman (as) bahsinde geçmektedir.³⁹³ Bu âyetten ilham alarak kuşlar hakkında çokça hikâyeye, eser yazılmıştır. Aslında İslamiyet öncesine dayanan kuşların yolculuğu, tasavvuf ile birlikte yeni anlamlar kazanmıştır. İslam düşüncesinde kuşların

³⁹¹ Asıl adı Ferîdüddîn Ebû Hâmid Muhammed b. Ebû Bekr İbrahim-i Nişâbüri'dir. Horasan Selçukluları zamanında, kesin olmamakla birlikte 1145-46 yıllarında Nişâbur'da dünyaya gelmiştir. Kendisi, nerede ve ne zaman doğduğu hakkında bilgi vermemiştir. Kaynaklarda hayatına dair bilgiler yetersizdir. Attârlıkla (şifalı bitkiler sattığı) meşgul olduğu için “Attâr” lakabını almıştır. Bunun yanında ilim tahsil ettiği ve tasavvufa karşı ilgili olduğu görülür. Şeyhlere hizmet etmiş, çeşitli yerlere yolculuk yapmış âlim bir şahsiyettir. İlim öğrenmek için yaptığı seyahatler sonunda Nişâbur'a döner ve hayatının sonuna kadar burada yaşar. bkz. Şem'i, ss. 40-41; Peygamber ve veliler hakkında çokça kitap okuduğu ve otuz dokuz yıl boyunca tasavvufî ilgili şiir ve hikâyeleri topladığı ve aldığı ilim ile günümüze kadar gelen eserler neşrettiği söylenir. bkz. M. Nazif Şahinoğlu, “Attâr, Feridüddîn”, DİA, İstanbul, 1991, Cilt: 4, s. 95; Ömrünü ilim ile geçiren Attâr, Moğollar'ın Nişâbur'a saldırısı sırasında 1221-22 yıllarında öldürülür ve Şâdyâh şehrine defnedilir. Mezarına türbe ve daha sonraki zamanda bir bina yapılmıştır. bkz. Şem'i, ss. 44-45.

³⁹² Şem'i, ss. 26, 31; H. Ahmet Sevgi, “Mantiku't-Tayr”, DİA, Ankara, 2003, Cilt: 28, ss. 28-29.

³⁹³ “Süleyman Davud'a vâris oldu ve dedi ki: Ey insanlar! Bize kuşdili öğretildi ve bize her şeyden (nasip) verildi. Doğrusu bu apaçık bir lütuftur.” bkz. Neml, 27/16.

yolculuğunu konu edinen ilk kaynak ise İbn-i Sinâ'nın (ö. 428/1037) “*Risâletü't-Tayr*” adlı eseridir. Ancak Attâr'ın *Mantıku't-Tayr*'ı da ilklerden kabul edilebilir.³⁹⁴

Eser, mecazî bir dil ile teşbihlerle süslenerek beyitlerden oluşturulmuştur. Klasik edebiyatta çokça yapılan intak sanatı kullanılmıştır. Eserin ana şeması tahkiye yöntemi ile çizilmiş ve içeriği birçok hikâye ile desteklenmiştir. Bu yönleriyle Mevlâna'nın *Mesnevî*'si, *Kelile ve Dimne*, *Bostan* ve *Gülistan* gibi eserler *Mantıku't-Tayr* ile benzerlik gösterir. Derviş Şemseddin (ö. 919/1513), *Mantıku't-Tayr*'dan etkilenecek “*Deh Murg*” adlı eserini kaleme almıştır.³⁹⁵

Attâr, eserine Allah'a hamd ve övgü ile başlar. Ardından yerin ve göğün “*kün! (ol)*”³⁹⁶ emri ile yaratılması, bedende can kuşunun var edilmesi üzerinde durur. Eserin asıl konusuna girmeden önce idrakleri doyuran Attâr, insanlık tarihinde yaşanan önemli olaylara telmihlerde bulunur. Allah'ın yüceliği yanında kulların hiçliği, yolun zorluğu ve yapılması gerekenlerin neler olduğu gibi bahisleri açıklar. Peygamberlerin başlarına gelen en ağır imtihanları dahi iman gücü ile aşmalarını, rûhlarında bu yolun eri ile aynı hayret ve şaşkınlığı yaşamalarını anlatarak Allah'a yakarır.³⁹⁷

Attâr, Hz. Peygamber'e (sav) övgülerin olduğu müstakil bir başlık ayırır. Zira hem son peygamber hem de tüm nebilerin efendisidir. Onun güzel meziyetlerini zikrederek şefaât dileğinde bulunur. Peygamberlerin ardından en kıymetliler sahâbeler, veli kullardır. Buna binâen Attâr, ilk dört halifenin güzel ahlakını da ele alır. Ardından halifeler konusunda bağnazlık yapıp onları eleştirenleri sert bir dille uyarır. Onlar ki Hz. Peygamber'in (sav) ayrı ayrı hayırla yâd ettiği, cennetle müjdelenen kullardır.³⁹⁸

Tüm bu hazırlıktan sonra eserin asıl konusu olan kuşların sohbeti başlar. Ulaşılmak istenen bir padişah ve kat edilmesi gereken uzunca bir yol vardır. Kuşların her biri bir insan karakterini, padişah da Allah'ı sembolize eder. Attâr, kuşları hakikate ulaşmaya çalışan mürîde, rehberleri olan hüthütü mürşid-i kâmile,³⁹⁹ yaptıkları yolculuğu ise kemâl yolunda yaşanan tecrübelerle benzetir. Yolculuk boyunca dile

³⁹⁴ Bu konu hakkında yazılan benzer eserler için bkz. Şem'i, ss. 24-25.

³⁹⁵ *Mantıku't-Tayr*'dan etkilenen veya onunla benzer yapıya sahip eserler için bkz. Şem'i, ss. 31-36.

³⁹⁶ Bakara, 2/117.

³⁹⁷ Attâr, Cilt: 1, ss. 1-17.

³⁹⁸ İlk dört halife cennetle müjdelenen on kişi arasındadır. Onlara “Aşere-i Mübeşşere” denir. bkz. Abdullah Aydın ve İsmail Lütfi Çakan, “Aşere-i Mübeşşere”, *DİA*, İstanbul, 1991, Cilt: 3, s. 547.

³⁹⁹ Şem'i, s. 259.

gelen kuşlar, değer verdikleri dünyalıklardan dem vurarak bahanelerini sıralar. Hüthüt, hepsine tek tek cevap verir. İnsanın benliğini anlamasını, hakikate ulaşmasını, mal, mülk, makam gibi maddelerin geçici oluşunu anlatır.

Eser kuşların yolculuğu, hüthütün nasihatleri ile devam eder. Yolculuk tekdüze olmasın diye ara ara hikâyeler kuşların yolculuğuna eşlik eder. Ana şeklin içinde doksan kadar bağlantılı hikâye vardır.⁴⁰⁰ Her biri birbirini destekler nitelikte dersler verir. Nihâyetinde yolu bitirmeyi başaran kuşların durumu yolun ulaşabileceği son noktayı gösterir. Böylece Attâr, vahdet-i vücûd anlayışı çerçevesinde varlığın keyfiyetini vurgular. Tasavvufî konuları ele alarak eneden (ben) Hû'ya (O) varmanın yolunu kalplere hissettirir.

4.2. MANTIKU'T-TAYR'DA GEÇEN KUŞLARIN YOLCULUĞU

Sahne, kuşlar meclisinin toplanması ile açılır. Attâr, kuşların her birine süslü cümlelerle hoş geldin deyip selam verir. Ardından kendi yapılarına uygun şekilde peygamberlerden örnekler vererek tavsiyelerde bulunur. Böylece kuşlar tanıtılmış olur. İlk olarak kuşların rehberi hüthüt ile selamlaşır. O, âyette Hz. Süleyman'ın (as) kuşları arasında anılan bir kuştur.⁴⁰¹ Hüthüt, peygambere yakınlık gibi bir makamla şereflediği için Attâr, onun başındaki süsü taç olarak nitelendirir. Ve kuşlar üzerinden ilk ders gelir; “Devi bağla, zindanda hapsed de Süleyman'ın sırrına mahrem ol!”⁴⁰² Yani nefsinle mücadele ederek onu mağlup et ki Allah'ın birliğine erişip sırlara vâkıf olasın. Devden kasıt nefs-i emmâre,⁴⁰³ Hz. Süleyman'a (as) yakınlık ise Allah'a ulaşmaktır.⁴⁰⁴

Attâr, “musiçe”⁴⁰⁵ kelimesiyle ifade ettiği kumruyu Hz. Musa'ya (as) benzetir. O, Tur dağında Allah ile konuşma şerefine ermiştir. Bunu hatırlatarak musacık kuşuna “Hayvana benzeyen Firavun'dan uzaklaş, vadedilen yere vadedilen vakitte gel; Tur eri

⁴⁰⁰ Abdülhüseyin Zerrinkûb, **Simurg'un Kanat Sesi**, çev. Alptekin Dursunoğlu, 1. Baskı, Anka Yayınları, İstanbul, 2002, s. 87.

⁴⁰¹ Neml, 27/20-22.

⁴⁰² Attâr, Cilt: 1, s. 49.

⁴⁰³ Emir ve yasaklara aldırış etmeyen emredici olan nefistir. bkz. Erginli ve diğerleri, ss. 765-766.

⁴⁰⁴ Şem'i, s. 237.

⁴⁰⁵ Abdülbâki Gölpinarlı çevirisinde bu kuş “kumru” olarak tercüme edilmiştir. Ancak Şem'i şerhinde musiçeden kastın üveyk kuşu olduğu söylenir. bkz. Şem'i, s. 237; Musiçe kelimesi “musacık” anlamına gelir. bkz. Ferîdüddîn Attâr, **Mantıku't-Tayr (Kuşların İlâhisi)**, çev. Cemal Aydın, 7. Baskı, Sufi Kitap, İstanbul, 2020, s. 69. (161 numaralı dipnot)

ol!” tavsiyesinde bulunur. Firavun gibi nefsinin esiri olmaktan kurtul ve Tur dağındaki Musa (as) gibi Allah’a yakınlaş, yalvar. Devamında dilsiz, dudaksız, sessiz bir halde anlayıp duymasını ister. Çünkü O’nun huzurunda sözler kifayetsizdir. Zira kalpten geçeni bilen O’dur.⁴⁰⁶

Tüylerinin rengi ve boynunda gerdanlığa benzeyen çizgiden dolayı duduya “hulye giyinen ve ateşten bir kolye takan” nitelemesi yapmıştır. Tüylerini cennet elbisesine, gerdanlığını anımsatan çizgiyi ise cehennemliklerin taktığı ateşten halkaya benzetir. Ateş, Hz. İbrahim’i (as) hatırlatır. O, Halîlullah makamına ermiştir.⁴⁰⁷ Nemrut’un emriyle ateşin ortasına atılmıştır. Ancak Rabbi peygamberini korumuş ve ateş onu yakmamıştır.⁴⁰⁸ Ateşin içi onun için gül bahçesi olmuştur. Attâr’ın duduya tavsiyesi şöyle olur; “Nemrut’un kafasını kes de Allah’ın dostu gibi ateşe bas!”⁴⁰⁹ Burada yine nefs-i emmâre kastedilerek ona muhalif olmak gerektiği vurgulanır. O vakit Hz. İbrahim’in (as) Nemrut’tan kurtulduğu gibi kötülükten arınmış olunur.⁴¹⁰

Kekliğe olan hitap onun zarıflığını hissettirir. İrfan dağında salına salına geldiğini söyleyerek mürîdin marifet yolunda olması gerektiğini îmâ eder. Ancak bunu yaparsa Hz. Salih (as) gibi dişi deveye sahip olacağını⁴¹¹ ve onun keklığı karşılamaya geleceğini anlatır.⁴¹² Yani bu yolda sabit ol ki Allah sana da engelleri aştıran mucize gibi güzellikler nasip etsin demek istemektedir.⁴¹³

Selam verme sırası doğana gelir. Attâr, bakışının keskin, huyunun sert olduğunu söyleyerek selam verir. Doğan kuşu akli ile meşhur olduğu için ona, gönlü ile hareket ederse ezeli göreceğini söyler. “Mağara içine girdin, karar ettin mi âlem ulusu sana mağara arkadaşı olur.” sözleri ile Hz. Muhammed’in (sav) yaşadığı dönemin karanlığından kurtulmak için Hirâ mağarasındaki inziva günleri hatıra gelir. Orayı Allah’ın birliğini tefekkürle aydınlatmıştır. Vahyin ilk ışıkları da o mağaraya doğmuştur. Gönlünü nefsin karanlığından arındıran mürîd de Hz. Peygamber’e (sav)

⁴⁰⁶ Attâr, Cilt: 1, s. 49.

⁴⁰⁷ Allah’ın dostu anlamına gelir. bkz. Nisâ, 4/125.

⁴⁰⁸ Enbiyâ, 21/69.

⁴⁰⁹ Attâr, Cilt: 1, s. 50.

⁴¹⁰ Şem’i, s. 240.

⁴¹¹ Allah, Hz. Salih’e (as) dağdan dişi deve çıkararak bir mucize göstermiştir. bkz. A’raf, 7/73; Hûd, 11/64.

⁴¹² Attâr, Cilt: 1, s. 50.

⁴¹³ Şem’i, s. 241.

yakınlık pâyesine erişir. Bir olanın en sevgili kulu ile dost olmak hakk'ın dostluğuna ulaştırır.

Dürrâc⁴¹⁴ kuşu da kuşlar arasında yerini almıştır. Attâr, ona hitap ederken bezm-i elesti hatırlatır. Orada rûhlar, “*Elestü bi rabbiküm (Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?)*”⁴¹⁵ sorusuna “*belâ (evet)*” cevabını vermiştir. Attâr, “belâ” kavramını iki farklı anlamda kullanarak kelime oyunu yapar. Yani nefsin isteklerine evet diyen belâlardan (sıkıntılardan) kurtulmaz der. Nefse “lâ (hayır)” demeli ki hayat hayırlarla (güzellikler) dolsun. Dürrâc için de Hz. İsa'yı (as) örnek verir. Allah karşısında mahviyetin sembolü olan Hz. İsa'nın (as) eşeği gibi nefsinı yakmasını ister.⁴¹⁶ Burada söylemek istediği, hiçbir konuda nefse mutâbakat etmemek gerektiğidir.⁴¹⁷

Güle âşık olan bülbüle Attâr'ın selâmı “aşk bahçesinin bülbülü” hitabı ile gelir. Hz. Davud'un (as) sesi kuşlar tarafından dahi dinlenen⁴¹⁸ güzel bir ses olduğundan Attâr bülbüle onun gibi gönül derdiyle ağlamasını böylece her nefeste ona yüzlerce can fedâ edileceğini söyler.⁴¹⁹ Gönül derdinden maksat Allah aşkı, Hz. Davud'un (as) sözleri de ilâhî kelâmdır. Bülbül yerinde olan mürîd, nefesine hoş gelen aşktan geçip mânâ âlemine ererse Hz. Davud (as) gibi ilâhî aşktan nağmeler söyler. Bunun için onun demiri erittiği⁴²⁰ gibi nefse giydirdiği zırhı eritirse Allah'a olan aşkıta da Hz. Davud (as) gibi coşkulu olur.⁴²¹

Sıra tavusa geldiğinde Attâr, cennet kuşu oluşuna dikkat çeker. Tavusun ejderha⁴²² ile sohbet ettiği için Hz. Âdem'in (as) yasak meyveden yemesine sebep olduğuna inanılır. Bu hatasından dolayı cennet bahçesinden çıkarılır.⁴²³ Attâr, bu inanişâ binâen tavusun o ejderhayı öldürmediği sürece sırları anlayamayacağını söyler. Ancak ondan kurtulursa Hz. Âdem'in (as) tavusu cennette ağırlayacağını dile getirir.

⁴¹⁴ Keklik gibi bir kuştur. bkz. Şem'i, s. 244.

⁴¹⁵ A'raf, 7/172.

⁴¹⁶ Attâr, Cilt: 1, s. 51.

⁴¹⁷ Şem'i, s. 245.

⁴¹⁸ Sebe, 34/10.

⁴¹⁹ Hz. Davud (as) meclisinde Zebur okuduğu vakit sesinin güzelliğinden can verenler olurdu. bkz. Şem'i, s. 246.

⁴²⁰ Sebe, 34/10; Enbiyâ, 21/80.

⁴²¹ Attâr, Cilt: 1, s. 51.

⁴²² Yılan olarak da tercüme edilir. bkz. Attâr, Cilt: 1, s. 52; Şemseddin, s. 33.

⁴²³ Çalışmamızın “Tavus” başlığına bkz. s. 31; Attâr, Cilt: 1, s. 66.

Burada ejderha ya da yılandan kasıt nefis, tavus ise mürîddir.⁴²⁴ Nefis yılanı mağlup edilirse Hz. Âdem (as) cennette komşu olur.⁴²⁵

Daha sonra adı pek duyulmayan sülün kuşuna hoş geldin denir. Attâr, ona hitap ederken karanlıkta hüznle durduğunu söyler. Mâsivâ karanlığında kaldığını, hırsının müptelâsı olduğunu belirtir. Onun kuyuya atılıp da ardından Mısır'a sultan olan Hz. Yusuf (as) gibi olmasını ister.⁴²⁶ Eğer nefsinin hapsedtiği karanlık kuyudan kurtulursa Hz. Yusuf (as) ile yoldaş olup yüce bir makama erişeceğini vurgular.⁴²⁷

Attâr, kumrunun neşe ile gidip hüznle geldiğini söyler. Kumru, nefis ile olan mücadelesine güvendiği için Allah'ı müşahade etme isteği ile ümitli ve mutlu olan mürîddir. Fakat henüz dünyalıklardan tam temizlenmediği için O'ndan mahrum oluşuna hüznlenir.⁴²⁸ Nefsin isteklerinden kurtulmadığından rûhu daralır. Hz. Yunus (as) gibi kendini balığın karanlığında hisseder.⁴²⁹ Onun bedeni balığın içinde iken mürîdin ise rûhu nefis balığına hapsolmuştur. Bu durumdan kurtulmak ise Hz. Yunus'ın (as) dua ederek düştüğü durumdan çıkması gibi niyaz ile Allah'a yaklaşmakla olur.⁴³⁰

Attâr, üveyik kuşuna kendi varlığından geçmesini tavsiye eder. Kendinden tek bir kıl dahi kalsa vefâsız olacağını, çünkü aşk davasında olduğunu söyler. Kendi varlığından soyunur da, sırlar deryasına dalarsa aklı ile manevi âlemin yolunu bulacaktır. İşte o vakit Hz. Hızır'ın (as) üveyke âb-ı hayatı getireceğini dile getirir. Ondan kasıt ebedî âleme dair ilm-i ledündür.⁴³¹ Ancak bunun için aklın doğru istikameti bulması gerekir ki mâsivâdan geçip Allah'a ulaşsın.

Sıra leş seven şahine gelir. Attâr, dünyayı leşe benzeterek onun esiri olduğunu, ona kapılınca da mânâ âlemine kapandığını söyler. Hem dünyadan hem de öteki âlemden geçmesini tavsiye eder. İkisinden de geçmek asıl kıymetli olana ulaştırır. Bunu başarırsa yerinin Hz. Zülkarneyn'in (as) yanı olacağını belirtir.⁴³²

⁴²⁴ Mevlâna da nefsi ejderhaya benzetmiştir. bkz. Şem'i, s. 248.

⁴²⁵ Attâr, Cilt: 1, s. 52; Şem'i, ss.247-248.

⁴²⁶ Hz. Yusuf'un (as) hikâyesi için bkz. Yusuf, 12.

⁴²⁷ Attâr, Cilt: 1, s. 52; Şem'i, s. 249.

⁴²⁸ Şem'i, s. 250.

⁴²⁹ Hz. Yûnus'u (as) balığın yutması olayı için bkz. Sâffât, 37/139-148.

⁴³⁰ Attâr, Cilt: 1, s. 52; Şem'i, s. 252.

⁴³¹ Attâr, Cilt: 1, s. 53; Şem'i, s. 253.

⁴³² Attâr, Cilt: 1, s. 53.

Attâr, son olarak sarıasma kuşuna selam verir. Varlıktan vazgeçmesini, durmayıp koşarak tüm engelleri aşmasını ister. O zaman Allah'ın nimetlerinin artacağını söyler. Kendini Hakk'ın işlerine adanarak kâmil olduğunda varlığın yok olup sadece Allah'ın kalacağını, tevhid sırlarına erişeceğini anlatır.⁴³³

Attâr'ın her bir kuşa hitabı, tavsiyesi ile seyr u sülûkun gereklerini gösterir. Nefsin isteklerini, makamı, beşeri aşkı, dünyaya dair ne varsa hepsini terk etmenin önemini anlatır. Bunu yaparken kuşlara peygamberlerin yaşadığı tecrübelerle tavsiyede bulunması yolu daha kıymetli kılar. Onlar da nice sıkıntılar yaşamıştır. Hepsi Rabb'in lûtfu ile zorlukları aşmıştır. Attâr, kuşların zaaflarını dile getirirken okuyucunun kendinden bir parça bulmasını sağlar. Kuşların her biri insanın bir yönünü, bir mürîdi temsil eder. Zaaflar aşıldığı takdirde peygamberlerle dost, yoldaş olunacağı böylece Hakk'a ulaşılacağı dersini verir.

Kuşlar bir araya gelince kendileri hakkında konuşurlar. Dünyada başsız kimsenin olmadığını, kendilerinin de bir sultana ihtiyaçları olduğunu söylerler. Başı olmayan bir yerde düzen olmayacağını, bu şekilde olmalarının devam etmeyeceğini dile getirirler. Hep birlikte kendilerine bir padişah bulmak gerektiğini kararlaştırırlar.

Hüthüt, bu karar üzerine sözü alır. Kendini sultanın habercisi olarak tanıtır. Onun verdiği bilgileri koruduğunu söyler. “Gagasında besmele taşıyanın bi hayli sırlara âgah olması şaşılmaz” sözleriyle Hz. Süleyman'ın (as) Sebe kraliçesine onunla mektup gönderdiğini hatırlatır. Kendisinin padişahın başka işi olmadığını dile getirir. Sezgisiyle su bulabildiğinden,⁴³⁴ Hz. Süleyman'ın (as) ordusuna çokça yardım ettiğinden bahseder. Ortadan kaybolduğunda özellikle kendisini sorduğunu, Hz. Süleyman (as) için çok önemli olduğunu ve bu şerefın ona yettiğini söyler.⁴³⁵

Kendisi ile ilgili bilgileri aktardıktan sonra aradıkları padişahın huzuruna nasıl gidebileceklerini bildiğini açıklar. Ancak oraya tek gidemeyeceğini, tüm kuşların ona eşlik etmesi gerektiğini, onunla giderlerse sarayda padişaha yakın olacaklarını söyler. Hüthüt, o padişahın Kafdağı'nın ardında bulunan “Simurg” olduğunu dile getirir. Onun nasıl bir yüceliğe sahip bulunduğunu, aslında onlara çok yakın olduğunu, aklın, hayalin onu anlamaktan, dilin anlatmaktan aciz kaldığını uzun uzun vurgular.

⁴³³ Attâr, Cilt: 1, s. 53; Şem'i, ss. 255-256.

⁴³⁴ Suyun ne tarafta olduğunu anlama kabiliyeti olduğu söylenir. bkz. Serrâc, s. 427; Attâr, Cilt: 1, s. 213. (699. beytin izahı)

⁴³⁵ Attâr, Cilt: 1, ss. 55-56.

Simurg’a ulaşmak için yola çıkan çok kişinin zorluklara muhatap olduğunu, yolun çok çetin geçtiğini ve ancak gerçek er olanların yolculuğa dayanabileceğini söyler. Ulaşmaya güç yetmese dahi o yolda bir iz bulmanın bile yeteceğini belirtir. Hüthüt öyle sözler söyler ki can feda etmek kaçınılmaz görünür.⁴³⁶

Attâr, Simurg’un ilk defa Çin semalarında görüldüğünü ve yeryüzüne bir tüyünün düştüğünü söyler.⁴³⁷ Tüm sanat eserleri, güzellik adına her şeyin onun yansıması olduğunu dile getirir. Ancak daha fazla bilgi vermeden kuşların hazırlığını anlatmaya koyulur. Zaten Simurg’un vasfı ve cismi belli değildir. Nihâyet kuşların yol hazırlığı başlamıştır.

4.2.1. Kuşların Özrü

Tüm kuşlar kendilerinden geçip âşık olarak yola koyulur. Fakat yol çok çetin ve mesafe uzundur. Bunu düşünen kuşların içine bir korku düşer. Yorgunluk başlayınca ilerlemek istedikleri halde hepsi birer özür beyanında bulunur.⁴³⁸ Hüthüt her kuşa karşılık verir. Aynı zamanda endişelerini gidermek için hikâyeler anlatır.

4.2.1.1. Bülbül

İlk olarak bülbül söz alır. O güle âşık bir kuştur. Dert içinde yandığını, dilindeki sırların ondan kaynaklandığını söyler. Güle olan sevdasını herkesin anlayamayacağını dile getirir. Bahar gelip de güller açınca aşkını ona anlatır, yokluğunda ise çile içinde kalır. Güle olan aşkı benliğini yok etmiş, onun varlığından başka hiçbir şey düşünemez olmuştur. Bu aşkın kendisine yeteceğini başka bir sevdaya gerek olmadığı söyler. Gülden uzak kalamayacağını, Simurg’a ulaşmanın gücünün üstünde olduğunu bildirir.

Hüthüt ona, “Ey şekle ve surete kapılıp kalmış! Bundan ileri gitme, artık bir güzelin aşkı ile öyle nazlanıp durma!” diyerek seslenir.⁴³⁹ Bundan dolayı latîf mânâlardan uzak kalmıştır.⁴⁴⁰ Hüthüt, kâmil kişilerin böyle geçici sevdaları bıraktıklarını söyler. Bülbülün ayrılmak istemediği aşkı ona sadece elem vermekte,

⁴³⁶ Attâr, Cilt: 1, ss. 55-58.

⁴³⁷ Attâr, Cilt: 1, s. 59; Şem’i, ss. 274-275.

⁴³⁸ Attâr, Cilt: 1, ss. 59-60.

⁴³⁹ Attâr, Cilt: 1, s. 61.

⁴⁴⁰ Şem’i, s. 283.

işlerinden alıkoymaktadır. Prensese âşık olan dervişin hikâyesi, bülbülün hâline benzer. Bir gülüşü ile kendinden geçen derviş nihâyetinde anlar ki prenses onun şaşkın hâline gülmüştür. İlkbaharda açıp sonra kaybolan gül de alay eden prenses gibidir.⁴⁴¹

Gül ile bülbül aşkı beşeri aşkı temsil eder. Geçici olanın sevdası ebedî sevgiliyi görmeyi engeller. Aşkın doğasında her şeyden vazgeçmek vardır. En kıymetli hazine olan candan dahi geçmek gerekirken hangi aşk bir diğerine fedâ edilebilir? Yok olacak sevgiliyi sonsuz bir mâşuka fedâ etmeyeninin sonu hüsrân olur. Asla terk etmeyecek olana duyulan muhabbet bâkîdir. O'na varmak için aşkın tek sahibi olduğunu bilmek gerekir.

4.2.1.2. Dudunun Özü

Bülbülün konuşması bitince sıra dudunun özüne gelir. Yeşil elbisesi ve tatlı diliyle âb-ı hayata olan iştîyâkını anlatmaya başlar. Kuşların Hz. Hızır (as)'ı olduğunu ve onun gibi yeşil giydiğini söyler. Dudu renginin güzelliği yüzünden kafeste mahkûm olsa da onunla güç elde edeceğini düşünür. Ancak Simurg'a ulaşmak için yola çıkmayacağını âb-ı hayattan bir damla bile içse onu sultanlığa ulaştırmaya kâfi olacağını söyler.⁴⁴²

Hüthüt, dudunun mazeretine cevaben canın ancak sevgiliye verilmek için olduğunu, can verdiğinde ise ona kavuştuğunu söyler. Dudunun bir devlete erişemediğini çünkü deriden ibaret olan bedenini sevdiğini belirtir. Sevgiliye giden yolda canından geçip hayatı fedâ etmesini ister. Devamında Hz. Hızır (as) ile meczubun sohbetini anlatır. Sevgilisi için her an can verme isteğinde olan meczup ölümsüzlüğe sahip Hz. Hızır (as) ile dost olmak istemez. Çünkü sevgi, can vermeyi gerektirir.⁴⁴³

Elbette bir hayata sahip olmak verilen en büyük şereftir. Yokluğun karanlığı her zaman korku verir. Fâni olarak yaratılan ebediyete uygun değildir. Sonsuzluk düşüncesi bile idrakin üstünde bir bilgidir. Dudunun uğraşı sonuçsuzdur. Ne kadar çabalarsa çabalarsın sahip olduğu her şey, nihâyetinde varlığı son bulacaktır. Varılan tek yer O'nun huzurudur. Ölümü tatmayacak olan yalnız Allah iken ölümsüzlük

⁴⁴¹ Attâr, Cilt: 1, ss. 62-64.

⁴⁴² Attâr, Cilt: 1, s. 64.

⁴⁴³ Attâr, Cilt: 1, s. 65.

peşinde koşmak boş lakırtıdan ibarettir. Bahşedilen hayatı ebedî bir âlemde Sevgili'ye kavuşmak için fedâ etmek akıllıca bir ticarettir.⁴⁴⁴

4.2.1.3. Tavusun Özrü

Tüyleri ile göz kamaştıran tavus kuşu güzelliğini överek söze başlar. Onun kanadının her yeri nakışlarla doludur. Kendisi de bunun farkında olduğundan ressamların onun güzelliği karşısındaki şaşkınlığı ile övünür. Kuşların Cebrail'i olduğunu ancak talihsizlik yaşadığını söyler. Yılana uyduğu için cennetten kovulduğunu ve ayaklarının Allah tarafından çirkinleştirildiğini anlatır. Tavus kuşu, sultana ulaşmaya layık olmadığını, cennetten bir yer elde etmenin ona yeteceğini düşünür. Onun tek amacı kovulduğu yere geri dönmektir.⁴⁴⁵

Hüthüt, tavusun kendi yaptığı hata yüzünden yolunu kaybettiğini, şimdi ise padişah'tan ev istediğini söyler. Hz. Âdem (as) başka bir şeye meylettii diye cennetten çıkarıldı ama Allah'ın yüceliğinin, kıymetinin farkındaydı ve O'nun rızası için çabaladı.

Tavusun yaptığı ise derya varken damlaya takılıp kalmaktır. Hüthüt, Allah'ın huzurunu denize, cenneti ise onun içinde küçük bir katreye benzetir. Allah'tan başka her şey kuru bir sevdadır. Tüm olanı isteyen onun sahip olduğu parçayı da elde eder. Çünkü Allah'ın rızasını elde etmek en üst makamdır. O'nun muhabbetini kazanan kimse geri kalan tüm nimetlere de sahip olacaktır.⁴⁴⁶

Hak âşıklarının cennet arzusu Allah'a kavuşma isteğinin önüne geçmez. Bu kişiler arasında Rabiâtü'l Adeviyye, hislerini şu sözlerle ifade etmiştir; “Elimde olsa cenneti ateşe verir, cehenneme de su dökerdim ki insanlar cennet sevgisini, cehennem korkusunu bıraksınlar.”⁴⁴⁷ Âşık olmak bunu gerektirir. Onun gözü sadece mâşukunu görür. Öyle bir hâl alır ki varlık erir sadece “*hû (O)*” kalır. Bu en üst mertebe olan fenâ hâlidir. Yunus Emre'nin, “Cennet cennet dedikleri bir ev ile birkaç huri. İsteyene sen ver onu bana seni gerek seni...” sözü aşk ehlinin nasıl olduğunu gösterir.⁴⁴⁸ Cennet

⁴⁴⁴ Tevbe, 9/111.

⁴⁴⁵ Attâr, Cilt: 1, ss. 65-66.

⁴⁴⁶ Attâr, Cilt: 1, ss. 66-67.

⁴⁴⁷ Erginli ve diğerleri, ss. 170-171.

⁴⁴⁸ Gölpınarlı, ss. 270-271.

iştıyakıyla yanan onca insan varken Yunus Emre'nin sözü makamının, himmetinin büyüklüğüne işarettir. Onun da dediği gibi yol, O'ndan gayrısına kör olmaktır.

4.2.1.4. Kazın Özü

Diğer kuşlar gibi kaz da kendini överek söze başlar. Onu mağlup eden suya olan muhabbetidir. Kerametler gösterdiğini, kuşlar arasında ileri görüşlü ve takva sahibi olduğunu söyler. Kaz, var oluşunu ve hayatta kalışını suya bağlı görür. Bu dünyada kendisi için en önemli varlığın su olduğunu dile getirir. Yola çıkarsa vadilerde ondan uzak kalacaktır. Her şeyin sudan yaratıldığını onsuz yaşamının mümkün olmadığını söyleyerek mazeretini haklı çıkarmaya çalışır.

Hüthüt, suyun kazın etrafını ateş gibi sardığını, suda uykuya daldığını söyler. Su sadece kirleri temizlemek, abdest almak içindir; ona muhabbet beslemek için değildir. Hüthüt, şâyet böyle ise gidip su aramasını ister. Ama bu ne vakte kadar devam edecektir. Bu âlem sudan ibaret iken ona olan ihtiyaç hiç bitmeyecek.⁴⁴⁹

Kazın dediği gibi her şey sudan yaratılmış olup hayat kaynağıdır. Fakat, hakikate bakıldığında onu bir yaratan vardır. Dilerse su ile can verir yahut onu çekip alır. Güzellikleri kendinden değil; yapısını, gücünü veren Allah'tır. Su, hayat için sadece araçtır. Hayatın amacı, tek kaynağı olarak görmek yaratanı unutturur. Varlığın başlangıcını bilip sebepleri var edene ulaşmak için çabalamak gerekir.

4.2.1.5. Kekliğin Özü

Keklik kırmızı gagası ve tüyleri ile kuşlar arasında öne atılır. Mücevherlere olan sevdasını anlatmaya başlar. Onlara ulaşmak için uçup durduğunu, kalbini taş aşkı sardığını dile getirir. Bu dert ile çakıl taşları yutup o mücevherleri bulmak için dağlarda uçmaktadır. Sözü öyle bir noktaya getirir ki mücevherlerden başka şeyi sevenin geçici bir sevgiye bağlandığını vurgular. Onun için sanki tek gerçek gönlünü bağladığı taşlardır. Bu sebeple Simurg için yola çıkamayacaktır. Yol çok zordur ve mücevherlerden vazgeçmesi gerekir. Ancak keklik, onlara kavuşmayı aksi durumda ölmeyi tercih eder. Bu halini de asalet, erdem olarak görür.⁴⁵⁰

⁴⁴⁹ Attâr, Cilt: 1, ss. 68-69.

⁴⁵⁰ Attâr, Cilt: 1, ss. 70-71.

Hüthüt, kekliğin konuşması bitince lafa girer. Havalı havalı salınıp da özürleri sıralamasına kızar. Mücevherlerin aslında renklere boyanmış bir taş olduğunu söyler. Kekliğin de bu taş sevdası yüzünden kalbinin taş kesildiğini belirtir. Hakikatten nasibi olanın renge, taşa aldırmayacağını vurgulayarak kekliğin Hakk’a uzak olduğunu göstermiş olur. Ardından Hz. Süleyman’ın (as) değerine kimsenin ulaşamayacağı kadar kıymetli ve peygamberin hâkimiyetinin mührü olan yüzüğünü anlatır. Allah, Hz. Süleyman’a (as) büyük bir servet vermiştir.⁴⁵¹ Rüzgâr,⁴⁵² hayvanlar,⁴⁵³ cinler⁴⁵⁴ onun emrindedir. Hepsinin sebebi sahip olduğu o yüzüktür.⁴⁵⁵

Hz. Süleyman (as), ihtişamlı bir saltanat ve hükümdarlığın küçük bir taşa bağlı olduğunu anlayınca dünya gözüne değersiz gelir. Elindeki imkânların bir gün felâkete sebep olacağını görür. Nihâyetinde o taş da dünyaya aittir ve kıymeti de onun kadardır. Hz. Süleyman (as) için, ahiret yurdunun yanında onca servetin bir önemi yoktur. Hatta buna rağmen kendi elinin emeği ile geçinir. Allah’ın kimseye böylesi bir servet vermemesi için dua eder.⁴⁵⁶

Hüthüt, bu servet yüzünden Hz. Süleyman’ın (as) cennete diğer peygamberlerden geç gireceğini söyler.⁴⁵⁷ Peygamberi dahi böylesi etkileyen taş, normal insanlara neler yapar. Keklik mürîdi, mücevherler ise dünya malını temsil eder. Hüthütün ona tavsiyesi; taş sevdasına bunca yeri kazıp kan içinde kalmak yerine asıl mücevheri araması, gönlünü onunla doldurmasıdır. Yoksa kendini de ömrünü de heba edecektir.

4.2.1.6. Hümânın Özü

Kuşların mazeretleri hümâ ile devam eder. O gölgesi ile sultanlıklar nasip eden bir kuş olarak kabul edilir. İsmi “*talih kuşu*” diye anılır. Gölgesi kimin başına düşse o kişinin saltanat sahibi olduğuna inanılır. Bunları bilen hümâ, kendini büyük görerek konuşmaya başlar. Diğer kuşlar gibi sıradan olmadığını söyler. Nefsine kemik vererek rûhunu koruduğunu düşünür. Böyle büyük bir makama ermesini de buna bağlar.

⁴⁵¹ Enbiyâ, 21/79.

⁴⁵² Enbiyâ, 21/81.

⁴⁵³ Neml, 27/18.

⁴⁵⁴ Neml, 27/17.

⁴⁵⁵ Attâr, Cilt: 1, s. 72.

⁴⁵⁶ Sâd, 38/35.

⁴⁵⁷ Attâr, Cilt: 1, s. 73.

Kimsenin böyle bir nasipten kendini mahrum edemeyeceğini belirtir. Makamını ulu gördüğü gibi Simurg’u da kendine dost kabul etmez. Kibirlenerek kendisine sadece insanları sultan yapma himmetinin yettiğini, yol gerekmediğini dile getirir.⁴⁵⁸

Hüthüt, hümâya “gururuna bağlanan” hitabında bulunur.⁴⁵⁹ Nefsini avuttuğunu sandığı kemiklerin onu köpeğe benzettiğini söyler. Sultanlık nasip ettiği kişilerin bu dünyada mutlu olsalar da ahirette çetin bir hesaba muhatap olacaklarını belirtir. İnsanlara sultanlık bahşedeceğine kendini kemik derdinden kurtarmasını tavsiye eder.

Hüthüt, hümâya Sultan Mahmut’un⁴⁶⁰ (ö. 421/1030) hikâyesini anlatır. Büyük bir saltanata sahip olan sultanı öldükten sonra bir adam rüyasında görür. Dünyada onca nimete sahip iken oradaki halinin nasıl olduğunu merak eder. Sultan Mahmut, dert yanarak durumunu anlatır. Elinde hiçbir şey kalmadığı gibi bir de tek arpanın bile hesabı sorulur. Elem içinde dünyada sahip olduğu makamın pişmanlığını yaşar.⁴⁶¹

Hümâ kuşu, kalbi makam sevgisine meyleden mürîdi temsil eder. Yükselmek, mertebe kat etmek insanı kibirlenmeye iter. Himmet büyüdükçe nefis herkesten üstte olmak ister. Kimsenin kendine denk olmadığını düşünür. Sanki hep aynı noktada kalacak ve daha aşağıyı hiç görmeyecektir. Kibri, yanlışlarından bir zincir oluşturur ve istekleri artar da artar. Dahası bir başkasının sahip oldukları da rahatsız etmeye başlar. Nihâyetinde en son nokta Allah’a isyan olur. Hümâ, gibi nefsi susturduğunu sanan yanılır. Onu nimetten mahrum ettiğini düşünürken makam düşkünlüğü bedeni sarıp kibir tohumu eker ama fark edilmez. Önce kalp hakikatlerle beslenmeli ki bunlar nefsin oklarına karşı siper olabilsin.

4.2.1.7. Doğanın Özrü

Doğanlar, padişahların avcısıdır. Onların kollarında bulunur, isteklerini yerine getirirler. Padişahın en yakınında olma gururu ile doğan, kuşlar arasında başı dik şekilde konuşmaya başlar. Bu şerefe ermek için saray eğitimi aldığını, birçok şeyde fedakârlık yaptığını söyler. Hiç görmediği bir sultan için zorluklara katlanmaktansa

⁴⁵⁸ Attâr, Cilt: 1, s. 74.

⁴⁵⁹ Attâr, s. 97.

⁴⁶⁰ Gazneli Mahmut kast edilir. bkz. Attâr, Cilt: 1, s. 214. (936. beytin izahı)

⁴⁶¹ Attâr, Cilt: 1, s. 75.

kendi sultanının kolunda olmak gibi bir nimeti yeterli görür. Onun gözdesi olduğu için zaten istediklerine ulaşacağını söyleyerek yola çıkmayı reddeder.⁴⁶²

Hüthüt, sultanlığın sadece Simurg'a verildiğini, eşi benzeri olmayan bir hükümlanlığa sahip olduğunu söyler. Doğan kuşunun düşündüğü gibi sultana yakın olmak nimetlere sahip olmak değildir. Aksine en tehlikede olan onun yanı başında yer alan kimsedir. Sultan, yakınında yer alan kimseye kıymet verdiği için beklentisi de çok olur. Bunlar karşılanmadığı zaman ise kellesi kesilecek olan sultanın sağ koludur. Doğan kuşu, padişaha yakın olmakla tehlikenin farkında değildir. Hüthüt bu şekilde cevabını belirttikten sonra kral ile en sevdiği kölesinin hikâyesini anlatır. Kral ok atacağı zaman kölenin başının üzerine bir elma koyar ve nişan alır. En sevdiğini böyle bir tehlikeye sürüklemesi şaşılacak şeydir. Böylece gücünü göstermiş olur. Şâyet ok köleye isabet ederse beceriksiz olan kral değil kendisi olacaktır. Yani padişaha yakın olmak ateştir.⁴⁶³

Tasavvufta padişah, Allah'ı sembolize eder. Ancak burada kastedilen dünya sultanlığıdır. Doğan ise, makam sahibi kimselere meyleden mürîdi temsil eder. Hakîki padişahı unutup beşeri sultanlıklara aldanmak onun ateşine yakın olmaktır. Buna sahip olan kişi elinde olan nimetleri sultan verdi sanır. Oysa beşeri makamlara getiren, o kimseyi sultan yapan Allah'tır. Dünyadaki tüm makamları, makam sahiplerini O'nun için feda etmek gerekir.

4.2.1.8. Alaüveykin Özü

Denize âşık olan alaüveyk⁴⁶⁴ kuşu derdini anlatmaya koyulur. Her zaman sahillerde hüznü bir halde denizi izlediğini anlatır. Alaüveyk kuşu, hasretinden öylece kavrulsa da ondan bir damla dahi içemediğinden yakını. Ya denizden biraz eksilirse diye kıskançlığından duramaz. Simurg'a ulaşmaya gücü olmadığını, derya aşkının ona yeteceğini söyler. Derdini bir damla sudan ibaret görür. Bundan dolayı padişah aramak ona göre büyük bir iştir.⁴⁶⁵

⁴⁶² Attâr, Cilt: 1, ss. 76-77.

⁴⁶³ Attâr, Cilt: 1, ss. 77-78.

⁴⁶⁴ Mantıku't-Tayr şerhinde "balıkçıl" ismi ile tercüme edilmiştir. bkz. Şem'i, s. 336.

⁴⁶⁵ Attâr, Cilt: 1, s. 79.

Hüthüt, alaüveykin derdini anlayınca denizin tehlikelerle dolu değişkenlik gösteren bir su olduğundan bahseder. Bu sebeple nicelerini içine çektiğini söyler. Denizin bu karışık halini vefasızlık olarak nitelendirir. Onun üstesinden gelemese denizin onu helak edeceğini söyler. Alaüveyke göre ucu bucağı olmayan derya Allah için minik bir pınardan ibarettir. Hüthüt, sadece denizle yetinmemesini onun sahibine dönmesini tavsiye eder.⁴⁶⁶ Denize dalmakta faydalar olsa bile tehlikelerden uzakta güvende olmak için kenarda durmak gerekir.⁴⁶⁷

4.2.1.9. Baykuşun Özrü

Baykuş,⁴⁶⁸ ortaya atılarak kendine viraneleri köşk seçtiğini söyler. Başka yerler de bulmuştur ancak ona göre en sakın, huzurlu yer sarhoşların mekânı olan viranelerdir. Sıkıntı yaşasa da aradığı defineleri orada bulacağını düşünür. Oralarda defineye olan aşkının kendini gösterdiğini dile getirir. Simurg'un aşkına herkesin gücü yetmeyeceğinden onu masal olarak görür. Ona olan aşkını yiğitçe gösterememekten korktuğunu bahane ederek define aşkı ve viraneleri kendisine yeterli görür.⁴⁶⁹

Hüthüt, defineyi bulsa bile onun başında öldüğünü düşünmesini ister. O vakit onca çabanın ne faydası vardır. Baykuşun elde etmeye çalıştığı defineyi Âzer'in⁴⁷⁰ altından putuna benzetir ve ona âşık olmayı kâfirlik olarak görür. Ardından bir babanın altına olan sevgisinin hikâyesini anlatır. Paraya sevdalı olan adam öldükten sonra oğlunun rüyasına fare suretinde gelir. Sebebini sorduğunda ise altın sevgisi olan herkesin geleceği durumun bu olduğunu söyler. Hüthütün anlattığı bu hikâye baykuşa cevap olarak yeter.⁴⁷¹

Onun sevdiği yıkık mekânlar sarhoşların mesken tuttuğu yerler olduğundan onların yanında bulunan da oranın haline bürünür. Aradığı altın kadar kıymetli bir define olsa da yanlış yerde olmanın sonu hüsrân olur. Zira değerli ve güzel olan ancak temiz mekânlarda, temiz kimselerin yanında bulunur. Viranede olanın üstü toz, gönlü

⁴⁶⁶ Attâr, Cilt: 1, s. 80.

⁴⁶⁷ Şem'i, s. 340.

⁴⁶⁸ Abdülbakî Gölpınarlı tercümesinde "puhu kuşu" olarak çevrilmiştir. Ancak Mantıku't-Tayr şerhindeki "baykuş" tercümesini kullanmayı daha münasip gördük. bkz. Şem'i, s. 342; Attâr, Cilt: 1, s. 81.

⁴⁶⁹ Attâr, Cilt: 1, s. 81.

⁴⁷⁰ Kur'ân'da, Hz. İbrahim'in (as) babasının ismi olarak geçer ve putperest olduğu bildirilir. bkz. En'am, 6/74.

⁴⁷¹ Attâr, Cilt: 1, ss. 82-83.

yıkık olur. Define bulmayı umarken kalbi kararır. İstedliğini elde etse de ömür onun uğruna boşa geçer. Cihânın hazineleri Allah'ın elindeyken harabelere meyletmek aşk ehlinin işi değildir.

4.2.1.10. Kuyruksalan Kuşunun Özrü

Son olarak kuyruksalan kuşu halini anlatarak özür beyan eder. Mahcup, bitkin güçsüz bir kuş olduğunu, karınca kadar bile kuvvetinin olmadığını söyler. Simurg'a ulaşmak için uçamayacağını dile getirir. Herkes o sultanı ararken aciz, sıradan bir kuşun nasıl olur da bu himmete layık olacağını sorar. Simurg'a ulaşmayı imkânsız gördüğünden zorluklarla dolu yola düşerse yok olup gideceğini düşünür. Kendini ona layık görmeyip ona ulaşılmasını imkânsız kabul eder. Bundan dolayı "Yusuf'umu kuyuda ararım" diyerek bir yol çizer.⁴⁷² Söylediği sözlerle o makamı övüp kendini kıymetsiz gösterir. Aslında acizlik yoldan kaçışın bahanesi olur.⁴⁷³

Hüthütün cevabı kuyruksalan kuşuna ağır bir ders niteliğindedir. Tevâzu kılıfının altında isyana kalkıştığını söyler. Yaptıklarını riyâ⁴⁷⁴ olarak nitelendirir. Hz. Yakup (as) olup Yusuf'una kavuşmanın herkese nasip olmayacağını belirtir. Hüthüt, Hz. Yakup (as)'un oğluna olan sevgisini nelere sebep olduğunu anlatır. Bu muhabbet onun imtihanı olmuş, acısından gözlerini fedâ etmiştir.⁴⁷⁵ Onun hissettikleri kuyruksalan kuşunun hayalinden ötedir.⁴⁷⁶

Kuyruksalan, zaafın sembolüdür. Görünüşte mütevâzı suretine bürünür fakat yaptıkları tembelliktendir. Yol çetin, varılacak olan pek kıymetlidir. Yolcu ise âciz ve yola layık olmadığını söyler durur. Oysa beşer öyle istidatlarla yaratılmıştır ki farkında değildir. Rab karşısında âcizdir ancak hakikat yoluna düşerse Allah onun yürüyen ayağı, gören gözü, işiten kulağı olur.⁴⁷⁷ Hz. Peygamber (sav) ve Ebu Bekir (as)'ın yolculuğunda olduğu gibi Allah, kendisine inananı darda bırakmaz.⁴⁷⁸ Yeter ki gönül yola çıksın.

⁴⁷² Kendini Yakup (as) yerinde görür.

⁴⁷³ Attâr, Cilt: 1, ss. 83-84.

⁴⁷⁴ Gösteriş ve ikiye bölme anlamına gelir. Daha geniş bilgi için bkz. Erginli ve diğerleri, ss. 813-818.

⁴⁷⁵ bkz. Yusuf, 12/96.

⁴⁷⁶ Attâr, Cilt: 1, s. 84.

⁴⁷⁷ Buhâri, Rikak, 38.

⁴⁷⁸ Medine'ye hicret ederken Hz. Peygamber (sav) ve Hz. Ebu Bekir (ra) mağaraya sığınır. Müşrikler kapının önüne geldiklerinde Hz. Peygamber (sav) dostunu, "Üzülme, kuşkusuz Allah bizimle beraberdir." sözleri ile teselli eder. Âyette Hz. Peygamber (sav), "iki kişiden biri" ifadesi ile anılarak

4.2.2. Kuşların Yolculuğu

Kuşların hepsi hüthüte özrünü beyan eder. Attâr, çok uzamasın diye kuşların tamamını zikretmediğini söyler. Fakat hepsinin mazereti basit meselelerdir. Özür beyanları bitince kuşlar hüthüte çeşitli sorular yöneltir. Simurg’a nasıl ve ne zaman ulaşacaklarını, onunla aralarında bir bağ olup olmadığını sorarlar. Şâyet bir münasebet olsaydı ona iştîyak duyuyor olacaklarını belirtirler. Sadece bir kuşun ulaşması bile onlar için hayaldir. Kendilerini aciz, güçsüz, Simurg karşısında kıymetsiz gösterirler. Böylece bu yola layık olmadıklarını ve takat getiremeyeceklerini hep birlikte anlatırlar.⁴⁷⁹

Hüthüt, kuşların sözlerine çok kızar. Ne zamana kadar kendilerini böyle aciz göstereceklerini sorar. Yeryüzündeki kuşların hepsinin aslında Simurg’un gölgesinden ibaret olduğunu, onunla olan bağı ancak hakikati anladıklarında bileceklerini belirtir. Hüthüt, onu görememelerini kalplerinin ayna gibi parlamamasına bağlar. Simurg’u görmek için içlerine bakmalarını ister.⁴⁸⁰ Ardından hikâyeler anlatarak kalplerine yönelmelerini sağlamaya çalışır.

Kuşlar, hüthütün sözlerini dinleyince aradaki bağı biraz anlamaya başlar. Fakat tam tatmin olmak için soruları devam eder. Tereddütlerini dile getirip bu işin üstesinden gelmelerinin mümkün olup olmadığını sorarlar. Hüthüt bu defa âşığın nasıl olması gerektiğini anlatır. Candan, maldan, emellerden, dünyadan vazgeçmediği sürece o kişiye âşık denmez. Korku ile aşk aynı kalpte barınamaz. Yani engellerle dolu zor bir yolculuk onları bekler. Zaten her aşk sahibinin nasibine acı düşmektedir.⁴⁸¹

Hüthüt, yine konuyu hikâyelerle pekiştirir. San’an şeyhinin Hristiyan bir kıza âşık oluşunu uzun uzun anlatır. Ömrünü Allah yolunda geçirmiş, mürşid olma şerefine ulaşmış olan şeyhin hikâyesi şöyledir; San’an şeyhi, rüyasında bir puta secde ettiğini görmesi üzerine müridleri ile beraber Bizans’a doğru yol alır. Orada Hristiyan bir kıızı görüp âşık olur. Ondan başka bir şey düşünemez, onun kapısından başka yere gidemez hale gelir. Bunu fark eden genç kız şeyhin duyguları ile dalga geçer. Kendisine

Hiz. Ebubekir’e (ra) işaret etmiştir. Allah, güvercin yuvası ve örümcek ağı ile müşrikleri uzaklaştırarak kendisine güvenen kullarına yardım etmiştir. bkz. Tevbe, 9/40; Hamidullah, ss. 147-148.

⁴⁷⁹ Attâr, Cilt: 1, s. 87.

⁴⁸⁰ Attâr, Cilt: 1, ss. 88-89.

⁴⁸¹ Attâr, Cilt: 1, ss. 95-96.

kavuşması için din değiştirmek, şarap içmek, zünnâr⁴⁸² bağlamak, putlara tapmak gibi şartlar öne sürer. Şeyh, aşk ile yandığından Hristiyan kız ne derse yapar. Dahası şeyh mâşukuna kavuşmak için bir yıl domuz çobanlığı yapmayı bile kabul eder. Artık ne mürşidlik ne de din kalmıştır.⁴⁸³

Olanlara çok üzülen mürîdleri kırk gün dua edip yakarır. Nihâyet şeyhleri yaptığı hatanın farkına vararak pişmanlık içinde tövbeye koyulur. Şeyh, mürîdleri ile gitmek üzere yola düştüğünde Hristiyan kız yaptığı yanlıştan dolayı rüyasında ikaz edilir. Af dilemek ve Müslüman olmak için o da yola çıkar. Şeyhin yanına gelip özrünü bildirir ama genç kızda takat kalmamıştır ve oracıkta can verir.

San'an şeyhinin hikâyesi, kuşların dile getirdiği mazeretlerin oluşturabileceği felâket sonuçları gösterir. Bir zaafın neler yaptırabileceğini gözler önüne serer. Mürîdleri temsil eden kuşların zayıf noktaları farklıdır. Ancak bunlar yok edilmezse oluşacak sonuçlar aynıdır. Arzularını elde edebilmek için her şeyi feda etseler de bu boş çabadan ibarettir. Çünkü dünyaya dair istenen ne varsa yok olup gidecektir. Bu âlemde vefa yoktur. Sahip olunan her şey terk etmeye hazırdır. Onlar bırakmasa da ölüm arayı ayırır. Bu hikâyenin nihayetinde yapılan yanlış idrak edilse de aksinin olması da mümkündür. İşte o vakit sadece dünya değil hakikat yurdu da kaybedilir.⁴⁸⁴

Kuşlar, San'an şeyhinin başına gelenlerden etkilenerek sonunda yola çıkmaya karar verir. Bir rehberin öncülüğünde olmayı uygun görürler. Allah'ın hikmetiyle kura sonucunda hüthüt kuşların başı olur. Binlerce kuş Simurg'a ulaşmak için gökyüzünde kanat çırpır. Yolun zorluğundan hepsi yaralanmaya, tüyleri dökülmeye başlar. Yolculuğun ne zaman biteceğini, önlerine nelerin çıkacağını tahmin edemezler. Belirsizliklerden dolayı korku ve endişeye kapılan kuşlar, yeniden hüthüte başvurur. Onun kendilerinden bilgili, görmüş geçirmiş olduğunu düşünerek yolun gidişatı Hakkında sorular sormaya başlar. Bu endişeler giderse ancak o zaman sultanın eşğine varmak için çabalayacaklarını söylerler.⁴⁸⁵

Eserin bu kısmında yeniden kuşlar meclisi kurulur ve sohbet başlar. Kuşlar sorar, hüthüt cevaplar. Attâr, yirmi kuşun sorusu ile insan karakterlerinin zaafalarını

⁴⁸² Hristiyanların bellerine bağladığı kuşağa denir. bkz. Yeğin, s. 798.

⁴⁸³ Attâr, Cilt: 1, ss. 97-127.

⁴⁸⁴ Attâr, Cilt: 1, ss. 128-129.

⁴⁸⁵ Attâr, Cilt: 1, ss. 132-133.

tekrar kaleme almış olur. Mürşidleri konumundaki hüthüt, tasavvuf konularından nükteler anlatarak kalpleri tatmin etmeye çalışır.

4.2.2.1. Birinci Kuşun Arzı (Bahtın Kaynağı)

Kuşlardan biri atılır ve hüthüte, Allah’a onlardan ziyade nasıl yaklaştığını sorar. Hüthüt, bir zamanlar Süleyman’ın (as) ona nazar ettiğini, elde ettiği bu bahtın kendi eliyle ya da altın, gümüş sayesinde olmadığını bu bakıştan kaynaklandığını söyler. Burada Hz. Süleyman’dan (as) maksat Allah, nazar ise O’nun inâyetidir.⁴⁸⁶ Böylesi bir mükâfâtın ibâdetle elde edilemeyeceğini ancak bir lütuf olduğunu vurgular. Fakat buna bakıp da “ibadetler gereksizdir!” demenin kişiye belâ getireceğini anlatır. Öyleyse ikisi arasında bir orta noktada olmak gerekir. İbadetler her daim yerine getirilmeli ama sadece onlara güvenmemelidir. Görev layıkıyla yerine getirilince Allah’ın lûtfuna, peygamberin muhabbetine mazhar olunur.

Hüthüt, devamında çeşitli hikâyelerle Allah’ın sevdiği kullarının nazar ettiği kişilerin nasıl nimetlere sahip olduğunu anlatır. Sultanın yardımıyla balıkçı çocuğun onlarca balık tutmasından, idam sehpasında duran adamın Hak dostunun bakışı ile cennetlik olmasından bahseder.⁴⁸⁷ O’nun yolunda olanın bakışı bile nice nimetler verilmesine sebep olurken Rab mümin kulunun kalbine nazar ettiğinde neler bahşedilir, tahayyül bile edilemez.⁴⁸⁸

4.2.2.2. İkinci Kuşun Arzı (Aşk Kuvvettir)

Sıradaki kuş, acizliğinden dem vurmaya başlar. Böylesine zor, meşakkatli bir yola hiç çıkmadığını, buna gücünün yetmeyeceğini, nice arayışta olanın bu uğurda başını verdiğini söyler. Yola çıkarsa daha en başında nefessiz kalıp öleceği düşüncesindedir. Hüthüt, aşkın karşısında dünyalık amaçların küçüklüğünü şöyle ifade eder; madem herkes ölecek, dünyanın kötülüğü içinde boğulmaktansa bu yolda ölmek daha iyidir. O zaman âşık derler. Ancak desinler diye değil mâşuk razı olsun diye can

⁴⁸⁶ Şem’i, s. 491.

⁴⁸⁷ Attâr, Cilt: 1, ss. 136-139.

⁴⁸⁸ Enfal, 8/24; Bakara, 2/77.

verilir. Kendinden ve halktan tamamen geçmek gerekir. Yani Hak ile aradaki engeller kalkmalıdır. Bunu başaramamış kimse yaşasa da ölüdür.⁴⁸⁹

Böylece ikinci kuşun sözleri sayesinde hüthüt, yolu aşmak için en önemli sır olan aşkı açık etmiş olur. O bir gönle girdi mi canına talip olur, varlık ortadan kalkar. İnsan, karınca kadar aciz dahi olsa aşk geldiğinde zorlar, acı çekmeden istediğini vermez.⁴⁹⁰ Yolun her yanını tehlikeler sarmış, zaten sıkıntısız olduğunu kimse vadetmiyordur. Dolayısıyla hem cefaya hem vefaya rıza göstermek gerekir. Çünkü âşık, mâşuktan gelen lütfu da kahrı da hoş karşılayandır.

4.2.2.3. Üçüncü Kuşun Arzı (Tövbe ve Ümit)

Bir diğer kuş, günahkâr olduğunu ve sultana layık olmadığını söyler. Hüthüt, O'ndan ümidini kesmemesi, her zaman ihsanını istemesini tavsiye eder. Tövbe kapısının açık olduğunu, samimi bir kalp ile yöneldiğinde huzura kabul edileceğini belirtir. Çünkü bu kapı kapalı olsa bir günah işleyene nimetler verilmezdi.⁴⁹¹

Allah, af dileyenin tövbesini kabul edeceğini buyuruyor.⁴⁹² O, Rahmân ve Rahîm'dir,⁴⁹³ hataya düşen kullarını merhametiyle kuşatır,⁴⁹⁴ tövbe edenleri sever.⁴⁹⁵ Günahların çokluğundan kendini O'na layık görmemek bu isimlerine güvenmemektir. Defalarca yanlışla düşülse de yeniden ümit ile o kapıya yönelmek gerekir. Allah, yarattığı varlıkların kendisine muhtaç olduğunu bilir ve ona göre muamele eder.

Tövbe etmek mümkün olmasaydı, tek hatada herkes Allah'tan uzaklaşırdı. İnsan iradeli bir varlık olduğundan yanlışla yahut doğruya yönelmek onun seçimine bağlıdır. Yaptığı her ne varsa karşılığını alacaktır. Bu farkındalıkla hareket etmek fakat yanlış yapıldığında ümidi yitirmemek gerekir. Zira Allah, rahmetinden ümit kesilmemesini ister.⁴⁹⁶ Çünkü ümitsizlik ancak kâfirlerin işidir.⁴⁹⁷

⁴⁸⁹ Attâr, Cilt: 1, ss. 142-144.

⁴⁹⁰ Attâr, Cilt: 1, s. 144.

⁴⁹¹ Attâr, Cilt: 1, s. 149.

⁴⁹² Bakara, 2/37-54-128-160; Nisâ, 4/16; Tevbe, 9/104; Nasr, 114/3.

⁴⁹³ Rahmân, yaratıkların hepsine merhamet eden; Rahîm, ahirette yalnız müminlere merhamet eden anlamına gelir. bkz. Fatiha, 1/2.

⁴⁹⁴ Bakara, 2/143; Âl-i İmrân, 3/89-129; En'âm, 6/165 vb.

⁴⁹⁵ Bakara, 2/222.

⁴⁹⁶ Zümer, 39/53.

⁴⁹⁷ Yûsuf, 12/87; Hicr, 15/56; Ankebût, 29/23.

4.2.2.4. Dördüncü Kuşun Arzı (Nefsinin Esiri)

Başka bir kuş, döneke karakterli olduğunu, daldan dala atladığını söyler. Kimi zaman dinini yaşayan bir zâhid kimi zaman ise meyhaneye düşmüş bir sarhoş olduğunu anlatır. Bu iki zıt durum arasında gider gelir. Hüthüt, bunu çok normal karşılar. Sürekli aynı halde kalan insanın pek az olduğunu dile getirir. Zira herkes doğruyu yapsaydı peygamberlerin gönderilmesinin amacı olmazdı. Dolayısıyla hata yapmak olası bir davranıştır. Ancak yanlışla karşı iyi ve doğrunun yanında yer almak gerekir. Bu da ibadetleri yerine getirmek ile mümkündür.⁴⁹⁸

İnsan rûhu çeşitli hallere bürünür. Bir vakit kulluğundan lezzet alırken, bir başka an yanlışla düşer. Bu açıdan bakıldığında iki farklı durumu yaşamak normaldir. Fakat iki uç noktada olmak sıkıntılı bir durumdur. İbadetlerini hakkıyla yerine getiren birinin büyük günahlara girmesi düşünülemez. İbadetler, imanı nefsin oklarından koruyan kalkandır. İhlasla yerine getirildiği vakit iman güçlenir. Böylece küçük hatalar olsa dahi farkına varmak, doğru yöne dönmek daha kolay olur.

4.2.2.5. Beşinci Kuşun Arzı (Nefis Mücadelesi)

Bir diğer kuş, nefsinden yakınıdır. Ne yaparsa yapsın onu yola getiremediğinden bahseder. Nefsini köpek olarak görür ama kendisine itaat etmesini sağlayamaz. Bu mücadele içinde uğraşıp dursa da onunla nasıl baş edeceğini bilemez. Hüthüt, ona nefsinin övüldüğü sürece ıslah olmasının mümkün olmadığını söyler. Bir ömrün demlerini şöyle anlatır; çocukluk bir şeyi akıl edememek, gençlik delilik, orta çağda hakikatten uzaklık, son zamanda ise bedeninin âciz düştüğü yaşlılık vardır. Böyle geçirilen bir ömür ile nefis terbiye edilemeden ölüm gelir. Gafletle dolu bir hikâye son bulmuş olur.

Özellikle gençlik yıllarında nefis ile mücadele pek çetindir. O yaşlarda insanı kendine çeken çok fazla dünyalık vardır. Yaş ilerledikçe nefsin istekleri azalır. Kul, tam ibadete yönelecek olur ki bu defa da güç yeterli değildir. Dolayısıyla gencin yapmış olduğu ibadet yaşlınınkinden daha kıymetlidir. Çünkü genç, nefsin tüm

⁴⁹⁸ Attâr, Cilt: 1, s. 156.

zorlamalarına karşılık Hakk'ı seçmiştir. Bu mücadele bedenen yapılan bir savaştan daha zordur ve mezara kadar da insanın içindeki çekişme devam edecektir.

Nefse karşı mağlup olmak ateşe sürüklenmektir. O, asla hayırlı bir yola sevk etmez. Hüthütün anlattığı mezar kazan ihtiyar hikâyesinde mezarcının, “Bu köpek nefsim, tam yetmiş yıldır mezar kazdığımı gördü de bir an bile ölmedi.” sözleri onun isteklerinin tükenmeyeceğini gösterir.⁴⁹⁹ Öyleyse nefsi iyi tanımak, dediklerinin aksini yapmak gerekir. Nefis, ölmese de terbiye edilir ki sûfilerin amacı da budur.

4.2.2.6. Altıncı Kuşun Arzı (Şeytanla Savaş)

Şeytan ile mücadelesi çetin olan bir kuş hüthüte yakıdır. Ona karşı savaşmaktan yorulduğunu söyler. Manevî yolculuğa çıkıp nasıl kendine geleceğini sorar. Hüthüt, arzularının onun şeytanı olduğunu, ne zaman nefsinin sözünü dinlese o an birçok şeytan doğacağını belirtir. Dünyayı onun egemenlik alanı olarak kabul eder. Şeytanın insana hükmetmesi ancak bu âlem ile sınırlıdır. O, dünyaya meyledenin ibadetlerini zorlaştırırken yüzünü Hakk'a dönüp geçici dünyayı sevmeyene sırtını döner. Şâyet uğraşıyorsa, kişinin eksikliğindendir.⁵⁰⁰

4.2.2.7. Yedinci Kuşun Arzı (Altın Hırsı)

Sıradaki kuş altına olan sevgisini, onun yüzünden kibirli olduğunu anlatır. Onu varlığının sebebi, hayatının amacı olarak görür. Dünyaya meyli, altına olan ilgisi öyle bir hale getirir ki manevî hazları hissetmez olur. Hüthüt, onu Allah'tan alıkoyan her şeyin puttan ibaret olduğunu, şekle takıldığını söyler. Sahip olduğu malı ile ne kendine ne de başkalarına fayda sağlamayacağını, çünkü ya sadaka verdiği kişiyi ya da kendini rahatsız edeceğini anlatır.⁵⁰¹

Hüthüt, ona elinde olan ne varsa yoksullara vermesini tavsiye eder. Çünkü âyette “Sevdiğiniz şeylerden yoksullara vermedikçe, onları doyurmadıkça Allah'ın lütfuna nail olamazsınız.” buyrulmuştur.⁵⁰² O'na ulaşmak için candan geçmek gerekir.

⁴⁹⁹ Attâr, Cilt: 1, s. 163.

⁵⁰⁰ Attâr, Cilt: 1, s. 168.

⁵⁰¹ Attâr, Cilt: 1, ss. 174-175.

⁵⁰² Âli İmrân, 3/92.

Ancak bu; maldan, mülkten, dünyaya dair her şeyden vazgeçmekle mümkün olur. Bağlanılan bir çaput parçası bile olsa kalpte Allah'tan fazla yer tutmuş ise bu yola çıkılmaz.⁵⁰³

4.2.2.8. Sekizinci Kuşun Arzı (Dünyanın Geçiciliği)

Bir başka kuş, kaldığı mekânın güzelliğini, ne kadar mutlu olduğunu anlatır. Yaşadığı yer ihtişamlı bir saray olduğundan oradan uzaklaşması mümkün değildir. Kendini kuşların kralı olarak görür. Sultana ulaşmak için zahmetleri göze alırsa bu makamı kaybedeceğinden korkar. Köşkünü bırakıp yola çıkmayı, irem bağından vazgeçip cehenneme girmek olarak nitelendirir. O, dünyaya rağbet eden mürîdi temsil eder. Kur'ân', "*Şunlar (inanmayanlar) dünyayı tercih ediyorlar.*"⁵⁰⁴ âyeti ile bu kimseleri zikretmiştir.⁵⁰⁵

Hüthüt, dünyanın bir külhan⁵⁰⁶ olduğunu söyleyerek sarayının bu ateşlerin içinde nerede olduğunu sorar. Mekânının cennetteki köşklere benzese bile ölüm anında külhan gibi karanlık olacağını belirtir. Çünkü ölüm, tüm saadetleri silen acı bir gerçektir. Dünyanın neresine gidilirse gidilsin vakit geldiyse zaman bıçak gibi kesilir. Kaçılacak küçük bir delik bile yoktur. O an harabede yahut sarayda yaşamak fark etmez. Zira nihayetinde gidilecek yer toprağın altıdır. İnsan sahip olduğunu sandığı hiçbir şeyin hâkimi olmadığı gibi kendi de bu dünyaya ait değildir.

İhtişamlı saltanatı ile övünen kralın hikâyesi tam da bu kuşun halini anlatır. Sarayını mükemmel gören padişaha bir zâhid tek bir kusuru olduğunu şu sözlerle ifade eder; "Ey devletle başı yücelmiş padişahım, Azrail'in gireceği delik tıkanmadı ki." O delik kapanmadı mı ne saray ne ihtişam kalır. Zâhid, oranın tam yaşanacak yer olduğunu söyler. Çünkü hiçbir şeyi eksik olmayan, altınlarla bezenmiş cennetten bir parça gibidir. Fakat bâki olmamasına çare yoktur. Kral bu sözler karşısında sinirlense de Azrail (as)'in oraya girmesini engelleyemez. Zaten ölüm anında candan başka hiçbir şey göze güzel görünmez.⁵⁰⁷

⁵⁰³ Attâr, Cilt: 1, s. 176.

⁵⁰⁴ İnsan, 76/27.

⁵⁰⁵ Attâr, Cilt: 1, s. 184.

⁵⁰⁶ Hamamların altında ateş yakılan mekânlara verilen isimdir. bkz. Yeğin, s. 348.

⁵⁰⁷ Attâr, Cilt: 1, s. 185.

4.2.2.9. Dokuzuncu Kuşun Arzı (Güzelliğin Tutsağı)

Beşeri sevgilinin aşkına tutulan başka kuş derdinden yakınmaya başlar. Ondandır ayrı kalamadığını, sevgisinin ateş olup yaktığını anlatır. Nasıl olur da bu şaşkın halde sevdiğini görmeden vadileri aşar. Kuş kendi diliyle sevgilisini putlaştırdığını söyler. Onu görmemeyi, ayrılığına sabretmeyi kâfir olmakla aynı görür. Derdinin imanı da küfrü de aştığını, zaten aşka sahip olduğunu düşünür. Hâline çare aramak yerine sadece sevdasının büyüklüğünden bahseder. Bu aşkın benliğini nasıl ele geçirdiğini anlatıp durur.⁵⁰⁸

Hüthüt, kuşa surete kapılıp kaldığını, noksan olan bir güzelliğe âşık olsa da nihâyetinde onun biteceğini söyler. Bu sevda ile sarhoş olmasının küfür ve bunun şehvetin bir oyunu olduğunu anlatır. Geçici olan güzellik nefse hoş geldiğinden insanın imtihanıdır. Sadece gayb âleminin sahibine duyulan aşk gerçektir. Onun dışında kalbe giren tüm sevgiler O'na ulaşmaya engeldir. Beşeri putlaştıran aşk, nimetlere boğan Rabb'e nankörlüktür. Bunun sonu ise nedamettir.⁵⁰⁹

4.2.2.10. Onuncu Kuşun Arzı (Ölüm Hakkında)

Kuşlardan birini ölüm korkusu sarmıştır. Bu yol için hazırlığının olmadığını, daha yolun başında son nefesini vermekten korktuğunu söyler. Hükümdar bile olsa herkese ölümün geleceğini bilmek ona acı verir. Hüthüt, varlığının biraz kemik ve ilik, yeryüzünde görülen bir damla su; ömrünün ise birkaç nefesten ibaret olduğunu dile getirir. Tüm hayatı boyunca cihana hükmetse de sonunda rûhunu teslim edeceğini belirtir.⁵¹⁰

Ardından hüthüt, kaknus kuşunun hayatını anlatır. Musikâr da denilen bu kuş çok uzun yaşar ve öleceği anı bilir. Vaktin geldiğini anlayınca topladığı çalılarının üstünde çırpınmaya başlar. Sonunda kanatlarından çıkan kıvılcımla yanarak can verir. Küllerinden yeni bir kaknus doğar.⁵¹¹ Eşi olmayan bu kuş, tek başına binlerce yıl tek başına yaşar ve acılar içinde ölür. İnsan ise kalabalıklar içinde bir hayat sürer ama ölüm geldiği an yalnızdır. Sadece amelleri onun yanındadır ve onlar Allah'a ulaşma

⁵⁰⁸ Attâr, Cilt: 1, s. 191.

⁵⁰⁹ Attâr, Cilt: 1, s. 192.

⁵¹⁰ Attâr, Cilt: 2, ss. 4-6.

⁵¹¹ Attâr, Cilt: 2, ss. 3-4.

yolunda azıklardır. Ölüm korkusu hazırlık yapılmamasından kaynaklanır. Dünyayı ahiretin tarlası bilerek yaşayana canının alınması vuslattır.

4.2.2.11. On Birinci Kuşun Arzı (Geçici Hevesler)

Bir başka kuş, hayatı boyunca mutluluk yaşamadığından, hep acı ve keder içinde olduğundan yakınır. Bunca sıkıntıyı çekmişken bu zorlu yolculuğa çıkmak istemez. Hüzünleri olmasa onlara eşlik edebileceğini hatta bundan hoşlanabileceğini düşünür. Hüthüte bu halde ne yapabileceğini sorar. Dertli kuşa hüthüt, hırsının esiri olduğunu söyler. İstekler her dâim elde edilse de hepsi geçicidir ve bunlar ölene kadar bitmez. Sahip olunan hiçbir şey nefsi tatmin etmeye yetmez. Dahası olmayınca da acı çekilir. Ömrü boyunca acılara gark olduğunu söyleyen kuşun durumu da böyledir. Var olanlarla mutlu olmadığı için hüzünden kurtulamamıştır.⁵¹²

Madem arzular nefesin olduğu kadardır onlar için elem içinde boğulmaya gerek yoktur. Geçip gidecek olan için hayatı acılaştırmak anlamsızdır. Onun dışında derde dûçar olunduysa kulun değerindendir. Allah, sevdiği kullarına dert verir ama dermanı da içindedir. Örneğin, insanların rehberi peygamberler en çetin zorlukları yaşamışlardır. Mükâfatları, yaşadıkları sıkıntıların içinde gizlidir. Onca lütfun yanında verilen dertler ancak çakıl taşıdır. Nimetleri görmeli ki zorluklar küçülüp yok olsun, kalp yalnız Allah için hüznü lensin. Zirâ, “Kim âşık oldu da sevgili onun haline bakmadı, onu görüp gözetmedi?”⁵¹³

4.2.2.12. On İkinci Kuşun Arzı (Buyruklara Uymak)

Kuşlardan biri buyruklara uyulduğu takdirde sonunun ne olduğunu sorar. Sadece Allah’tan emir beklediğini ve ne söylerse itaat edeceğini yahut sonuçlarına katlanacağını söyler. Kimsenin söylediği sözün, verdiği virdin onun için önemi yoktur. Böyle bir sualin gelmesi hüthütü çok memnun eder. Bundan daha büyük olgunluk mertebesi olmadığını belirtir. Buyruğa uygun az bir ibadetin dahi çok değerli olduğunu

⁵¹² Attâr, Cilt: 2, ss. 18-19.

⁵¹³ Şem’i, s. 651.

söyler. Emri yerine getirmek için çekilen sıkıntı da daha çok sevap kazanmaya vesile olur.⁵¹⁴

İnsanın dünyaya gönderiliş amacı kulluk etmek olduğundan itaat eden kurtulur.⁵¹⁵ Yapması gereken ibadetler ve kaçınması icâb eden davranışlar belirtilmiştir. Doğru ile yanlışın, hak ile bâtılın arası ayrılmış⁵¹⁶ ve ikisi arasında seçim yapma hakkı insanın iradesine bırakılmıştır. Sonucunda da iyi ya da kötü karşılığını alır. Kul, kısa bir hayatta buyruklara uyarsa ebedî bir mükâfat elde eder. Onun da ötesinde Allah'ın rızasını kazanır.

Evvelâ kalp aşk ile dolunca beden küle döner. Cisim ortadan kalkınca hiçliğe ulaşılır. Bu kulluğun başladığı makamdır. İmtihanlar ise niyetin samimiyetini sınar. Karşılaşılan her zorluk kulun bir adım daha olgunlaşmasına vesile olur. Hakikî kulluk sıkıntı anında belli olur. Görevini hakkıyla yerine getirene kapılar açılırken saygıda kusur eden huzurdan kovulur. Öyleyse zorluklar birer merdiven olarak görülerek buyruklar yerine getirilmelidir.

4.2.2.13. On Üçüncü Kuşun Arzı (Vazgeç Ki Bulasın)

Başka bir kuş, eline ne geçerse Allah için verdiğini, gönlünün meşgul olduğu şeyleri kendine haram gördüğünü anlatır. Hüthüte, Allah yolunda temizliğin nasıl olduğunu, ihlaslı olmanın yolunu sorar. Belki O'nun cemâlini görürüm diye ümit eder. Hüthüt, bu yolda sahip olduğu her şeyi kaybeden kimsenin temizleneceğini, varlığından geçmedikçe O'nun eşiğinden içeri girilemeyeceğini söyler. Kişinin önce kendini arındırması sonra yola koyulması gerekir. Aksi halde benlik ona engel olur.⁵¹⁷

Hakikat için kapıya varanın kalbinde yalnız Allah olmalıdır. Benlikten geçip yola düşenin bakışı başka yöne kaysa tokat yer. Çünkü gönül sahibine verilmiş, ayaklar O'nun menzilinde yürümüştür. Öyleyse gözler de O'na aittir. Şeyh Harakânî'nin (ö. 425/1033) başına gelen olay buna misaldir.⁵¹⁸ O, patlıcanı çok sevdiği halde nefsinin engeller. Ancak bir gün yarım patlıcan yedikten sonra oğlunun başı kesilerek kapısına

⁵¹⁴ Attâr, Cilt: 2, s. 26.

⁵¹⁵ İnsanın kulluk etme amaçlı yaratılmasına dair bkz. Zâriyât, 51/56.

⁵¹⁶ Bakara, 2/256.

⁵¹⁷ Attâr, Cilt: 2, ss. 33-34.

⁵¹⁸ Attâr, Cilt: 2, s. 35.

atılır. Bunun üzerine Harakâni, O'nun dost edindiği kimsenin O'ndan gayri hiçbir şeyi sevmeyeceğini söyler. Yaşadığı bu acı olayı sevdiği bir şeye meyletmesine bağlar.

4.2.2.14. On Dördüncü Kuşun Arzı (Himmet ve Gayret)

Kuşların soruları bu cevaplar üzerine bina edilerek devam eder. Bir diğer kuş bu manevî yolda himmete yer olup olmadığını sorar. İbadetleri çok olmasa da gayret ve himmette ileride olduğunu söyler. Hüthüt, yüce bir himmet ve sağlam bir gayretle elde edilmek istenilene ulaşılacağını belirtir. Kâinatın merkezini gayret olarak görür. Yani o, mülkün var olmasına sebeptir. Can kuşunun kanadı ise himmettir. Âyetle, *“Yeryüzünde gezen her türlü canlı ve (gökte) iki kanadı ile uçan her tür kuş, sizin gibi birer topluluktan başka bir şey değildir.”*⁵¹⁹ buyurulduğu üzere rûhların ulvî hakikatlere ulaşmasına vesile himmet ve gayrettir.⁵²⁰

Himmet, Allah'a dua edip yardım istemek; gayret ise çabalamak, çalışmak anlamına gelir. Yola düşmek için himmet ve gayret gerekir. İkisi hızlı uçan bir kuş gibidir. Öyle yol alır ki yaratılmış âlemin ötesine geçer.⁵²¹ Tek kanatla uçmak mümkün değildir. Allah, kendisinden isteyen ve fiili olarak da dua edenin yolunu kolaylaştırır. O sevdiği kullarının duasını geri çevirmez. Bundan dolayı tasavvufta bir şeyhten yardım istemeye himmet denir. Mürşid, Hakk'a dua ederek mürîdlerine yardım etmesini talep eder. Böylece nefis ile mücadelesinde şeyhinin duası, Allah'ın yardımı ile kemâle ulaşır.

4.2.2.15. On Beşinci Kuşun Arzı (İnsaf ve Vefa)

Sıradaki kuş insaf ve vefanın padişah katındaki değerini merak eder. Kendisine doğru ve dürüst olmayı bahşettiğini, bunlara sahip olanın ilim ve irfanda hangi noktada olduğunu sorar. Hüthüt, insafı her şeyden kurtaran bir padişaha benzetir. Merhametli olmayı bütün ömrü kullukla geçirmekten daha kıymetli görür. Fakat göstererek

⁵¹⁹ En'âm, 6/38.

⁵²⁰ Attâr, Cilt: 2, s. 38; Şem'i, 695.

⁵²¹ Attâr, Cilt: 2, s. 41.

yapmanın riya ve gösterişe sebep olacağını söyler.⁵²² İnsaf eden kişi dıştan nasıl görüldüğünü değil kalbini düşünmelidir.⁵²³

Hüthüt sözden alınacak dersi hikâyelere bırakır; Sultan Mahmut'a tutsak düşen Hindistan padişahı Müslüman olur. Zamanla Allah aşkı kalbinde o kadar büyür ki gece gündüz ağlamaya başlar. Sultan Mahmut, krallığını kaybettiği için onun bu halde olduğunu düşünür. Ona eski imkânlarından daha fazlasını vereceğini söyler. Ancak Hindistan padişahı hesap gününde vefasızlığı ile anılacağı için ağladığını söyler. Sultan Mahmut ve ordusu gelene kadar Allah'ı yâd etmeyen padişah, vefasız geçen yıllarını düşünerek kederlenir. Yenik düşmeseydin kendine gelmeyecek miydin? diye sorulduğunda ne cevap vereceğini bilemez. Bu mahcubiyet ile gözyaşı döker.⁵²⁴

İki savaşçının hikâyesinde; Müslüman olan namaz kılmak için kâfir savaşçıdan izin ister. Böylece namazını eda eder ve tekrar kılıçlar çarpışmaya başlar. Daha sonra kâfir, dua etmek için zaman isteyip oradan ayrılır ve putunun karşısına geçer. Müslüman onu öldürüp zafer kazanmayı düşünerek harekete geçtiği esnada bir ses duyar. Yaptığı bu iş yüzünden sert bir şekilde uyarılır ve kâfire karşı vefalı olması istenir. Bu sözler üzerine ağlamaya başlayan Müslüman, uygulamayı düşündüğü kötü fiil sebebiyle kendisine hesap sorulduğunu çarpıştığı kâfire anlatır. Allah'ın, yaratanını inkâr eden kimse için dostunu azarlaması kâfirin kalbine dokunur. Bu durum karşısında kendini vefasız görür ve Müslüman olur.⁵²⁵

Hüthüt, son olarak kardeşlerinin Hz. Yusuf'u (as) kuyuya atarak yaptığı vefasızlığı anlatır. Tüm bunların kulun halini ifade ettiğini ve Rabbi'ne karşı onun aynı vefasızlıkta bulunduğunu söyler.⁵²⁶ Hikâyelerin her biri ayrı ayrı ders verir. Allah, kullarına karşı merhametli ve vefalıdır. Bunu iman edip etmemesine bakmadan tüm insanlara gösterir. Onlardan da hem kendisine hem de diğer varlıklara karşı insafli ve vefalı olmalarını ister. Aksi olduğunda dost bildiği kişi dahi olsa uyarmaktan geri durmaz.

⁵²² Attâr, Cilt: 2, s. 45.

⁵²³ Şem'i, s. 707.

⁵²⁴ Attâr, Cilt: 2, ss. 46-48.

⁵²⁵ Attâr, Cilt: 2, ss. 49-50.

⁵²⁶ Attâr, Cilt: 2, ss. 51-52.

4.2.2.16. On Altıncı Kuşun Arzı (Sitem Etmek)

Başka bir kuş o huzurda sitem edene ne gözle bakıldığını sorar. Hüthüt, ilahî sırlara eren kişinin yaptığı sitemin hoş görüldüğünü, çünkü o kişinin küstahça konuşmayacağını söyler. Padişahın sırrını taşımayan kimsenin sitemi ise dininden ve canından olmasına sebep olur.⁵²⁷

Allah dostları, Rableri'ni tanır ve sitem ettikleri vakit neyin O'nun gazabını celb edeceğini de iyi bilirler. Zaten onlar Allah'tan, Allah da onlardan razı olmuş, naz makamına ermişlerdir.⁵²⁸ Söyledikleri sözler sevilene olan yakınlığın ifadesidir. Kullukta eksik birinin sitem etmesi ise hadsizliktir. Görevini yapmazken hangi hakla Rabb'e söz söyleyecektir. O'nun fersah fersah uzağında olan kimsenin söylediği söz isyanını artırır. Allah'ın rahmetine muhatap olmak varken gazabını üzerine alır.

4.2.2.17. On Yedinci Kuşun Arzı (Kuru İddia)

Hak âşığı olduğunu iddia eden başka bir kuş konuşmaya başlar. Herkesten uzaklaşıp Allah'ın aşkıyla yandığını, başka kimseyi görmediğini söyler. Ona göre artık vuslatı yaşamamanın vakti gelmiştir. Hüthüt, böyle iddialarla Simurg'la dost olunamayacağını belirtir. Bu herkesin yapabileceği bir şey değildir. Bu kuş bahsettiği dava için hareket etmeye kalkışır o vakit dediklerinde ne kadar dostâne olduğu ortaya çıkar. Önemli olan Allah'ı ne kadar çok sevdiği değil O'nun kulluğa kabul etmesidir.⁵²⁹

Rabb'in huzuruna kabul etmesi en büyük şereftir. Çünkü O'nun kapısından başka gidilecek yer yoktur. Kalpte sevgisini var edip kendisine yakınlaştıran O'dur. Bu yakınlığı kendinden bilmek gururlanmaya sebeptir. Zirâ Allah nasip etmezse ne muhabbet ne de vuslat olur. Kul seviyorsa yolundan vazgeçmemeli, Rabb'i kulum diye seslenene kadar devam etmelidir. Rıza makamı ulaşılacak son nokta olan fenâya götürür. Varlığı yok olur ve nihâyet sadece Allah kalır.

⁵²⁷ Attâr, Cilt: 2, s. 53.

⁵²⁸ Beyyine, 98/8.

⁵²⁹ Attâr, Cilt: 2, ss. 61-62.

4.2.2.18. On Sekizinci Kuşun Arzı (Kemâle Erdiğini Sanan)

Kemâle erdiğini sanan bir kuş konuşmaya başlar. Bunun için çok sıkıntı çekip her şeyi yaptığını ve artık yeterince olgunlaştığını, isteğine ulaştığını söyler. Kendini ermiş zannettiğinden Simurg’a ulaşmak için çabalamayı gerekli görmez. Hüthüt, şeytan gibi kibrine kapıldığını ve haddini bilmediğini belirterek söylediklerini zandan ibaret görür. Nefsinin farkına varmasını tavsiye eder. Yolun karanlığından ümitsizliğe düşmek de, aydınlığından kibre kapılmak da yanlıştır.⁵³⁰

Kâmil olan kişi ulaştığı makamı dillendirmez. Bunu tahayyül dahi etmemeye çalışır. Bir anlık kibre kapılsa ikaza maruz kalır. Çıktığı yolda benliğe yer yoktur. Kemâle ermek O’nun varlığında yok olmaktır. Hiçliğe karışan kişinin dilinden ene (ben) değil hû (O) dökülür. Kendini oldu zanneden, ben demeye devam eden nefsini terbiye etmemiş demektir. Böyle devam ettiği sürece Allah’tan uzaklaşır. Kuşun hali yolun başında yaşanan manevî tecrübenin nefse büyüklük hissi vermesinden kaynaklanır. Bu duygu aşılırsa gaybın kapıları açılır. Aksi hâlde kibir ve küfre götürür.

4.2.2.19. On Dokuzuncu Kuşun Arzı (Sevgilin Allah Olsun!)

Konuşma ilerledikçe sorular olumlu olmaya başlar. Başka bir kuş yolculuğun nasıl gönül huzuru ile geçebileceğini sorar. Yoldan bıkmamak için başlarına gelebilecek zararları bilmek ister. Gayba dair bilgiye sahip olmadığından başkalarının onda ayıp bulduğunu söyler. Hüthüt, her zaman Allah’ı anmasını, huzuru ancak O’nda bulacağını belirtir.⁵³¹

Çünkü her iki âlemde de rûhun sükûneti Rabb’e yakınlıktır. “*Kalpler ancak Allah’ı anmakla huzur bulur*”⁵³² âyeti buna delildir. Yolun amacı O’na ulaşmaktır. Bu istek, zorluklara karşı güç verir ve en sıkıntılı anda dahi huzuru sağlar. Gönül, Allah’a bağlanınca yolda kusur görülmez. Çünkü sevilene vuslat için çekilen sıkıntı muhabbeti güçlendirir. O’ndan gayrısı zorlukları silip kalbin gamını yok edemez.

⁵³⁰ Attâr, Cilt: 2, ss. 68-69.

⁵³¹ Attâr, Cilt: 2, s. 77.

⁵³² Ra’d, 13/28.

4.2.2.20. Yirminci Kuşun Arzı (O’ndan O’nu İste)

Bir diğer kuş huzura varınca Simurg’tan ne istemeleri gerektiğini sorar. Yüce bir makamdan dünyadaki en iyi şeyi istemek gerektiğini bilir. Ancak en kıymetli olan nedir ki kuşlar onu talep etsin? Hüthüt, kuşun câhilliğini görerek bir şey talep edilecekse O’ndan O’nu istemek gerektiğini söyler. Çünkü buna layık kendisinden daha kıymetli herhangi bir şey yoktur.⁵³³

Büyük zatlar sadece O’nu istemişlerdir. Allah’ın cemâlini görmeyi nice dünya nimetine hatta cennetin en üst katına tercih etmişler. Hakk’a dost olan elde edilecek en kıymetli hazineye sahiptir. Ne cennet isteği ne cehennem korkusu kalbinde yer edinir. Rûh yaratıldığı ilk anda “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*”⁵³⁴ sorusuna muhatap olmuş ve “*Belâ (evet)*” diyerek karşılık vermiştir. Tasdik ettiği bu soruyu dünyada da onaylaması gerekir. Ancak geçici lezzetler rûha onayını unutturur. Rabbi, bu defa “*Allah kuluna kâfi değil mi?*”⁵³⁵ buyurur. Soruda bir incelik vardır. “*Kulum*” diyerek sahiplenmiş, onun da sadece Rabb’ini dilemesini istemiştir. Rûh, “Evet sen bizim Rabbimizsin” dediyse buna karşılık o eşiğe varmalı Allah’tan sadece kendisini istemelidir.

4.2.2.21. Yirmi Birinci Kuşun Arzı (Götürülecek armağan)

Kuşlar yola dair her şeyi sorup tatmin olurlar. Aralarından biri o yüce makama ulaşınca armağan arz etmek gerektiğini düşünür ve bunun ne olabileceğini sorar. Hüthüt, böyle bir istekleri varsa orada olamayacak bir şey götürmeleri gerektiğini söyler. Tabi yüceler yücesine layık bir armağan olmalıdır. Fakat o huzurda hediye edilebilecek her şey vardır. Derken hüthüt, can yangını ile gönül derdi götürmelerini tavsiye eder. Çünkü orada bunlar bilinmez. Dertle bir ah edildiğinde bunun kokusu varılacak kapıya kadar gider.⁵³⁶ Bu kalpteki aşk yangını gösterir. Uzun bir yolda çekilen onca sıkıntı, yapılan fedakârlıklar O’nun muhabbeti ile mümkün olmuştur. Vuslata erdiğinde yanan gönlün sancısı ah ile görülür.

⁵³³ Attâr, Cilt: 2, s. 83.

⁵³⁴ A’raf, 7/172.

⁵³⁵ Zümer, 39/36.

⁵³⁶ Attâr, Cilt: 2, ss. 93-94.

4.2.3. Yedi Vadi

Kuşlardan biri, tehlikeli yolda gözlerinin görmez olduğunu belirterek Simurg’a ulaşmak için kaç fersah gitmek gerektiğini sorar. Eserin bu kısmında hüthüt artık vadiler hakkında bilgi verir; kat edilmesi gereken yedi vadi vardır. Bunları geçince padişaha ulaşılır. Ancak oraya varan yok olup geri dönmediği için yolun kaç fersah olduğu bilinmez.

“*Talep vadisi*” zorlu yolun başlangıcıdır. Sonra sonu olmayan “*aşk vadisi*”, bilgiye erişilen “*marifet vadisi*”, dördüncü olarak “*istiğna vadisi*”⁵³⁷, ardından birlik mekânı olan “*tevhit vadisi*”, şaşkınlığın arttığı “*hayret vadisi*” ve son olarak da “*fakr ve fenâ*”⁵³⁸ *vadisi*” gelir. Sonrası zaten yokluktur.

4.2.3.1. Birinci Vadi (Talep Vadisi)

Kuşların ulaştığı ilk menzil talep vadisidir. Birçok zorluk ile karşılaşılır. Sabretmek, emek vermek gerekir. Bu vadide çok çalışmak çabalamak şarttır. Başlangıç olduğundan haller değişkenlik gösterir. Her şeyden vazgeçmek, mal mülk, makam, geçici sevgiler gibi her türlü dünyalıktan temizlenerek yola çıkmak şarttır.⁵³⁹ Bu vadiye gelene kadar kuşlarla yapılan sohbetlerde hüthüt, onları başlarına gelebilecek türlü sıkıntılara karşı hazırlamıştır.

Buraya kadar ulaşan kişi, daha önce talep ettiği her ne varsa sevgisini kalpten silmelidir. İstenen sadece O’na ulaşmak olmalıdır. Beşerî şeyler varlığını terk edince Hakk’a olan istek artar. Böylelikle önüne çıkabilecek zorlukları aşma gücüne sahip olur. Kalbin tek isteği yüce varlığın huzuru olunca korku nedir bilinmez. Attâr, sırra ulaşmak için can alan ejderhadan dahi korkulmayacağını söyler. Ejderhadan kasıt nefis ve şeytan gibi kötülüğü dileyen sebeplerdir. Bunlar, insanın en büyük düşmanıdır.⁵⁴⁰

Talep vadisi aşılmadan diğerlerine geçilmez. Uzun yolda sabretmek, dayanmak gerekir. Yolun tozu toprağı tâliplere altındır. Kalp yücelere müştâk olunca dert de acı da hoştur. Vadiler çetin ve uzundur ancak talep kapısı hep açıktır. Bu dünya tâlibin

⁵³⁷ İstiğna, Allah’tan başka kimsenin minneti altına girmemek, elindekini kâfi bulmak. bkz. Yeğin, s. 293.

⁵³⁸ Fakr, maddeye ihtiyaç duymamaktır. Geniş bilgi için bkz. Erginli ve diğerleri, ss. 227-233.

⁵³⁹ Attâr, Cilt: 2, s. 100.

⁵⁴⁰ Attâr, Cilt: 2, s. 101.

mekânı olmasa da ebedi âlemde sabrının meyvesini yiyecektir. Burada yüce isteğe sahip olmayan güçsüz bir bedenden ibaret kalır. Kalbine yerleştirdiği her şey önüne engel olarak çıkar. Her biri nefis ejderhasının silahıdır. Vadiyi aşmak için gönül tenceresine aşk aşını koymalı, sabır ateşinde pişirmelidir. Yemek nasip olduysa daha fazla istemeli, yandıkça yanmalıdır.

4.2.3.2. İkinci Vadi (Aşk Vadisi)

İkinci vadiye gelince artık tâlibin kalbine aşk yerleşir. Bu vadi de zorluklarla doludur ve son durağa kadar böyle olacaktır. Aşk vadisi öyle çetindir ki oraya giren ateşin ortasına atılmış gibi olur. Attâr, bu vadiye giren kimsenin baştan ayağa ateş kesilmesini ister. Zaten gerçek âşık derdinin alevinde yanar.⁵⁴¹

İlk vadide dünyalık her şeyden geçerek aşka hazırlık yapılmıştır. Âşık, canı da dâhil sahip olduğu her şeyi vermeye hazırdır. Ten yanıp kül olunca gerçek aşk belli olur. Allah'ın ışığında âşıkların varlığı yok olur. Onların tek muradı mâşuka kavuşmaktır. Vuslatı hemen yaşamak her an sevgili ile olmak isterler. Ancak dünya bu isteklerine karşılık verilecek mekân değildir. Onların en büyük imtihanı vuslatı beklemektir. Âşıkların durumu tıpkı sudan çıkarılan bir balığın yine denize kavuşurum diye çırpınıp durması gibidir.⁵⁴² Bundan dolayı ölüm onlar için düğün gecesidir. Çünkü asıl vatana dönüş can kuşunun göçmesi ile olur.

Attâr, bu vadide aşkı ateş, akı ise duman olarak nitelendirir. Aşk geldi mi akıl oradan gider. *“Allah onları sever onlar da Allah'ı sever.”*⁵⁴³ âyetinin sırrı ortaya çıkmış olur. Fakat akıl O'nu anlamaktan aciz kalır. O'nu sadece kalpteki aşk idrak eder. Çünkü kâinatın her bir zerresi, aşk ile var edilmiştir.⁵⁴⁴

4.2.3.3. Üçüncü Vadi (Marifet Vadisi)

Aşk vadisinin zorluklarına katlanan kişi marifete ulaşır. Burada hakikatin bilgisine vâkıf olunmuştur. Artık endişeler, itirazlar ortadan kalkmıştır. Zorluklar devam etmesine rağmen kimsenin sesi çıkmaz. Ulaşılabilecek menzilin bilgisine varılmış,

⁵⁴¹ Attâr, Cilt: 2, s. 108.

⁵⁴² Attâr, Cilt: 2, s. 108.

⁵⁴³ Mâide, 5/54.

⁵⁴⁴ Şem'i, s. 862.

kalp sükûnete ermiştir. Attâr, yolun kişiden kişiye farklılık gösterdiğini, çünkü herkesin istidadının değişik olacağını söyler. Hiçbir kuş diğerine benzemeden kendi gücüne göre yolunda ilerler.⁵⁴⁵

Bu vadide yoldaşlık kalkar, herkes kendi menzilinde bulunur. Attâr, marifeti güneşe benzetir ve ışığı saçıldığında herkesin kendi çapında gözünü açıp makamına eriştiğini söyler. Tek bir kişi sırlara vakıf olsun diye binlerce kişi bu yolda yok olur.⁵⁴⁶ Hakk'ın bilgisine ulaşan göz artık O'ndan başkasını görmez. Fakat bunun ötesinde sırlara sahip olmak herkese nasip olmaz. Bu nedenle vadilerin tam aşılması, kemâle erilmesi gerekir. Üçüncü vadiye marifetten olabildiğince nasiplenmek şarttır. Yücelere ulaşmak için eldeki ile yetinmemek gerekir.

Attâr, hikâyelerle süslediği bölümde “Ey adam, sen de hakikati arıyorsan uyuma! Gönül mahallesinde bekçilik et!” sözleriyle ders verir. Bunu, gönlü çevresini sarmış olan hırsızlardan korumak için yapmak gerekir. Attâr, sürekli uyanık olduğunda aşkın ortaya çıkacağını ve marifete erişileceğini söyler.⁵⁴⁷

4.2.3.4. Dördüncü Vadi (İstiğna Vadisi)

Hakk'ın bilgisini elde eden istiğna vadisine ulaşır. Artık benlik iddiası ortadan kalkar, kimse ben hakikate ulaştım diyemez. Burada Allah'tan başka varlık kalmaz. Hiçbir şeyin kıymeti yoktur. O bir deryadır ve geri kalan ise zerre dahi değildir. Kâinata oranla nokta mesabesinde olmayan insan, şimdi tam bitmiştir. Attâr, Hz. Muhammed'in (sav), Âdem'in (as), nesillerinin, binlerce insanın nerede olduğunu sorarak dikkatleri çeker. Zira hepsi ebedî âleme göçmüştür. Sonra iki cihan da toplansa elde edilecek olanın hiç olduğunu söyler.⁵⁴⁸ Bâki olan sadece Allah'tır.

Böylece Hakk'ın hiçbir şeye muhtaç olmadığı ve kula O'nun kâfi olduğu anlaşılmış olur. Uzun yollar gidildiği sanılırken aslında yapılan adım atmaktan ibarettir. Aşılacak daha nice vadiler vardır. Sonuna ulaşabilmek için gayreti artırmak gerekir. Zira ne zaman biteceği belli olmayan bir yolda kanat çırpma kolay değildir. Kuşların bu durumu, ömrün ne zaman biteceğini bilmeden yaşayıp durmaya benzer.

⁵⁴⁵ Attâr, Cilt: 2, s. 121.

⁵⁴⁶ Attâr, Cilt: 2, s. 122.

⁵⁴⁷ Attâr, Cilt: 2, s. 127.

⁵⁴⁸ Attâr, Cilt: 2, ss. 131-132.

Gayreti ve gücü ile insan yolculuğuna devam eder. Ölüm anı geldiğinde ise elindekiler gidiverir. Attâr, can ve gönlün istiğnaya mani olduğunu söyler.⁵⁴⁹ Yolun başından bu yana hep vurgulanan candan geçmek, istiğnâ vadisinde kendini daha da hissettirir. Buraya ulaşan ancak her şeyden vazgeçen kimsedir.

4.2.3.5. Beşinci Vadi (Tevhid Vadisi)

Yol devam ederken sıra tevhid vadisine gelir. Allah'ın birliğini ifade eden bu kavram, dinin özünü oluşturur. Yolcu birlik makamına ulaşınca makam da yol da kalkar. Her şey dilsiz dudaksız hale gelir, sadece Hak konuşur. Parça ve bütün hiçbir şey kalmaz. Bir suret ortaya çıkar ki ne beden ne de can vardır. Herkes kendinden geçmiş, perişan bir haldedir.⁵⁵⁰

Bu zorluklarla dolu yola Bir'e ulaşmak için çıkmıştır. Bundan dolayı ne kadar varlık olursa olsun hepsi Bir'de toplanır. Kastedilen sayı olan bir değil, başlangıcı ve sonu olmayan yüce varlığın tek oluşudur. O'nun gibi hep var olan ve var olacak olan başka biri yoktur. Geri kalan her şey yok olmaya mahkûm bir fânidir.

Tevhid vadisinde O'na biraz daha yaklaşılr. Birliğin ışığı kalpleri sarar, gözleri kamaştırır. Başka bir varlığı görmeye engel olur. Hatta kendi varlığının dahi önemi kalmaz. Artık O'na götürecek sebepler de ortadan kalkmıştır. Menzil daha berraktır fakat yolcunun aklı karışıktır. O, ben, her şey birbirine karışmıştır. İkilik de yok olmuştur. Benlik O'ndadır ama O ben değildir. "Ben" kaybolur, yoktur. Hatta kaybetmeyi de kaybedince işte bu tevhid yani Allah'tan başka hiçbir şeyi görmemektir.⁵⁵¹

Sûfilerin şathiyeleri⁵⁵² de Allah dışında her şeye kapalı olmalarından kaynaklanır. Bu hâl, gittikleri manevî yolda benlikten geçip Hak'ta kayboldukları vakit dillerinden dökülen sözlerin farkında olmamaları durumudur. Hallâc-ı Mansur'un "Ene'l-hak" demesi buna örnektir. Onun sözlerini anlamayanlar şirke düştüğünü düşünmüşlerdir. Benliğinden geçen Mansur'un sözü idamına sebep

⁵⁴⁹ Attâr, Cilt: 2, s. 137.

⁵⁵⁰ Attâr, Cilt: 2, s. 142.

⁵⁵¹ Attâr, Cilt: 2, s. 144.

⁵⁵² Âşıkların, aşklarının doruk noktasında söylediği, âvaman anlamada aciz kaldığı sözlerdir. Daha geniş bilgi için bkz. Erginli ve diğerleri, ss. 948-952.

olmuştur. Zaten Hakk'ın varlığında yok olan canı, aşk yolunda kurban olur. Bu misal tevhidde yok oluşun gözler önüne serilmiş halidir.

4.2.3.6. Altıncı Vadi (Hayret Vadisi)

Tevhidin ışığı her yanı kaplayıp gözler görmekten aciz kalınca insan hayrete kapılır. Bu nasıl bir varlıktır ki sadece ışığı ile tüm eşya gölgeden ibaret kalır. Akıl bunu idrak edemez. Şaşkınlık içerisinde kendinden geçer. İşte burası hayret vadisidir. Bir öncekinde her şeyi, hatta kaybetmeyi de kaybedince insan acı çekmeye başlar. Yol ne zaman bitecek bilinmez ama sona yaklaştıkça elem artar.

İnsan o ana kadar yaşadığı her şeyi unuttur. Nerededir, ne yapıyor, var mıdır, yok mudur bilmez. Âşıktır ama kime, neye iman etmiştir, ne yapması gerekiyordu, hiçbirinin farkında değildir. Aşkın ne olduğunu bilmediği halde gönlü aşkla dolu ama bir yandan bomboştur.⁵⁵³ Hayret vadisindeki herkes sanki hayal âleminde. Fakat kimse bir diğerinin yaşadığını anlayamaz. Bu vadiye erişen kişiler her nefeste hasretlere düşer.⁵⁵⁴ Yolu nasıl devam edeceğini kimse bilemez. Orada sıkışıp kalmış gibidirler. Hiçbir şey bilemedikleri hâlde sadece acı hissederler.

4.2.3.7. Yedinci Vadi (Fakr ve Fenâ Vadisi)

Fakr ve fenâ vadisine gelindiğinde artık kimse kimseyi duyamaz. Her şey suspus olmuştur. İnsan sadece O'na muhtaç olduğunun farkına varır ve benliği O'nun varlığında yok olur. Artık bu kayboluş ebedîdir. Dünyaya dair en küçük bir zerre dahi kalmaz. Gönül erleri aşk yolculuğunda silinir gider. Geride kalanlar bunun nasıl olduğunu idrak edemez. Bu vadiye gelen kişi sırlara vâkıf olmuştur ama bunları aktarması mümkün değildir. Çünkü yok olup giden geri dönemez.

Attâr'ın, pervaneler ve mum hikâyesi fenâ makamını resmeder. Pervaneler, bir gün toplanır ve birinin sevgiliden haber getirmesi gerektiğini konuşurlar. Aralarından biri padişahın sarayına kadar uçup mumu görünce geri döner ve yaşadıklarını anlatır. Bilge pervane, onun mum hakkında bilgisi olmadığını, sadece görmenin yetmeyeceğini söyler. Bir başka pervane, mumun yakınına kadar uçar ve kanadını

⁵⁵³ Attâr, Cilt: 2, ss. 147-148.

⁵⁵⁴ Attâr, Cilt: 2, s. 156.

dokundurup geri döner. Daha sonra neler olduğunu aktarır. Bu pervanenin de diğerinden farkı olmadığını anlarlar. Aşkından sarhoş olan bir diğeri ise mumun ateşine sarılır. Kanatları kül olup yok olana dek yanar. Onu izleyen bilge pervane, bu kelebeğin hakikati öğrendiğini ve sırra sadece onun erdiğini söyler.⁵⁵⁵

Bu hikâye ile kuşların yolculuğunun son bulacağı anlaşılır. O ana kadar anlatılan kendinden geçme, yok olma, aşk ateşinde yanma gibi mefhumlar bu defa pervanelerin konuşması ile aktarılmış olur. Mumun ateşinde yanıp yok olan pervane fenâfillâh⁵⁵⁶ makamını ifade eder. Neler yaşadı, ne hissetti, neden ateşe sarıldı kimse bilemez. Bir pervanenin mumu sadece görmesi, diğerinin ona dokunması, aşk eri olanın ise mumun ateşinde yanması gibi herkes kendi yolculuğunda ulaşabildiği noktaya kadar gelir.

4.2.4. Yolun Sonu-Simurg

Vadiler bittiğinde kuşlar kendilerinden geçmiş, bir kısmı anlatılanların etkisiyle dayanamayarak orada can vermiştir. Geriye kalanlar ise yola koyulur. Uzun yıllar boyunca dağları, vadileri aşp sıkıntılara katlanarak yol alırlar. Ömürlerini bu uğurda feda ederler.

Yola çıkan kuşların kimi dayanamayarak ölür, kimi okyanusta boğulur. Bazıları dünyaya olan hırsından birbirini öldürüp, keyfe sefaya dalıp yola devam edemez, bazıları ise yorgunluğa katlanamayarak yarıda kalır. Derken sadece bir kısmı kapının eşiğine ulaşabilir. Yola çıktıklarında sayıları binleri buluyorken sadece otuz kuş yolu tamamlayabilir. Yolculuk bitmiştir ama onlar da tükenmiştir. Yorgun, bitkin, tüysüz, kanatsız sadece otuz kuş muradına ermiştir.

Onlar, aklın almadığı Zât'ın bilgisine ulaşır. O'nun istiğna ışığı ile gözleri kamaşır ve hayrete kapılırlar. Kendilerini zerreden de küçük, âciz hissederler. Huzur'un eşiğine ulaşmalarına rağmen bu his ile umutları tükenir. Yüce varlığı görmeye layık olmadıklarını bu halleriyle onca yolu boşa geldiklerini düşünürler. Yolda umdukları ile burada yaşadıkları aynı değildir.

⁵⁵⁵ Attâr, Cilt: 2, ss. 162-163.

⁵⁵⁶ Allah'ın varlığında yok olmak bkz. Erginli, s. 929.

Öyle bir hale gelirler ki sanki hiç olurlar. Makamın görevlisi onları görüp nereden geldiklerini, ne yaptıklarını sorar. Kuşlar, Simurg’a ulaşmak için nice sıkıntılarla uzunca bir yol kat ettiklerini, yolda verdikleri kayıplardan sonra otuz kuş kaldıklarını dile getirir. Görevli, sultanın yüceliği karşısında varlığın değerinin küçüklüğünden bahseder. Size kalan sadece ağlamaktır deyip geldikleri yere geri dönmelerini ister. Kuşlar görevlinin sözleri karşısında şaşırırlar. Uğruna onca yol kat ettikleri padişahın kendilerini hor görmesinin mümkün olup olmadığını sorarlar. Öyle olsa bile bu muamelenin de O’nun şanından olduğunu söylerler. Yolculukları kuşları terbiye etmiş ve O’ndan gelecek cefaya razı olmuşlardır. Huzur’a ulaşamayacaklarsa yanıp yok olmayı tercih ederler.

Bu hâl üzerine Hakk’ın lûtfu ile onlara bir yazılı belge verilir. Okudukları vakit orada kendi yapıp ettiklerini görürler. Yola çıkmadan söyledikleri, endişeleri, yol boyunca yaşadıkları ne varsa kaydedilmiştir.⁵⁵⁷ Kuşlar gördükleri karşısında ne söyleyeceklerini bilemez ve bedenleri büsbütün yok olur.

Tamamen silindikleri için o yüceler yücesi ile yeniden can bulurlar. Önceden yaptıkları şeyler yok olup gider. O sırada Simurg’un parlayan yüzünü açık seçik görürler. O’nun otuz kuş (sî murg)⁵⁵⁸ olduğunu anlarlar. Gördükleri kendi yansımalarından ibarettir. Bunun nasıl olduğunu idrak edemezler ve şaşkınlıkları arttıkça artar. Bir yöne bakınca O’nun ışığını, diğer yönde ise sadece kendilerini görürler. Yani ulaşmak istedikleri Simurg sadece otuz kuş (sî murg) yani kendileridir.

Attâr, onların bu halini sır olarak açıklar. O huzur bir aynadır ve oraya ulaşan yalnız kendisini görür.⁵⁵⁹ Yolu kaç tane kuş tamamlarsa gördükleri de aynı sayıda olacaktır. Yüceler yücesi hayal ettiklerinden, bildiklerinden çok farklıdır. Kuşlar bu makama ulaşmanın, onca amelin O’nun izniyle olduğunu anlar.⁵⁶⁰

Attâr, “Hâsılı onda ebedî olarak mahvoldular. Gölge güneşte kaybolup gitti vesselâm.” diyerek kuşların diliyle anlattığı manevî yolculuğa son verir.⁵⁶¹ Kuşlar, yola çıkmadan onca söz söylüyorlardı ama ne yol ne rehber ne de yolcu kaldı. Ve

⁵⁵⁷ Dünyadaki amellerin kaydedildiğine dair bkz. Kehf, 18/49; Kamer, 54/53; Hâkka, 69/25-27.

⁵⁵⁸ Farsça’da sî, otuz; murg ise kuş anlamına gelir.

⁵⁵⁹ Attâr, Cilt: 2, s. 182.

⁵⁶⁰ Onlar her şeyi göze alıp yola çıkmayı diledi, Hak da izin verdi.

⁵⁶¹ Attâr, Cilt: 2, s. 183.

tamamen yok olacakken yüzlerce asır sonra yine bir lütuf ile kendilerine gelirler. Bu fenâdan bekâya⁵⁶² geçiş olarak adlandırılır.⁵⁶³

Mantıku't-Tayr, insanın gönül yolculuğunun resmini çizmiştir. Attâr, kendini yok edip fenâyâ ulaşmadıkça Allah'ın bekâyı nasip etmeyeceğini söyler.⁵⁶⁴ Onca acı, çile, imtihan, hor görülme sonunda ebedî bir mutluluğa yükselmeyi sağlar. Böylece makamlar, kuşların yolculuğu ile gözler önüne serilir. Attâr, eseri sonlandırırken, aşkla yola adım atmayı, kalbini dertle doldurup dermanını içinde aramayı tavsiye eder. Yol erinin nasıl olması gerektiğini anlatır. Eserinin defalarca okunması gerektiğini, asırlarca adının anılacağını ve duvağı örtülü bir gelin gibi çile çekilmeden kendini açmayacağını belirtir.⁵⁶⁵

Bu yolu tamamlayan bir daha geri dönemediği için kimse hakikî yolculuğu anlatamaz. Attâr, bizlere kelâmın gücü nispetinde yolu aktarmaya çalışır. Nihâyetinde o da tam anlamıyla ifade edemeyeceğini söyler. Onun yapmış olduğu kalbin yolculuğunu somutlaştırma çabasıdır. Tasavvufun esaslarını hüthütün sohbeti ve hikâyelerdeki derslerle aktarır. Gönündeki dert ile sözü birleştirerek yola çıkmak isteyenlere rehber olur. Yolun kahramanı kuşlar olarak görünse de herkes kendinden bir parça bularak onlara eşlik eder.

Nihâyetinde kuşların Simurg'ta sadece kendilerini görmeleri vahdet-i vücûd anlayışını yansıtır. Bu, “Varlığın zorunlu ve mümkün diye bölünmeden ele alınması” şeklinde tanımlanmıştır.⁵⁶⁶ Kâinatta her ne varsa Allah'ın hakikatinden bir parçadır. Tasavvufta bu anlayış kendini fenâ-bekâ olarak gösterir. Kendinden geçip Hak'ta kaybolan sûfiler, sadece O'nun mevcudiyetini görür. Tıpkı kaf dağındaki kuşlar gibi iki varlık da aynı gibi gelir. İşte bu kemâlin son noktasıdır.

⁵⁶² Kulun fenâ hâlinde kalması, Allah ile bâki olmasıdır. Geniş bilgi için bkz. Erginli ve diğerleri, ss. 243-263.

⁵⁶³ Attâr, Cilt: 2, s. 185. (Yüzlerce asır sonra demesi yeniden dirilişin gerçekleşip ebedî hayatın başlamasını anımsatır.)

⁵⁶⁴ Attâr, Cilt: 2, s. 186.

⁵⁶⁵ Attâr, Cilt: 2, s. 200.

⁵⁶⁶ Ekrem Demirli, “Vahdet-i Vücûd”, *DİA*, İstanbul, 2012, Cilt: 42, s. 431.

4.3. DERVİŞ ŞEMSEDDİN'İN DEH MURG ADLI ESERİNDE GEÇEN KUŞLARIN YOLCULUĞU

Deh Murg, Derviş Şemseddin'in *Mantıku 't-Tayr*'dan esinlenerek kaleme aldığı eseridir. Kendisi hakkında kaynaklarda yeterli malumat yoktur. Tezkirelerden elde edilen bilgiye göre Yavuz Sultan Selim (ö. 926/1520) döneminde yaşadığı ve eserini onun adına yazdığı söylenir. Ayrıca divanı olduğu kayda geçilse de ona ulaşamadığı için ilmi ve edebî yönünü *Deh Murg* adlı eserinden öğrenmek mümkündür. Anlaşıldığı üzere Derviş Şemseddin, tasavvuf ehli ve çeşitli ilimler hakkında bilgili bir şahsiyettir.⁵⁶⁷

Mantıku 't-Tayr'da otuz kuşun yolculuğu anlatılırken *Deh Murg*'ta bu sayı onla sınırlıdır. Derviş Şemseddin, eserin başlangıcında Allah'a hamd ve resûle duanın ardından diğer peygamberlerden, sahabilerden ve Yavuz Sultan Selim'den bahseder.⁵⁶⁸ Doğru yolu göstermek amacıyla kendi tabii ortamlarında kuşları konuşturarak sembol ve remizlerle hikâye oluşturma yolunu seçer.⁵⁶⁹

Hoş bir bahçede toplanan kuşlar sohbet ederler. Bu on kuş makam sahibi ve farklı meziyetleri bulunan insan karakterini temsil eder. Baykuş sûfinin, karga şâirin, papağan âlimin, akbaba sade yaşayan kimsenin, bülbül şarkıcının, hüthüt hakîmin, kırlangıç müneccimin, tavus kuşu tüccarın, keklik âşık bir çiftçinin, leylek dindar insanın sembolüdür.⁵⁷⁰ Derviş Şemseddin, her kuşun bir başka kuşu eleştirip kendi özelliklerini övgüyle anlattığı bir sahne oluşturur.

Konuşma baykuşun sözleri ile başlar. Derviş ve şeyhler gibi geceyi seven baykuş, ay ve yıldızları toplanan devlet erkânı olarak düşünerek nasihatlerde bulunur. Bu kişilerin evler, binalar yapıp sadece kendileri gibi olanlara değer vermeleri sûfi meşrep olan baykuşa terstir. O, mürşid olduğunu, hakikati öğrettiğini ve kendisinin örnek alınması gerektiğini söyler. Geceleri uyanık olmasının sebebini de bu özelliğine bağlar.⁵⁷¹

Sabahın ışıkları ile karga söze girer ve baykuşun sûfiliğine hitaben tüm zâhidleri eleştirir. Onun zühd sahibi olmadığını söylerken gece ortaya çıkmasını da

⁵⁶⁷ Bkz. Şemseddin, ss. 3-5. (çeviren Hasan Aksoy'un notu)

⁵⁶⁸ Şemseddin, s. 5.

⁵⁶⁹ Şemseddin, s. 15.

⁵⁷⁰ Şemseddin, s. 16.

⁵⁷¹ Şemseddin, s. 16-17.

hoş karşılamaz. Asıl en güzel vaktin sabahın bereketi olduğunu ve o saatte uyanık kalanların devlete ereceğini dile getirir. Sözlerini bitirince kendisini övmeye başlar. Marifet yolunda bir şair ve ilim ehli olduğunu, meziyetlerini söyler de söyler. Görünüşü açısından pek sevilmediğini bildiğinden şekline aldırılmaması gerektiğini vurgular.⁵⁷²

Ardından papağan söze girer ve kargayı söylediklerinde yalancı ve samimi olmamakla eleştirir. Kendisinin âlim olduğunu, kuşlara çok şey öğreteceğini, kuşların mevlâsı olduğunu söyleyerek sözünü bitirir.⁵⁷³ Akbaba, papağanın okumuş olsa da hakikate ulaşamadığını, anlattıklarını kendinin uygulamadığını hatta rüşvet alarak hâkimlik yaptığını düşünür.⁵⁷⁴ Aslında âlim, mümin, kuşların sultanı, esmâ-i hüsnânın nişanı, hakikati açıklayan kendisi olduğunu söyler.⁵⁷⁵

Her kuşa bir cevap veren olduğu gibi bülbül de akbabaya hitaben dediklerinin hayalden ibaret olduğunu dile getirir. Bülbüle göre akbaba; namaz kılmayan, dinin gereklerini yerine getirmeyen biridir. Tabi hemen ardına sözü kendine getirir ve şahsına övgülerde bulunur. O, nidalarıyla gönüllere hitap eden, Allah'ın birliğini anlatan kuştur.⁵⁷⁶

Herkesin sevdiği bülbüle de karşı çıkacak bir kuş vardır. Hüthüt, onun isminin var olduğunu ancak kendisinin olmadığını söyler. Akılsız ve miskin bir kuş olduğunu, gül aşkıyla dikenlerin derdine düştüğünü, dilindeki nağmeler Hû dese de dünyanın peşine düştüğünü belirtir. Eleştirilerin ardına şahsını methetmeye başlar. Kendisini hikmetlerin Lokman hekimi, hastalara şifa veren iki ayaklı mükerrer bir varlık olarak tanıtır. Süleyman peygambere olan yakınlığını hatırlatarak kuşlar arasında hakîmliğe eriştiğini söyler.⁵⁷⁷

Hüthüt bunca şerefe ulaştığını düşünse bile onu da eleştirecek bir kuş çıkar. Kırlangıç, aslında onun hasta bir kuş olduğunu ama hekimlik iddiasında bulunduğunu söyler. Hüthütün sözlerini yalanlayarak şifa vermeye çalışmak yerine kendisinin

⁵⁷² Şemseddin, ss. 17-18.

⁵⁷³ Şemseddin, s. 19.

⁵⁷⁴ Şemseddin, s. 20.

⁵⁷⁵ Şemseddin, s. 22.

⁵⁷⁶ Şemseddin, ss. 22-23.

⁵⁷⁷ Şemseddin, ss. 24-25.

yemeği kesmesi gerektiğini belirtir. Kırlangıç kendini övmeyi de ihmal etmez. Müneccim olduğunu söyleyip yıldızlar, gezegenler, ay ve güneşten bilgiler verir.⁵⁷⁸

Tavus kuşu, müneccimlerin gökler hakkında yalan söylediklerini belirterek kırlangıcın verdiği haberleri kimden duyduğunu dahi bilmediğini söyler. Onun ancak evlerin çatısında bulunup leylek kanadı ile uçacağını bildirir. Tavus kuşuna göre kırlangıcın yaptığı sadece bilmişlik taslamaktır. Kendini methetmeden geçmeyen tavus kuşu anlatmaya başlar; hile yapmadan dürüstçe nice beldeler gezerek tüccarlık yaptığını, ticaretin inceliklerini, malın bereketinin neyde olduğunu ve fakirleri gözetmek gerektiğini belirtir.⁵⁷⁹

Keklik, tavusun sözü biter bitmez araya girer. Onun tüccarlık yaparak aslında mal kazanmaktan başka derdinin olmadığını, söylediklerinin aksine davrandığını belirtir. Tavusun hakka dikkat etmeyip zekât, sadaka gibi hayırlarda bulunmadığını hırs ile hareket ettiğini söyler. Tavusun şeytana uyarak Hz. Âdem'in (as) cennetten çıkarılmasına sebep olduğunu düşünen keklik, bu yanılsa düşmese herkesin orada olacağını belirtir. Bu halde bulunmalarında dolayı tavusu suçlar. Ümit dolu sözlerle konuşmasını tamamlar.⁵⁸⁰

Sıra kekliğin kendini tanıtmaya gelir. Çiftçi olduğunu ve bunun Hz. Âdem'den (as) geldiğini, her şeyi topraktan elde ettiklerini, bundan dolayı da gözü tok olduklarını söyler. Toprak ekmenin inceliklerinden bahseder. Bir diğer övünme sebebi de soyunun belli olmasıdır. Gururla Türk oğlanı olduğunu, elinde olandan kimseyi mahrum etmeyeceğini ifade eder.⁵⁸¹

Kekliğin konuşmasının ardında artık söz leyleğindir. Kekliğe hakaret eder ve toprakla uğraştığını ama namaz, oruç, zekât gibi hiçbir ibadetle meşgul olmadığını söyler. Bunun Allah'a isyan etmek olduğunu belirterek ibadetler hakkında bilgi vermeye başlar. Namaz, Hz. Peygamber'e (sav) miraçta hediye edildiği için müminin miracı olduğunu, rükünlerinin ise Ahmed isminin harflerine denk geldiğini anlatır.⁵⁸²

Leylek, diğer kuşlardan farklı olarak kendini methetmeden konuyu ifade eder. O, kuşlara nasihat etmek, aşktan bahsetmek, ibadetleri öğretmek için gelen bir hak

⁵⁷⁸ Şemseddin, ss. 26-27.

⁵⁷⁹ Şemseddin, ss. 28-30.

⁵⁸⁰ Şemseddin, ss. 31-32.

⁵⁸¹ Şemseddin, ss. 33-34.

⁵⁸² Şemseddin, ss. 35-36.

aşığı olduğunu söyler. Kendisi Kâbe'den gelen hacı kuştur ve amacı gönüllerden gafleti silmektir.

Artık hiçbir kuş leyleğin sözleri üzerine konuşmak istemez. Çünkü o, hakikati olduğu gibi anlatmıştır. Söylediklerinde kendini beğenme yoktur. O ana kadar konuşan tüm kuşlar birbirini yalanlamak, eleştirmekle meşgul olmuştur. Dahası kendilerini överek diğerlerinden üstün göstermişlerdir. Fakat leyleğin konuşması Allah'a kul olmak, aşk ile yanmaktan oluşur.⁵⁸³

Kuşlar anlatılanları dinledikten sonra ondan dua etmesini talep eder. Bunun üzerine leylek, samimi şekilde niyazda bulunur ve kuşlar da âmin der. Hep birlikte asıl vatanlarına gitmeleri gerektiğini söyleyerek uçmaya başlarlar.⁵⁸⁴

Derviş Şemseddin, on kuşun sohbetini ele aldığı eserinde insanların çevreyi kusurlu, kendini ise her zaman haklı ve üstün gördüğünü anlatır. Her biri belli konuma gelmiş insan karakterini temsil eden kuşlar; başkalarının hata, zaaf ve eksikliklerini ortaya saçan kimse gibi davranır. Hepsi olması gerekenin ne olduğunu bilen, herkesi de o doğru yola ileten bir yapıda konuşurlar. Ancak hakiki bilgiye sahip, makamının Hakını veren kişi kendini övmeden çevresine faydalı olmaya çalışır. Kuşlar arasında son olarak söz alan leylek de bu şekilde davranmıştır. Böylece Derviş Şemseddin, bir kişinin hak yolunda olması ve hakikati anlatması ile herkesin doğruyu bulabileceği gösterilmiş olur.

⁵⁸³ Şemseddin, ss. 37-38.

⁵⁸⁴ Şemseddin, s. 38.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TEFSİRLERDE KUŞLAR

Kur'ân'da bazı ayetlerde kuşlardan da bahsedilmiştir. Yeri geldikçe tasavvuf kaynaklarında bu ayetlere temas edilmiş ve kuşlara ilişkin açıklamalarda bulunulmuştur. Bunun yanında tefsirlerde de kuşlar hakkında izahlar yapılmıştır. Özellikle işârî tefsirlerde tasavvuf kaynaklarındakine benzer açıklamalara rastlanmaktadır. Biz bu bölümde örnek olmak üzere *Letâifu'l-İşârât*, *Tefsir-i Kebir Te'vilât*, *Rûhu'l-Beyân* tefsirlerinden ve bunlara ek olarak rivayet tefsiri özelliğine sahip olan *Taberî Tefsiri* 'nden açıklamaları paylaşmak istiyoruz.

5.1. HZ. İBRAHİM (AS) VE DÖRT KUŞ

Daha önce aktarmaya çalıştığımız Hz. İbrahim'in (as) kuşlarla olan hikâyesini bu başlıkta tefsir kaynaklarından incelemeye gayret edeceğiz. Hz. İbrahim (as), Allah'tan ölüyü nasıl dirilttiğini göstermesini ister. Bunun üzerine ondan dört kuşu kendine alıştırdıktan sonra parçalaması, daha sonra onları kendine çağırması istenir. Bu olayı Kur'ân şöyle anlatır;

“İbrahim Rabbine: Ey Rabbim! Ölüyü nasıl dirilttiğini bana göster, demişti. Rabbi ona: Yoksa inanmadın mı? dedi. İbrahim: Hayır! İnandım, fakat kalbimin mutmain olması için (görmek istedim), dedi. Bunun üzerine Allah: Öyleyse dört tane kuş yakala, onları yanına al, sonra (kesip parçala), her dağın başına onlardan bir parça koy. Sonra da onları kendine çağır; koşarak sana gelirler. Bil ki Allah azizdir, hakîmdir, buyurdu.”⁵⁸⁵

Bu olay Allah'ın peygamberini şereflendirdiği bir mucizedir. Hz. İbrahim (as), Nemrut'un canlıları yaşatma ve öldürme iddiasına karşılık Rabbi'nden talepte bulunmuş ve kabul olmuştur. Onun bu isteği, Allah'a inanmadığından değildir. Bilakis Hz. İbrahim (as), henüz peygamberlik görevi verilmemişken yaratıcısını bulmaya çalışmıştır.⁵⁸⁶ Rabbi de ona yardım etmiş ve varlığına dair işaretler göstermiştir. O, zaten Allah'ın var etmeye ve diriltmeye gücünün yettiğini bilmektedir. Ancak inandığı şeyi görerek kalbinin mutmain olmasını istemiştir. Bizzat şahit olmak iman derecesinin yükselmesine vesile olur ve kalbi yatıştır. Kuşeyrî, tefsirinde onun talebinin ayne'l-yakîn şeklindeki inancını hakka'l-yakîn ile

⁵⁸⁵ Bakara, 2/260.

⁵⁸⁶ En'am, 6/76-79.

birleştirmek ve sevdiğine yakın olmak için olduğunu söyler.⁵⁸⁷ Diğer kaynaklarda bu ayne’l yakîne ulaşmak olarak nitelendirilir.⁵⁸⁸

Hız. Üzeyr’in (as) böyle bir talepte bulunduğu belirtilir.⁵⁸⁹ Kuşeyrî, Hız. Üzeyr’in (as) Allah’ı ölüleri diriltmeden uzak görür gibi sorduğunu bundan dolayı yüz yıl uyutulup tekrar uyandırılarak bu isteğine karşılık verildiğini söyler.⁵⁹⁰ Hız. İbrahim (as), yumuşak bir dille sorduğu için kendi elleriyle ölüyü diriltme eylemini gerçekleştirmesine izin verilmiştir. Bu, onun Allah katındaki değeriini gösterir. Hız. İbrahim (as), Rabbi’nin isteklerini yerine getirmiş ve dört kuşun sapasağlam kendine döndüğünü görmüştür.

Bu kuşların türü hakkında kaynaklarda farklılık vardır. Onların tavus, karga, horoz, ördek ya da güvercin olduğu yönünde görüşler vardır. Her birinin insanda bulunan bir özelliği temsil ettiği söylenir. Kuşeyrî’ye göre tavus kuşu dünya şatafatının, karga hırsın, horoz yürüyüşünün, ördek rızık arayışının öldürölmesini simgeler.⁵⁹¹ İbn Arabî’ye göre ise tavus kendini beğenmişliğe, karga ihtirasa, horoz şehvete, güvercin ise dünya sevgisine işarettir.⁵⁹² Ancak güvercin yerine kaz olmasının daha uygun olduğunu, o zaman da aşırı isteği temsil edeceğini belirtir.⁵⁹³ Rivâyetler farklı olsa da verilen mesaj aynıdır. Kuşlar kötü özellikleri temsil için özellikle zikredilmiştir.

Hız. İbrahim’in (as) dört kuşu boğazlaması zâhirî olarak diriltmenin nasıl olduğunu göstermek içindir. Bâtınî anlamı ise nefsi kuşların temsil ettiği kötü özelliklerden temizlemektir. Allah, peygamberin eliyle hem Nemrut ve halkına hem de kıyamete kadar gelecek olan tüm insanlara ders vermiştir. İbrahim’in (as) kuşları yanına alıp parçalara ayırması, onları bağlı olduğu emellerinden uzak tutmak, tamamen arındırmaya çalışmak içindir. Bu gerçekleştiiği vakit hepsi tertemiz olmuş halde geri döner. Cismen gerçekleştiiği gibi manevî olarak da kötü istekler giderilip

⁵⁸⁷ Abdulkerim Kuşeyrî, **Letâifu’l İşârât**, trc. Mehmet Yalar, 1. Baskı, İlk Harf Yayınevi, İstanbul, 2012, (İşârât), Cilt: 1, s. 236.

⁵⁸⁸ Muhyiddin İbn Arabî, **Tefsir-i Kebir Te’vilât**, trc. Vahdettin İnce, Kitsan Yayınları, İstanbul, trs, (Tevîlât), Cilt: 1, s. 158. İsmail Hakkı Bursevî, **Rûhu’l Beyân Tefsiri**, trc. Abdullah Öz ve diğerleri, Damla Yayınevi, İstanbul, 1995, Cilt: 1, s. 453;

⁵⁸⁹ Kuşeyrî, **İşârât**, Cilt: 1, s. 237; İmam Taberî, **Taberî Tefsiri**, thk. Mehmet Keskin, Ümit Yayıncılık, İstanbul, trs, Cilt: 1, ss. 197-198.

⁵⁹⁰ Kuşeyrî, **İşârât**, Cilt: 1, s. 237.

⁵⁹¹ Kuşeyrî, **İşârât**, Cilt: 1, s. 236.

⁵⁹² Taberî de aynı kuşları zikretmiştir. bkz. Taberî, Cilt: 1, s. 199.

⁵⁹³ İbn Arabî, **Tevilât**, Cilt: 1, s. 158.

yerine güzel talep ve davranışlar getirilebilir. Nefis kişiye boyun eğerek sözünü dinler ve kalbin Allah ile dirilmesi onun terbiyesine bağlıdır.

Âyetin sonunda “*Allah azizdir, hakîmdir*” ifadesi Allah’ın diriltmeye gücünün yeteceğini vurgulamak için zikredilmiştir. Meseleye manevî boyutta bakılacak olursa; güzel ahlakın kişide canlanması, kaçınılması gereken huyların silinmesi de Allah’ın gücü ile gerçekleşir. Ancak insan, nefisini yenmek isteyip gayret ederse Allah ona yardım eder. Yani bu ihsana mazhar olmak insanın çabasına bağlıdır.

5.2. HZ. İSA’NIN (AS) TOPRAKTAN KUŞ YAPMASI

Allah, Hz. İsa’yı (as) çeşitli mucizeler ile şereflendirmiştir.⁵⁹⁴ Çamurdan bir kuş sureti yapıp üflediğinde canlanması bunlardan biridir. Bu olay âyette şöyle zikredilir; “*Ona Kitabı, hikmeti, Tevrat’ı ve İncil’i öğretecek, İsrâiloğulları’na şöyle diyen bir peygamber kılacak: "Ben size Rabbinizden bir âyet getirdim. Ben size çamurdan kuş gibi bir şey yapıp ona üfleyeceğim, Allah'ın izniyle, hemen kuş olacaktır..."*”⁵⁹⁵

Âyette geçen “yaratmak” kelimesi yapmak anlamında tercüme edilmiştir. Çünkü Allah’tan başka kimse bu eylemi gerçekleştiremez. Hz. İsa’nın (as) yapmış olduğu ancak Rabbi’nin izin verdiği kadardır. O sadece cismen göstermiş fakat asıl can verme işini Allah gerçekleştirmiştir. Böylece Hz. İsa’nın (as) topraktan yaptığı şekil canlı bir kuş olarak kanatlanıp uçmuştur. Bu eylemi gerçekleştirme sebebi, İsrailoğulları’nın iman etmesini sağlamaktır.⁵⁹⁶

Hz. İsa’nın (as) yaptığı iş elbette bir hikmete mebnidir. Allah’ın dilemesi ile kendisine verilen bir nimettir.⁵⁹⁷ Rahmân, nefesinden Hz. İsa’ya (as) üflemiş ve onun ellerinde yaratma eylemini göstermiştir. İbn Arabî, kuşu yapmak için kullanılan çamuru eksik nefislere benzetir. Oluşturulan cisim bedenî arzulardan ibarettir. Başka bir varlığın değil de kuşun seçilmesi manidardır. Onlar, Hakk’a doğru yol alan sâliki temsil eder. Oluşturulan kuş da iştîyak ve himmet kanatlarıyla Hakk’ın tarafına uçan

⁵⁹⁴ Daha önceki bölümlerde bu mucizeler zikredilmiştir.

⁵⁹⁵ Âl-i İmrân, 3/49.

⁵⁹⁶ İbn Arabî, **Tevîlât**, Cilt: 1, s. 332; Taberî, Cilt: 2, s. 529; Bursevî, Cilt: 1, s. 542; Cilt: 2, ss. 501-502.

⁵⁹⁷ Mâide, 5/110.

canlı bir nefistir.⁵⁹⁸ Bursevî ise, bu hadisenin Hz. İsa'nın (as) bir mucizesi olmadığını Allah'ın bizzat yaratma eylemi olduğunu belirtir.⁵⁹⁹

Bunu gören gözlerin Allah'ın kudretini anlaması ve peygamberine iman etmesi beklenir. Hz. İsa'ya (as) bu işi yapma gücünü veren ilahî bir kuvvettir. Allah, yeniden bir peygamberin hayatında yaratma eylemi için kuşları seçmiştir. Hz. İbrahim (as), kıssasında olduğu gibi can bulan kuşlar kanat çırpmaya başlar. Uçmak onların gayretini, hareketini, canlılığını gösterir. Kuşlardan daha mükemmel olan insan da Allah'a doğru kulluğu ile kanat çırpmalı, yüceler yücesine yaklaşmak için harekete geçmelidir. Rahmân'ın da inâyeti ile gayret ve himmet kanatlara dönüşür. O vâkit kuşlardan da öteye, yerin ve göğün sahibine ulaşılır.⁶⁰⁰

5.3. ALLAH'IN KUŞLARI HAVADA DURDURMASI

İnsanoğlu kuşların göklerde süzülmesine hep özenmiştir. Sonsuz bir mavilikte kanat çırpma insana özgürlüğü anımsatmıştır. Âyetler de kuşların havada nasıl durduğunu düşünmeye teşvik etmiş ve onlara bu gücü verenin Allah olduğunu vurgulamıştır. *“Üzerlerinde kanat çırpıp dizi dizi kuşları görmezler mi? Onları havada Rahman olan Allah'tan başkası tutmuyor; doğrusu, O, her şeyi görendir.”* âyetinde bu konuya dikkat çekilmiştir.⁶⁰¹

Aslında bir cisim olan kuşun yere düşmesi gerekirken o, Allah'ın kudreti ile göklerde durabilmektedir. Bunu sağlayan sebep de kanatlarıdır. Denizde yüzen birini suyun kaldırması gibi kuşları da hava tutmaktadır.⁶⁰² Yüce Allah, onların bu halini *“Allah'ın emrine uymak”*⁶⁰³ şeklinde nitelendirmiştir. Yaradan dilemiş, onlar da itaat etmişlerdir. Allah'tan başka kimsenin buna gücü yetmediği gibi O'nun izni olmadan hiçbir varlık hareket edemez.⁶⁰⁴

Kuş nezdinde söylenilen insanlar için de geçerlidir. Kendini güçlü, büyük gören insanoğlunda kuşlarda olan uçuş özelliğinin bulunmaması eksik olduğunu

⁵⁹⁸ İbn Arabî, *Tevîlât*, Cilt: 1, s. 193.

⁵⁹⁹ Bursevî, Cilt: 1, s. 542.

⁶⁰⁰ İncelediğimiz tefsirlerde bu başlık için geniş çaplı bilginin yer almadığını tespit ettik. Ancak aynı konuyu peygamberler başlığında ele aldığımız için bu kadar malumatın yeterli olduğu kanaatindeyiz.

⁶⁰¹ Mülk, 67/19; Nahl, 16/79.

⁶⁰² Bursevî, Cilt: 4, ss. 477-478; Cilt: 9, s. 197.

⁶⁰³ Nahl, 16/79.

⁶⁰⁴ Taberî, Cilt: 3, s. 1165.

gösterir. İnsanın istidâdı Hakk'ın izin verdiği ölçüdedir.⁶⁰⁵ Sahip olduğu her şey Yaradan'ın lûtfettiği nimetlerdir. Zira gerçekleştirdiği fiiller nasıl olduğunu anlamadan istemsiz var olur. Bu sadece bedene yüklenen fitrattan kaynaklanır. Hayatta kalmasını sağlayacak hiçbir şey insanın elinde değildir. Ölüm vaktinin gelmesi ile kendinden sandığı tüm güçler yok olur. Kuşların göklerde kanat çırpması da rûhun asıl vatanına uçmasına benzer. Onların havada durması gibi beden kafesini terk eden kuşlar da göklerde yerini alır.⁶⁰⁶

Allah, kuşlar göklerde kanat çırparken onları korur.⁶⁰⁷ Küçük bedenlerini himâyesi altına alır. Öyleyse akıl nimeti verdiği insanı da dünya hayatında koruyacaktır. Bunun için kulundan düşünmesini, görmesini ister. Çevresinde bulunan her varlığın hikmet ve kudretle var edildiğini idrak etmesini bekler. Bunlar insana verilen akıl nimetinin şükrüdür.

Allah hem gökleri kuşlarla süslemiş hem de onlara mânâlar yüklemiştir. Kuşlar gibi küçük varlıklardan misal vermesi Allah'ın kudretinden hiçbir şey eksiltmez. Aksine insan idrâkine uygun bir durumdur ve kulun kendisini büyük görmesini engeller. Çünkü o da dâhil olmak üzere mikrodan makroya her şeyin Allah'ın gücü ile var olduğunu ve bunların acizliğini anlar.

Âyetin sonunda Allah'ın her şeyi gördüğü hatırlatılmıştır. İnsandan hem Yaradan'ın kudretinin delillerini düşünmesi istenmiş hem de her şeyden haberdar olduğu vurgulanmıştır. Kulun bunun farkında olarak hareket etmesi gerekir. Her dâim onu gören bir güç vardır. Bu düşünce insana murâkabe hissi verir.⁶⁰⁸ Yaptıklarından sorumlu olacağını bilir.

5.4. GÖKLERDE VE YERDEKİ TOPLULUK

Kuşların konu olduğu âyetlerden birinde Allah, *“Yerde yürüyen hayvanlar ve kanatlarıyla uçan kuşlar da ancak sizin gibi birer toplulukturlar. Kitap'da, Biz hiçbir şeyi eksik bırakmadık; onlar sonra Rableri'ne toplanacaklardır.”* buyurmuştur.⁶⁰⁹

⁶⁰⁵ İbn Arabî, **Tevîlât**, Cilt: 2, s. 1326.

⁶⁰⁶ Sûfilerin rûh beden ilişkisine yaklaşımı bu yönde olduğu daha önceki bölümlerde ele alınmıştır.

⁶⁰⁷ Kuşeyrî, **İşârât**, Cilt: 6, ss. 129-130.

⁶⁰⁸ Bursevî, Cilt: 9, s. 198.

⁶⁰⁹ En'am, 6/38.

Âyette hayvanların da insanlar gibi bir ümmet olduğu ve onların da Allah'ın huzurunda toplanacağı bildirilmiştir. Kitapta eksik bırakmadan kaydedilmesinden kastedilen levf-i mahfuzda⁶¹⁰ her şeyin yazılı olmasıdır.⁶¹¹ Kulların bir araya gelme amacı, herkesin dünyada yaptığı amellerden hesaba çekilmesidir. Hayvanların da orada bulunması onların da hesap verme ihtimalini akla getirir. Hz. Peygamber (sav) hesap gününü anlatırken; “Kıyamet gününde haklar sahiplerine muhakkak verilecektir. Hatta, boynuzsuz koyun için, boynuzlu koyuna kısas yapılacaktır.” buyurmuştur.⁶¹² Bu hadis, âyeti destekler nitelikte görünmektedir. Aynı zamanda hesabın ne derece ağır geçeceğini de haber verir.

Hayvanların, kuşların amelleri dahi zayi edilmezken akıl sahibi insanın başıboş bırakılması düşünülemez.⁶¹³ Elbette yaptığı her iş kayda geçecektir. Hayvanlar, hayatlarını sürdürebilmek için gereken bilgi ile donanımlı olarak dünyaya gönderilir ve ihtiyaçları hikmetle karşılanır. Kitapta yazılı olanlar onların sadece amelleri değildir. Tıpkı insanlar gibi rızıkları, ölümleri de kayda geçilmiştir. İnsanların ve hayvanların yararına olan hiçbir şey eksik bırakılmamıştır.⁶¹⁴ Aslında muhtaçlık yönünden tüm varlıklar aynıdır. Bu açıdan her varlık O'nun birliğine ve gücüne şahittir.⁶¹⁵

Göklerde ve yerdeki tüm varlıkların Allah'ın himâyesinde olduğu belirtilirken kuşlar göğü temsil etmiştir. Onların hayvanlardan ayrı olarak zikredilmesi ve özellikle kanatlarının vurgulanması dikkat çeker. Uçmayı sağlayan araçlar olduğu halde tekrar edilerek pekiştirme yapılmıştır.⁶¹⁶ Kanatlarının olması, kuşları diğer hayvanlardan farklı kılan ve dikkatleri üzerine çeken en önemli özelliğidir.

Bu âyet ile Allah insanın çevresine bakıp düşünmesini ister. Tüm varlıkların O'na muhtaç olduğunu, hiçbir şeyin boşa yaratılmadığını, bir düzen ve ahenk içinde olduğunu ama sonunda hepsinin sahip olduğu nimetler için hesap vereceğini gösterir. İnsanın hizmetine verilen hayvanların dahi hesaba çekilecek olması onun amellerine daha fazla dikkat etmesi gerektiğini gösterir. Allah, kulunun sadece kendisine değil

⁶¹⁰ Allah'ın âyetlerinin yazılı olduğu manevî levhadır. Bu ifade ile Kur'an'ın kastedildiği düşüncesi de vardır. Sûfîlerin bu konudaki görüşleri için bkz. Erginli ve diğerleri, ss. 587-590.

⁶¹¹ Buruç, 85/21-22; Taberî, Cilt: 2, s. 556

⁶¹² Müslim, Birr, 60; Tirmizî, Kıyâmet, 2.

⁶¹³ Kıyâmet, 75/36; Taberî, Cilt: 2, s. 556.

⁶¹⁴ İbn Arabî, **Tevîlât**, Cilt: 1, s. 347; Bursevî, Cilt: 3, s. 11.

⁶¹⁵ Kuşeyrî, **İşârât**, Cilt: 2, s. 107.

⁶¹⁶ Bursevî, Cilt: 3, s. 11.

hem diğer insanlara hem de tüm canlılara karşı hassas davranmasını ister. Ayrıca her şeyin kayıt altına alınması inkâra mahal bırakmamak içindir. Dolayısıyla hesap gününde dünyada yapılanları yalanlamak mümkün değildir.

Allah rızkın miktarını, nasibin ve ölümün vaktini kayda almış, her varlığın neler yaşayacağını ezeli ilmiyle bilmıştır. İnsana düşen sadece çabalamak ve nasibinde olanı elde etmektir. Ancak çabayı hırsa dönüştürmemek gerekir. Sadece dünya telaşı ile hareket etmemeli, ahiret hayatı için uğraşmalıdır. Yoksa geçici bir hayatın istekleri için ebedî âlem zâyi edilmiş olur.⁶¹⁷

5.5. KUŞLARIN TESBİHİ

Allah, başka âyetlerde de insanın tefekkür etmesi için bilgiler verir. Kur'ân, dört yerde dağlar ve kuşların Allah'ı tesbih ettiğini bildirir. Biri yeri, diğeri ise gökleri temsilen zikredilir. Bunlar Hz. Davud (as) ile birlikte anılmıştır. Allah, onu peygamberlik görevi ile şereflendirdiğini, dağlar ve kuşları onun emrine verdiğini söyler.⁶¹⁸

Allah, bunları Hz. Muhammed'e (sav) geçmiş peygamberlerden misaller vermek için zikreder. Bu âyetlerde ise Hz. Davud'un (as) itaatte sabırlı, güçlü ve hep Allah'ın rızasına uygun işler yapan bir kul olduğunu Hz. Peygamber'in (sav) bilmesini istemiştir. Böylece o, başına gelen sıkıntıları daha önceki nebilerin de yaşadığını ve sabrettiklerini, karşılığında çeşit çeşit nimetlere mazhar olduklarını görür. Hz. Davud'u (as) ise hem hüsn-ü kelâma sahip kılmış hem de dağlar ve kuşları onun emrine vermiştir. Ona boyun eğen ve onunla birlikte akşama kadar Rabb'i tesbih ederler. Tüm bunlar Allah'ın levh-i mahfuzda belirlediği âdetlerdir.⁶¹⁹

Kuşeyri'ye göre, tesbih iki türdür; bir söz ve anlatış ile diğeri ise yaratılış yoluyla tesbih etmektir. İlki her varlıkta değişse de ikinci yol varlıkların genel tesbihidir.⁶²⁰ Ayrıca, Kuşeyri tefsirinde bir ayrıntıya yer vermiştir; Hz. Davud (as), velilere ve peygamberlere mertebeler verildiğini söyleyerek Allah'tan kendisine de vermesini ister. Onların zorluklara sabrederek bu nimetlere sahip olduğunu öğrenince

⁶¹⁷ İbn Arabî, **Tevîlât**, Cilt: 1, s. 348.

⁶¹⁸ Enbiya, 21/79; Sebe 16/10; Sad, 38/ 18-19; Nur, 24/41.

⁶¹⁹ Taberî, Cilt: 3, s. 1405.

⁶²⁰ Kuşeyri, **İşârât**, Cilt: 4, s. 84.

kendisinin de sabredeceğini söyler. Hakikaten Hz. Davud (as), sıkıntılara rıza ile karşılık vermiş, Rabbi'ne yönelmiş ve ona da lütuflar verilmiştir.⁶²¹ Kaynaklar, kuşlar ve dağların onun emrine verilmesini ve sesinin güzel olmasını bahsi geçen nimet olarak kabul eder.⁶²²

Dağlar ve kuşların Allah tarafından Hz. Davud'un (as) emrine verilmesini İbn Ârabî farklı yorumlar; Peygamberi "Rûh Davudu" olarak nitelendirir. Allah'ın onun mertebesini yücelttiğini, müşahede tesbihini, bol ibadet ve tefekkür etmeyi, ilmî ve amelî yönden kemâlâtı verdiğini söyler. Dağların bedeninin azalarından oluştuğunu, kuşların ise rûhanî kuvvetler olduğunu düşünür.⁶²³

Onlar, kendi lisanlarıyla Allah'ın emrini gerçekleştirirler. Hz. Davud'un (as) da sözünü dinler onunla birlikte riyâzetlerine gönüllü olarak devam ederler.⁶²⁴ Hayvanlar, kuşlar tesbih ederken melekler, cinler ve insanlar da Allah'a namaz kılarlar. Her biri kendi duasını bilir. Tüm varlıkların yaptığı ibadet, amel Allah'a malumdur.⁶²⁵

Dağların yanından geçerken tesbihte daha canlı olması için Allah'ın Hz. Davud'a (as) dağların ve kuşların tesbihlerini işittirdiği söylenir.⁶²⁶ Bunun insan aklına sığmayışı bir mucize olduğunu gösterir. Bursevî onların tesbihinin hakiki mânâda olduğunu söyler.⁶²⁷ Âyette her şeyin kendi tesbihini yaptığının belirtilmesini ise cin ve insanlardan kâfir olanlara tehdit şeklinde yorumlar.⁶²⁸ Akılsız varlıklar dahi Allah'ı zikredip emrine itaat ederken bu kimselerin hâli kabul edilemez.

5. 6. KUŞDİLİ

Yukarıda belirttiğimiz gibi peygamberlerin her birine ayrı bir üstünlük ve mertebe verilmiştir. Hz. Süleyman'ın (as) babası Hz. Davud'a (as) varis kılınması ve ona kuşdilinin öğretilmesi bu makamlara örnektir. Kral olan Hz. Süleyman'ın (as) tahta çıktığında ilk söylediği söz Kur'ân'da şöyle ifade edilir; "*Süleyman Davud'a*

⁶²¹ Kuşeyrî, **İşârât**, Cilt: 4, ss. 407-409. Âyette, Hz. Davud'a (as) Allah'ın lütufta bulunduğu zikredilir. bkz. Sebe, 16/10.

⁶²² Taberî, Cilt: 4, s. 1854; Bursevî, Cilt: 6, ss. 505-507.

⁶²³ İbn Arabî, **Tevîlât**, Cilt: 2, s. 993.

⁶²⁴ İbn Arabî, **Tevîlât**, Cilt: 2, s. 799.

⁶²⁵ İbn Arabî, **Tevîlât**, Cilt: 2, s. 851; Taberî, Cilt: 4, ss. 1535-1536.

⁶²⁶ Bursevî, Cilt: 5, s. 345.

⁶²⁷ Bursevî, Cilt: 7, s. 184.

⁶²⁸ Bursevî, Cilt: 5, s. 525.

varis oldu: ‘Ey insanlar! Bize kuşdili öğretildi ve bize her şeyden bolca verildi. Doğrusu bu apaçık bir lütuftur’ dedi.”⁶²⁹ Kendisi için bunların bir lütuf ve şeref olduğunu bilmekteydi. Sözlerine bu cümlelerle başlaması Allah’ın kudretini ve onu peygamber olarak görevlendirdiğini göstermek içindir. Allah, ona bazı hususî ilimler vermiştir.⁶³⁰ Bahşedilen nimetler herkese nasip olmayacak özel ihsanlar ve onun mucizesidir.⁶³¹ Bu başkalarından üstün olmasına vesile bir kemâldir.⁶³²

Âyette geçen her şeyden kasıt; hükümrânlık, peygamberlik, kitap, rüzgâr, cin ve şeytanların Hz. Süleyman’ın (as) emrine verilmesi, kuş ve hayvanların dilinden anlamasıdır.⁶³³ Kuşdilinin bütün varlıkları içine alan bir niteliğe sahip olduğu düşünülebilir. Zirâ sadece kuşların değil tüm hayvanların konuşmasına vâkıftır. Bu hem zâhiri hem de batınî anlamda sözleri anlamaktır. Hz. Süleyman’ın (as) yanından geçerken bir karıncanın ordusuna seslenişini duyması onun maddî konuşmayı anlamasına örnektir.⁶³⁴

Ayrıca özellikle kuşdili tâbirinin kullanılması farklı anlamlar yüklendiğini gösterir. Kuşlar rûhları temsil ettiğinden manevî bir boyutun olduğu akla gelir. Feridüddîn Attâr, bu âyette geçen kuşdili ifadesinden esinlenerek eserini kaleme almıştır. Kuşların dili ile manevî hakikatleri açıklamış, Rahman’ın kelâmını somutlaştırmaya çalışmıştır. Onun bu çabasına rağmen kuşdili bir sır olmaya devam eder. Bu bilgiye ancak Allah’a yakın olan kullar erişebilir.

Allah, Hz. Süleyman’ı (as) çevresinden üstün kıldığı gibi ona verdiği nimetleri veli kullara, verâ sahiplerine de bahşeder. Allah’ın rızasına erişmek için çabalayınca Rableri de onlara bu ünsiyeti verir. Taşların zikredişini, suların şırıltısını, kuşların dilini, yaratılmışların konuşmasını anlamayı nasip eder.⁶³⁵ Hz. Hızır’a (as) katından bilgi ve rahmet vermesi buna misaldir. İbn Arabî’ye göre böylece nebilik tüm varlıklara yayılır. İnsan bunu ancak kendisine kuşların dili, yaratılmışların tesbihi öğretilirse anlar. Keşf ve vecd ehli bunu bilir.⁶³⁶ Dolayısıyla tefsirlerde kuşdili sembolik bir dil olarak kabul edilir.

⁶²⁹ Neml, 27/16.

⁶³⁰ Taberî, Cilt: 4, s. 1638.

⁶³¹ Kuşeyrî, **İşârât**, Cilt: 4, s. 189.

⁶³² İbn Arabî, **Tevîlât**, Cilt: 2, s. 900.

⁶³³ Bursevî, Cilt: 6, s. 145.

⁶³⁴ Neml, 27/18.

⁶³⁵ İbn Arâbî, Cilt: 2, s. 332.

⁶³⁶ İbn Arâbî, Cilt: 7, ss. 420-421.

SONUÇ

Tasavvufî konular batınî anlam içerdiğinden sözler bunları ifade etmede yetersiz kalmaktadır. Dil ile anlatmak yerine hâl ile göstermek bu ilmi öğrenmenin ve yaşamanın en iyi yoludur. Bu sebeple sûfiler seyr u sülûk yolunda tecrübeli kimselere ihtiyaç duymuşlardır. Bunlara “şeyh/mürşid”, rahle-i tedrisinden geçen sûfilere ise “salık/mürîd” denilmiştir. Hz. Peygamber’in (sav) sahabelere rehberliğini esas alan mürşidler, hâlleri ile örnek olmaya ve muhataplarının durumuna göre önderlik etmeye çalışmışlardır. Kur’ân’ın ve Hz. Peygamber’in (sav) dini öğretme yöntemi ile hareket etmişlerdir. Dolayısıyla âyet ve hadislerin, kıssa ve teşbihlerle meseleyi insan aklına uygun hale getirmesinden etkilenerken manevî ve ahlakî nitelik taşıyan tasavvuf konularını sembol ve hikâyelerle ele almışlardır.

Biz de bu sembollerden olan kuş motifine yüklenen anlamları ortaya koymaya çalıştık. Araştırmalarımız sonucunda, İslam ve tasavvuf kaynaklarının hikâyeye ve teşbihlerinde kuşların çokça zikredildiğini tespit ettik. Ayrıca kuşlar, eski tarihlerden bu yana çeşitli inanış ve kültürlerin sembolizmine konu olmakta, mitoloji ve destanlarda anılmaktadır. Kuşların yer aldığı alanlar bunlarla sınırlı kalmayıp onlar şairlere ilham kaynağı olmaktadır. Her biri özel bir çalışmayı gerektirecek geniş kapsamlı meselelerdir. Dolayısıyla çalışmamız bağlamında bilhassa kuşların İslam ve tasavvuf kültüründeki yerini aktardık. Diğer alanlardaki varlığına atıf yapmakla yetindik.

Mutasavvıflar, kuş türlerini insan karakterlerine yahut birtakım duygulara benzetmektedir. Bu noktada kuşların yaşayış tarzı, özellikleri etkili olmaktadır. İyi niteliklerle anılan kuşları insanda olması gereken güzel hasletlerle, kötü olanları ise kaçınılması gereken duygu ve durumlarla birlikte zikretmektedirler. Böylece manevî hâller somutlaştırılmakta, daha iyi anlaşılması sağlanmaktadır. Bunun dışında rûh, aşk, havf ve recâ gibi tasavvuf konularını aktarırken değindikleri varlıklar arasında kuşlar da bulunmaktadır.

Kur’ân’da birçok yerde kuşların zikredilmesi, tefekkür sebebi olarak görülmesi onlara olan ilgiyi haklı çıkarmaktadır. Ayrıca gökleri ifade etmek için kuşların anılması, meleklerin kanatlarının olduğunun söylenmesi; Allah’a yakınlığı ve kuşların melekleri temsil ettiği kanaatini oluşturmaktadır. Bu durum onlara ruhanî özellikler

atfedilmesine de sebep olmaktadır. Kuşların özellikleri üstün varlıklara yakınlık olarak görülmektedir.

Peygamberlere verilen mucizelerde de kuşlara rastlanmaktadır. Allah, varlığının delillerini onları vesile kılarak göstermekte ve insanın çevresine hikmet nazarı ile bakmasını sağlamaktadır. Bunu yaparken kuşların özellikle kanatlarına, uçuşma özelliklerine vurgu yaparak kuşlara dikkat çekmektedir. Tüm bunlar insanı teşvik etmekte ve kuşlara olan ilgiyi arttırmaktadır. Havada kanat çırpmaları özgürlüğü anımsatmakta; yeni buluşlara, şiirlere, aşka kaynak olmaktadır. Dahası kuşlar adına müstakil eserler yazılmasına sebep olmaktadır.

Bunlar arasında Feridüddin Attâr'ın *Mantıku't-Tayr* adlı eseri kuşlar adına yazılan müstakil bir kaynak olduğundan çalışmamızın konusunu seçmemizde etkili olmuştur. Tasavvufun amacı olan insan-ı kâmil olma çabası eserin konusunu oluşturmakta, kuşların sembolik yolculuğu ile asırlar boyunca başvurulacak bir başucu kitabı niteliği taşımaktadır. Ana olay içinde geçen hikâyelerin her biri kalbin nefis ile mücadelesinde yol gösterici olmaktadır. Ayrıca Attâr, vahdet-i vücûd anlayışını kuşlar aracılığı ile okuyucunun hayal dünyasına sunmaktadır. Bu özellikleri ile eser, aynı alanda yapılan çalışmalara rehber olmaktadır. İlgiyle karşılanan *Mantıku't-Tayr*'ın yalnız bir tane şerhinin bulunmasının büyük bir eksiklik olduğu kanaatindeyiz. Ancak çeşitli dillere çevrilmesi, hakkında çalışmalar yapılması, ondan etkilenerek benzer eserler yazılması *Mantıku't-Tayr*'ın önemini göstermektedir.

Son olarak kuşlara yüklenen mistik boyutun tasavvuf yolunun anlaşılmasında büyük katkıları olduğunu düşünmekteyiz. Kuşlar; Allah'ın kudretini gösteren, kulu Rabbi'ne yakın hissettiren sema ile yeryüzü arasında manevî bir bağ oluşturmaktadır. Dolayısıyla kuşların manevî dünyasına girildikçe daha fazla yol alma isteği oluşmakta ve var olan çalışmaların artırılabilmesi anlaşılmaktadır. Bu noktada çalışmamızın bir eksikliği gidereceğini, âyetlerde ve tasavvuf klasiklerinde kuş motifinin ihtiva ettiği manâlara karşı merak uyandıracığını düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

Arpaguş, Safi, “Tasavvufta ‘Mantıku’t-Tayr’, Mevlâna’da Hz. Süleyman ve Kuşdili Tasavvuru”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, İstanbul, Sayı: 29, 2005/2, ss. 121-135

Aydınlı, Abdullah ve İsmail Lütfi Çakan, “Aşere-i Mübeşşere”, **DİA**, İstanbul, 1991, Cilt: 3, s. 547.

Ateş, Abdurrahman, Ölülerin Nasıl Diriltildiğinin Kuşlar Üzerinden Hz. İbrahim’e (as) Gösterilmesi (Bakara 260. Âyetin Anlamı İle İlgili Bir Değerlendirme), **İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Malatya, 2016, Sayı: 1, ss. 9-34.

Attâr, Ferîdüddîn, **Mantıku’t-Tayr**, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, 2. Baskı, MEB Yayınları, İstanbul, 1990.

Attâr, Ferîdüddîn, **Mantıku’t-Tayr (Kuşların İlâhisi)**, çev. Cemal Aydın, 7. Baskı, Sufi Kitap, İstanbul, 2020, s. 69. (161 numaralı dipnot)

Bekar, Beytullah, “Türklerde Kuşlarla İlgili İnanışlar”, **Kuş Kitabı**, ed. Emine Gürsoy Naskali ve Ayşe Şeker, 1. Baskı, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 41-78.

Beydeba, **Kelile ve Dimne**, hzr. Sadık Yalsızuçanlar, Timaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1998.

Buharî, **Sahih**, thk. Muhammed Zuheyr bin Nasir en-Nasir, Daru’t-Tevki’n-Necat, 1422.

Bursevî, İsmail Hakkı, **Rûhu’l-Beyân Tefsiri**, trc. Abdullah Öz ve diğerleri, Damla Yayınevi, İstanbul, 1995.

Ceylan, Ömer, “Tavus”, **DİA**, İstanbul, 2011, Cilt: 40, ss. 184-185.

Demirel, İsmail, **Ömer Fuâdî'nin Türkçe Tasavvuf Risaleleri**, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018.

Demirdağ, Muhammet Fatih, “Alevi-Bektaşî Şiirinde Kuş Mitolojisi”, **Külliyyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 2, 2017, ss. 12-18.

Demirli, Ekrem, “Vahdet-i Vücûd”, **DİA**, İstanbul, 2012, Cilt: 42, ss. 431-435.

Ebû Nasr Serrâc, Tûsî, **el-Lüma' (İslam Tasavvufu)**, çev. H. Kâmil Yılmaz, Altınoluk Yayınları, İstanbul, 1996.

Elçin, Şükrü, “Türk Halk Edebiyatında Turna Motifi”, **Halk Edebiyatı Araştırmaları**, 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997, Cilt: 1, ss. 63-75.

Erdem, Sargon, “Anka”, **DİA**, İstanbul, 1991, Cilt: 3, ss. 198-200.

Erginli, Zafer, İlyas Karslı, Yavuz Köktaş, Nurettin Ödül, Rıfat Resul Sevinç ve Salih Sabri Yavuz, **Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, 1. Baskı, Kalem Yayınevi, İstanbul, 2006.

Ergun, Pervin, “Bebekleri Dünyaya Leyleklerin Getirdiğine Dair İnancın Türk Mitolojisindeki Kökleri”, **Kuş Kitabı**, ed. Emine Gürsoy Naskali ve Ayşe Şeker, 1. Baskı, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 91-117.

Ersoy, Mehmet Âkif, **Safahat**, Akpınar Yayınevi, İstanbul, 1987, ss. 551-552.

Gökbulut, Süleyman, “Sûfilerin Gözünde Hz. Süleyman”, **DEÜİFD**, İzmir, XXXV/2012.

Gökcan, Mansur, “Havf ve Recâ (Korku ve Ümit) Dengesi”, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2016, Cilt: 16, Sayı: 2, ss. 171-191.

Gölcük, Şerafettin, “Rızık”, **DİA**, İstanbul, 2008, Cilt: 35, ss. 73-74.

Gölpınarlı, Abdülbâki, **Yunus Emre Hayatı ve Bütün Şiirleri**, 11. Baskı, Kültür Yayınları (Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi), İstanbul, 2020.

Guenon, Rene, “Kuşların Dili”, çev. İsmail Taşpınar, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, İstanbul, 2002, Sayı: 23, ss. 77-82.

Hamidullah, Muhammed, **İslam Peygamberi Hayatı ve Eseri**, çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul, 2013.

Harman, Ömer Faruk, “Davud”, **DİA**, İstanbul, 1994, Cilt: 9, ss. 21-24.

Harman, Ömer Faruk, “Süleyman”, **DİA**, İstanbul, 2010, Cilt: 38, ss. 56-60.

Harman, Ömer Faruk, “Nûh”, **DİA**, İstanbul, 2007, Cilt: 33, ss. 224-227.

Hucvirî, **Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)**, hzr. Süleyman Uludağ, 1. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul, 1982, s. 321.

İbn Arâbi, **Fütûhât-ı Mekkiyye**, çev. Ekrem Demirli, 1. Baskı, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2008.

İbn Arabî, Muhyiddin, **Tefsir-i Kebir Te'vilât**, trc. Vahdettin İnce, Kitsan Yayınları, İstanbul, trs.

İbn Mâce, **Sünen**, thk. Muhammed Fuâd, Daru İhyai'l-Kutubu'l-Arabiyye, yy, trs.

İmam Taberî, **Taberî Tefsiri**, thk. Mehmet Keskin, Ümit Yayıncılık, İstanbul, trs.

Kara, Mustafa, “Havf”, **DİA**, İstanbul, 1997, Cilt: 16, ss. 528-531.

Kahyaoğlu, Sinan, “Tahtakuşlar'da Kuş Kültü”, **Kuş Kitabı**, ed. Emine Gürsoy Naskali ve Ayşe Şeker, 1. Baskı, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 70-90.

Kocatürk, Saadettin, **Gülşehrî ve Felek-nâme**, 1. Baskı, Kùltür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982.

Konuk, Ahmed Avni, **Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**, hzr. Mustafa Tahralı ve Selçuk Eraydın, İlahiyat Fakùltesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990.

Konur, Himmet, **Tasavvuf Ahlakı veya İlahî Ahlak ile İnsana Yolculuk**, Geliştirilmiş Yeni Baskı, Tibyan Yayıncılık, İzmir, 2016.

Kurnaz, Cemal, “Hüma”, **DİA**, İstanbul, 1998, Cilt: 18, s. 148.

Kurnaz, Cemal, “Bülbül”, **DİA**, İstanbul, 1992, Cilt: 6, ss. 485-486.

Kuşeyrî, Abdulkerim, **Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi**, hzr. Süleyman Uludağ, 3. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1991.

Kuşeyrî, Abdulkerîm, **Letâifu'l-İşârât**, trc. Mehmet Yalar, 1. Baskı, İlk Harf Yayınevi, İstanbul, 2012.

Küçük, Hülya ve Semih Ceyhan, “Râbia el-Adeviyye”, **DİA**, İstanbul, 2007, Cilt: 34, ss. 280-282.

Mevlâna, **Dîvân-ı Kebîr**, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1959.

Mevlâna, **Fihî Mâ Fih**, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1959.

Mevlâna, **Mesnevî**, çev. Veled İzbudak, MEGSB Yayınları, İstanbul, 1988.

Mevlâna, **Mesnevî (Şerh-i Mesnevi)**, şrh. Tâhirü'l-Mevlevî, 2. Baskı, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1973, (Şerh).

Mısrî, Niyazî, İsmail Hakkı Bursevî ve Şeyhzâde, **Çıktım Erik Dalına (Yunus Emre'nin Bir Şiirinin Üç Şerhi)**, 1. Baskı, Mor Yayınları, Ankara, 2007.

Müslim, **Sahîh**, çev. Ahmet Davutoğlu, Sönmez Yayınları, İstanbul, 1983.

Öz, Muhammet Cem, “Şiirde İzlek Araştırması. Şairlerin Dert Ortağı, Sadık Dostları Kuşlar”, **Kuş Kitabı**, ed. Emine Gürsoy Naskali ve Ayşe Şeker, 1. Baskı, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 441-458.

Özcan, Abdülkadir, “Doğancı”, **DİA**, İstanbul, 1994, Cilt: 9, ss. 487-489.

Pınar Kuzu, Fatma, “Pir Sultan Abdal’ın Şiirlerinde Turna Motifi”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Sayı: 88, 2018, ss. 111-122.

Sayın, Esmâ, “Tasavvufta Gül”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Gül Özel Sayısı, 2013/1, ss. 75-84.

Schimmel, Annemarie, **Tasavvuf Notları**, çev. Dilara Yabul, 2. Baskı, Sufî Kitap, İstanbul, 2018, ss. 29-36.

Sevgi, H. Ahmet, “Mantıku’t-Tayr”, **DİA**, Ankara, 2003, Cilt: 28, ss. 29-30.

Sühreverdî, Şihabüddin, **Avârifü’l Meârif (Marifet İhsanları)**, çev. Yahya Pakiş ve Dilaver Selvi, 1. Baskı, Umran Yayınları, İstanbul, 1988.

Şahinoğlu, M. Nazif, “Attâr, Feridüddîn”, **DİA**, İstanbul, 1991, Cilt: 4, ss. 95-98.

Şem’î, **Şerhi Mantıku’t-Tayr**, çev. Muhittin Turan, 1. Baskı, Kesit Yayınları, İstanbul, 2015.

Şemseddin, Derviş, **Deh Murg (Kuşların Münazarası)**, çev. Hasan Aksoy, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.

Şîrâzî, Sadî-i, **Bostan ve Gülistan**, çev. Kilisli Rıfat Bilge, 12. Baskı, Meral Yayınevi-Can Kitabevi, İstanbul, 1980.

Şîrâzî, Sadî-i, **Gülistan**, hzr. Sadık Yalsızuçanlar, 3. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 1999.

Şîrâzî, Sadî-i, **Hafız Dîvânı**, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1985.

Türktaş, M. Metin, “Anadolu’da Anlatılan Kuş Efsaneleri”, **Kuş Kitabı**, ed. Emine Gürsoy Naskali ve Ayşe Şeker, 1. Baskı, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 27-37.

Uludağ, Süleyman, “Anka”, **DİA**, Cilt: 3, ss. 200-201.

Uludağ, Süleyman, “Hasan-ı Basrî”, **DİA**, İstanbul, 1997, Cilt: 16, ss. 291-293.

Uludağ, Süleyman, “Reca”, **DİA**, İstanbul, 2007, Cilt: 34, s. 502.

Yavuz, Yusuf Şevki, “İlim”, **DİA**, İstanbul, 2000, Cilt: 22, ss. 108-109.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Rûh”, **DİA**, Ankara, 2018, Cilt: 35, ss. 187-192.

Yeğin, Abdullah, **Yeni Lûgat**, Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992.

Yıldırım, Ali, “Mevlâna’nın Eserlerinde Kuş Sembolizmi”, **Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi**, Tuzla Belediyesi Kültür Yayınları, Sayı: 6, Mayıs 2015, ss. 235-247.

Yılmaz, H. Kâmil, **Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, 22. Baskı, Ensar Yayıncılık, İstanbul, 2016.

Yılmaz, Serpil, **Mesnevî’de Geçen Hayvan Metaforlarının Tasavvufî Yorumu**, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2011.

Zerrinkûb, Abdülhüseyin, **Simurg’un Kanat Sesi**, çev. Alptekin Dursunoğlu, 1. Baskı, Anka Yayınları, İstanbul, 2002.

